

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

GRAD
EREN
263
BUHR

A

986,733

ՂԵՐՈՒԲՆԱ ԵԴԵՍԱՅԻ

ԿԱՄ

ՔԱՐՈՋՈՒԹԻՒՆՔ ՍՐԲՈՅՆ

ԹԱԴԷԻ

ԵՒ

ԵՍԱՅԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ՅՊԵԱԼ

ՌԵԴԱԿՏՈՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

1868-ՌՅԺԷ

Labubna bar Sennak
Tught Abgaru Tagawork.

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԱԳՈՐ ԱՊՐԱՆՆԵՐ
Կարգաթիվ.....75

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԱԳՈՐ ԱՊՐԱՆՆԵՐ
Կարգաթիվ.....75/76

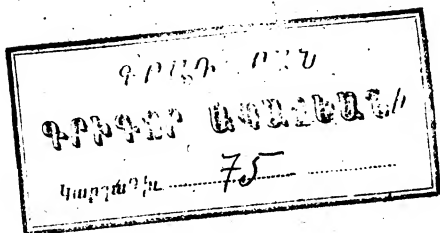

1. 1. 1. 1.
1. 1. 1. 1.
1. 1. 1. 1.
1. 1. 1. 1.

ՀԵՐՈՒԲԵՆԱ ԵՐԵՍԱՑԻ

ՊԱՅՏԱԲԱՆԱՆ ԸՋԳԱՅԻՆ

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

Digitized by Google

ՂԵՐՈՒԲՆԱ ԵՒԵՍԱՑԻ

Թուղթ Արգարու Թագաւորի Հայոց, եւ Կարօղու թիւնք
սրբոյն թագի տապեւոյ:

190

Ի ՔԱՀԱՆ ԱՅԱԳԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԱՅ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՆՏԻՐ Վ՛ՀԱՓՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

75

Տ. Տ. ԵՍԱՑԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՒ ՊԱՏՐԱՐԻ Ս. ԵՐՈՒՍԱԼԱՅԻՄԱՅ

ԵՒ Ի ՊԱՏՐԱՐԻԹԵԱՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՅ

Տ. Տ. ՊՕՂՈՍԻ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

58 p.

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԺՈՌՈՅ Ս. ՅԱԿՈՎԵԱՆՅ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԱՅԻՄ

1868—ՌՅԺԷ

ՆԵՐՇԾՈՒԹԻՒՆ

Ի ՇԱՐՍ պատմագրաց զորո յիշատակէ
Սոփէս Խորենացի ի պատմութեան իւ-
րում, գտանի և Ղերուբնա որդի Լիփշադա-
րայ դպրի : Եւ Ղերուբնա Լարի գորով
ազգաւ՝ էր դիւանադպիր արքային Հայոց
Լքգարու որպէս և հայր իւր . «Եւ գրեաց
ասէ Խորենացի, զամենայն գործս որ ինչ
յաւուրս Լքգարու և Սանատրկոյ (եղեն),
և եդ ի դիւանին Լդեսիայո (1) : Լքդ յայտ
իմն է եթէ և նա ինքն պատմագիրն մեր ծե-
րունի ի նմանէ առեալ գրեաց զերկուց թա-
գաւորացն մերոց յիշատակելոց զգործս, ու
րոց արձանագրութիւնք պահեալ կային մին-
չեւ ցաւուրս իւր ի դիւանին Լդեսիայ,
այն է մինչեւ ցհինգերորդ դար :

Եւ յոր գործոյ Լարի պատմագրիս կորու-
սեալ համարի ցարդ բնագիրն Լարա-
կան . և ոչ որ այլ յազգային և յօտարազգի
պատմաբանից յիշատակէ զանուն նորա, բաց
ի միոյ միայնոյ Խորենացւոյն : Սակայն են
ամբ երեք յորմէ հետէ գտաւ ի գրքատան

սրբոյ Լ.Թուոյս ի միում ճառընտրի հա-
տուած մի բանից՝ որոյ վերագիրն է .
«Թուղթ Լ.բգարու թագաւորին Լիւսեայ
քաղաքի՝ որ Թարգմանի յԱսորի լեզու Ռու-
հայ, որդւոյ Սանովայ » : Երբում պատմի
հաւատալն Լ.բգարու ի Վրիատոս, թղթել
նորա տու նա և ընդունել զպատասխանին ,
գալուստ Թագէի առաքելոյ յետ համբառ-
նալոյ Փրկչին՝ առ Լ.բգար ի Հայս , քարո-
ղութիւնք նորա , և այլն : Իւ ի վախճան
բանիցն ասէ . « Երբունա (Երունա)
որդի Լ.բգարաւորաց զպրի թագաւորին
գրեաց զամենայն ինչ զոր միանգամ իրք ե-
ղեն Լ.բգէի առաքելոյ ի սկզբանէ մինչեւ ի
կատարած . . . և եդին ի տան յիշատակաց
քարոսիսից . . . » :

Երդ ի համեմատել մեր զայն գործ ընդ
պատմութեան Սոխեոսի քերթողահօր ,
գտանեմք՝ ըստ նորին իսկ վկայութեան ,
հանեալ ՚ի նոյն գրոց՝ զոր ինչ պատմէ ըզ-
թագաւորութենէն Լ.բգարու : Իսկ զդուզ-
նաքեայ տարբերութիւնն մարթ է ընծա-
յել Թարգմանչին : Վանդի Սոփես խորե-
նացի ՚ի բուն իսկ Ասորի բնագրէն քաղեաց
հան որ ինչ պէտք իւրոյ պատմութեան էին .
իսկ Հայերէն Թարգմանութիւնն զորմէ է

բան մեր , յայլոց է արարեալ յաշակերտա-
կցայ նորին , և որպէս հաւանեալս եմ՝ Լ՛գնել
կայ կամ Յովսէփայ Պաղնացւոյ , որք հաւ-
մանաւ սրբոյն Մարտիկայ յետ գիւտի հայ-
կական գրոց առաքեցան յԵդեսիա Թարգ-
մանութեան աղագաւ (1) : Լ՛ը զի նպատակ
Թարգմանչացն մերոց ըստ պահանջելոյ դա-
լուն սցնորիկ՝ էր յառաջադիմութիւն քրիս-
տոսական հաւատոց , և ոչ ուշ այլոց մա-
սանց եդին ի Թարգմանութեան , բայց ե-
թէ գրոց սրբոց և վարդապետական ուսմանց-
վանն որոյ և որք զ՝ Երուբնսյ գիրսն կամե-
ցան հեզուլ ի հայ , գբարոզութիւնսն և
եթ ընտրեցին հանել ի բան և ի գիր հայե-
ցի , համառօտակի իմն անցեալ զպատմա-
կան անցիցն Լ՛բգարու , որ պատճառք եղեն
նորո՞ւ ճշմարիտ հաւատոցն և երթալոյն առ
նա Ս. Թադէիւ Լ՛ը զի կարճութիւն ժամանա-
կին զոր կացին անդ ի պարապումն Թարգ-
մանութեան՝ Լ՛ղնիկ և Յովսէփ , որք շտու-
պէին իմն դառնալ առ վարդապետսն իւ-
րեանց և անտի ի Սիւղանդիա դիմել , ար-
գել եղեն նոցա զամբողջ մատեանն հեզուլ
ի մեզ :

Թարգմանութիւն սորին ի լեզու գաղ-

դիտական լեալ ասի ի Յովհաննէս Ռաֆա-
 յէլ Վինէ, որ և ածաւ ի լոյս տպագրու-
 թեամբ յընթացս ամի անցելոյ, շնորհիւ
 աշխատասիրութեան Վիկտոր անկրայ գաղ-
 դիացւոյ հայագիտի. և որպէս պատմէ սա-
 ինքն, բնագիր թարգմանութեանս գտեալ
 է ի միում ճառընտրի եղելոյ ի կայսերական
 գրատան Փարիզու: Ի բաղդատել մեր ըլ-
 սոյն ընդ մերումս բնագրի, բաց ի դուղ-
 նաքեայ զանազանութեանց գտաք ի նմո՛-
 զպատմութիւն գիւտի պրոյ խաչին ի ձե-
 ուն Պատրոնիկեայ թագուհւոյն Կռօդիոյ
 կայսեր: Եւ զի պարագայք պատմութեանս
 այսորիկ ըստ մասին իմիք նման է պատմու-
 թեան շեղինեայ մօր մեծի Կոստանդիանոսի
 որ համարի երկրորդ գոիչ սրբոյ Խաչին, վա-
 սըն որոյ Վանկլոս ասէ զառաջնոյն՝ լինել վը-
 բիպակ ժամանակագրական և յայլոց ոմանց
 հետագայից մուծեալ ի բնագիրն: Թէպէտ
 և չգուցէ մեր առձեռն պատշատ վկայու-
 թիւնք ի նպաստ ստուգութեան պատմու-
 թեանս, յայլոց պատմաբանից երիցագունից
 ժամանակաւ խօսեցեալ, սակայն չմեղանչէ
 որ Թերեւս ընդդէմ պատմական ստուգու-
 թեան՝ կարծել զառաջին գիւտ խաչին ե-
 զեալ ի ձեռն Պատրոնիկեայ, որ եկաց յաւու-

բրա եպիսկոպոսապետութեան (Յակովբայ
Տեառնեղբոր : Վանդի գրի առ մեզ ի ճա-
ռնտիրս (1) ի վարս Հռիփսիմեայ կուսին
որ էր յազգականութենէ Վլադեայ կայսեր ,
բերեալ նորա ընդ իւր ի Հայս զմասն
սրբոյ նշանին զոր Պատրոնիկեայ ընդ իւր
տարեալ էր ի Հռովմ ի դարձին Այրուսա-
ղէմէ՝ ինդրերով զնոյն ի սրբոյն (Յակովբայ, և
այն է հռչակեալն առ Հայս սուրբ խաչն
Վարագայ : Իսկ եթէ առ քարոզութեամբ
Թադէի , այսինքն յառաջին ամսն համբառ-
նալոյ Փրիչին չէ էր տակաւին գտեալ սուրբ
խաչն , յայնժամ կարեմք զայս և եթ ասել թ
լուծումն տարակուսանայ , եթէ ի բուն
բնագիրն ասորական յետոյ յաւելեալ իցէ
ինորին Վերուբնայ , զորմէ ասի եթէ գր-
բեայ ի սկզբանէ մինչեւ ի կատարած զոր
ինչ իրք և զեն Թադէի առաքելոյ : Վանդի ,
Թարգմանութիւնն Հայերէն մի և նոյն է
ընդ բուն գրոցն , այն է յառաջնոյն մերոց
Թարգմանչոց արարեալ՝ որպէս վերագոյն
ցուցաք : Իւր զի զժամանակս կարգի սրառ-
մութեանն ձգէ մինչեւ ցփախձան առաքե-
լոյն , այն է ցամ Տեառն 51 , կամ ցուծե-

(1) Տես Համար 154 . հաս . Դ . Դէ . Յայտնաւոր փետր
28 . կամ մարտ 3 . Վարք սրբոց լիակատար . Դեր , 1090 .

բարդ ամն կայսերութե՛ն Կլօդիայ ըստ Սէք.
վարդապետի Չամչեան, վասն որոյ ոչ է զար-
մանալ եթէ ի քարոզութիւնս անդ արձա-
նագրէ և զանցս ինչ հետադայս և զվկայու-
նիւն Մոզէի աշակերտի առաքելոյն : Սա-
կայն խոստովանելի է և զայս, զի գտանին
ի գիրս յայս և դուզնաբեաց վերայակք կար-
գի ժամանակաց, որպիսի է Սրապիոն եպիս-
կոպոսն յետին յոյժ ժամանակաւ, յորմէ ա-
սէ ընկալեալ Փղստայ յաջորդին Մոզէի ըզ-
ձեռնադրութիւն իւր, այլ այսպիկ ոչ ինչ զ-
րեն յարուցանել տարակոյս ընդ միտս մեր
ի վերայ հարազատութեան գրոցս, և ընծա-
յել զայն ողլում քան եթէ Վերուբնայ.
զոր ընդ մեզ և այլք ՚ի բնաբանից ընդու-
նին լինեւ հեղինակ գրուածոյս :

Ի մերումս այս բնագրի, որպէս կանխեցաք
ասացար, ոչ յիշատակի պատմութիւն
գիւտի խաչին, և թերեւս այսու առ քըն-
նաբանս հարազատագոյն եւս համարիցի
բնագիրս մեր, սակայն է իմն և աստ ակնադ-
կութիւն նշանաց և սքանչելեաց եղելոց,
որպիսի ինչ յառնել դստերն Կլօդեայ ի
յանկարծահաս մահուանէն. քանզի ասէ.
«Մեմ առաջի ձեր իրք ինչ որ եղեն առ-
մարդսդ. և սակաւ ինչ յառաջ անցեալ,

“Յակովբոս առաջնորդ եկեղեցւոյն Արուսաղէմի որ ինքնին իսկ աչօք իւրովք հտեսս վիրս զայս, գրեաց և ետ տանել ընկերաց իւրոց առաքելոցն ամենեցուն յաշխարհս և ի քաղաքս . . . ” : Իսկ թէ զինչ այն իցէ զոր առնէր Վրիտոսս առ մարդիկ առ ի ձգել զնոսս ի ծանօթութիւնն աստուածութեան իւրոյ, ոչ ինչ յիշատակէ : Ստանալոյ և մեք ի կարգի մերում ասեմք՝ եթէ զայսու պատմութեամբ զանց արարեալ իցէ օրինակօղն :

Եւսմբ եւս, Թագէտս առսրեալ եկեաց մինչեւ ցաւթերսքդ ամն Աղօղեայ, և հաւեալ առ նա լուր որանչեւիացս ի Յակովբոսէ առաջնորդէ եկեղեցւոյն Արուսաղէմի, ըստ վկայելոյ գրոյն՝ զոր տեսաք, յետոյ առ ի գիտութիւնն հաւտապելոց իւրոց յաւել յարձանագրութիւնն ի ձեռն Վերութեայ դիւանագարի արքունւոյ, որում հաղորդեալ էր ըստ նորին իսկ հայցելոյ՝ հարկանել ՚ի մատենի զգարձրագոյն խորհուրդս վարդապետութեանցն Վրիտոսի, որ ի վեր էին մտաց հեթանոս մատենագրին :

Օղայտսիկ առանց պնդելոյ՝ զկարծիսն մեր միայն առաջի դնեմք քննասիրաց : Իսկ զմիւս սարբերութիւնն որ ի մէջ բնագրի

մերում և գաղղիականին, և զայլ ինչ ինչ
ծանօթութիւնս նշանակեմք իւրաքանչիւր
ի ներքոյ էջից. և զպատմութիւնն գիւտոյ
խաչին որ եղեւ ի ձեռն Պատրանիկեայ՝ դը
նեմք առանձինն յաւարտ մատենականս,
հանելով ի մեծօղոր ճառընտրէ գրատան
սրբոյ Լ. Թուոյս, Համար 1. Հատ. Գ. ԳԼ.
մ. ԺԺ, (1) որ է բոլորագիծ գրեալ յԱրուս-
տաղէմ ի պատրիարքութեան Սարտիրոսի
Լիւբլուսցւոյն, ի Թուին հայոց պկը (1419),
հրամանաւ նախորդին իւրոյ Պօղոսի, մինչև
ընկալեալ նորա զկաթողիկոսութիւն Լ. Թու-
ոյն Սրբոյ. Իսկ բուն գործք Վերսալեայ
գտանի ի ճառընտրի Համար 154, քառահո-
տոր, նոսրագիծ գրեալ յԱրուստաղէմ ի
Թուին հայոց ռՃձզ (1737), ձեռամբ Լի-
ղիա վարդապետի՝ Նյայաշ կոչեցելոյ, և պա-
րունակի՝ ի գլուխն նշէ :

---

(1) Ի յաջորդ գլխի մէջ. պատմէ զերկորդ գիւտոյ սրբոյ
խաչին որ եղեւ ի ձեռն Հեղինայ մօր մեծին Լուստանգիա-
նոսի :

ՂԵՐՈՒԲՆՍ. ԵԴԵՍԱՑԻ

ԹԱՅՔ ԱՐԳԱՐԱԼ ԹԱԳԱՆՈՐԻ ՄԱ ՔՅԻՍԱՆ, ԵՒ ԳԱՐՈ
ՅԱԹԻՆԵՐ ՄԱՆՐԱ ԽՈՒՐԷԼՅԱՆ ԹԱԳԻԻ :

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԿԱՐՈՒՄԿ

ՅԱՍՆ ԵՐԵՏՀԱՐԻՐԵՐՈՐԴԻ ՔԱՆԱՆ
նեՐորդ երբորդի (1) Թուականութեանն Յ
Յունաց, ի թագաւորութեան Տիրերեայ
կայսեր Հռոմոց, յորժամ թագաւորեաց
Մագար որդի Սանովայ (2) ալքայի ի Սիջագե-
տըս Մարւոց, զկնի երեսուն և երկու ա-
մաց, որ օր երկուսասան էր որէ ամոց, ա-
ռաքեաց Մագար արքայ զՍաբիհաթ (3) և
զՀամշագրամ զգլխաւորս և զպատուականս
թագաւորութեանն իւրոց և զՆան հաւա-
տարիմ իւր ընդ նոսա, հանդերձ թղթովք
ի քաղաքն որ կոչի Նիւթրուպոլիս, և յսո-
րի ընդու իւթքս բրին, առ մեծ և պատուա-
կան Սաբիհա (4) Նւստորգեայ, որ էր հազա-
րասկաւ կոպեւր և իշխան ի վերայ Մարւոց
և ի լերայ Փիւնիկեացոց և Վոլէո ողնաց-
ոց : Եւ տարան նմա զժու զժու վրան ալ,

քաւնի իրացն : Եւ իբրեւ չոգան նորա առ
նա , ընկալաւ զնոսա խնդութեամբ և մե-
ծարանօք . և եղեն առ նմա աւուրս քսան
և հինգ : Եւ գրեաց նոցա թուղթս փոխա-
նակ թղթոյն զոր բերին նմա , և առաքեաց
զնոսա անգրէն առ Թագաւորն Արգար :
Եւ ելեալ նոցա ի նմանէն գնացին դէպ ու-
ղիզ ընդ Ճանապարհ որ երթայր Այրուսա-
ղէմ : Եւ տեսեալ նոցա զբազմութիւն մար-
գկան որ գային ի հեռաւորանէ զի տեսանի-
ցեն վրիստոս , քանզի էր ելեալ համբաւ
սքանչելեացն և նշանացն զոր առնէր ընդ առ-
մենայն ոչխարհ , գնացին և նորա ընդ նոսա
Ասորիհօր և Շամհադրամ և Անան հաւա-
տարիմ որքային : Եւ իբրեւ մօտն նորա Այ-
րուստղէմ , նոյն ժամայն տեսին զՎրիստոս ,
և ուրախ եղեն մեծապէս հանդերձ ժողո-
վորդոյն որ ընդ նոսա : Եւ տեսանէին եւդ
զՀրեայոն ժողովեալ ժողովս , և խորհէին
թէ զինչ տրտայեն նմա . և տրամեալ էին
յոյժ խռովեալ Հրեայքն , զի տեսանէին
միշտ զբազմութիւն մարդկան իւրեանց , որք
խառնովանէին ի նա : Եւ լիեալ նոցա Այ-
րուստղէմ աւուրս տասն (6) :

Եւ գրեաց Անոն հաւատարիմ որքային
զամենայն զոր ինչ ետես նա զոր առնէր Վր-

բիստոս, և զամենայն զոր ինչ միանգամ արա-
րեալ նորա յառաջագոյն, մինչքեւ երթեալ
էին նորա անդր: Եւ գնացեալ անտի եկին
յՈւռհա քաղաք. և մտեալ նոցա առաջի
Լբգարու թագաւորի տեառն իւրեանց,
եւտուն նմա զպատճէն թղթոյն զոր բե-
րին անտի: Եւ զինի ընթեռնելոյ զթուղթսն,
սկսան սկստմել առաջի թագաւորին զոմե-
նայն ինչ զոր առնէր Քրիստոս յերաւսաղէմ:
Եւ ընթերցեալ Լնանայ առաջի նորա զա-
մենայն որ ինչ միանգամ գրեաց և եքեր ի
առն իւր:

Եւ լուեալ զայն Լբգարու արքայի՝ զար-
մանայր մեծապէս. և ասէր ցոյետս և ցիշ-
խանս իւր որ կոյին առաջի նորա. «Եւ յա-
զօրս թիւ նք ոչ են մարդկան՝ այլ Եւտուծոյ.
քանզի չիք ոք ի մարդկանէ որ կորէ յա-
բուցանել զմեռեալս՝ բայց միայն Եւա-
ռած »: Եւ ամեցաւ ինքնին երթալ ի Պաղես-
տինէ. զի աչօք իւրովք տեսցէ զՔրիստոս
և զամենայն նշանսն զոր առնէր. և վասն զի
չէր յիւր իշխանութիւն աշխարհն Հռոմոց
ընդ որ ինքն երթալոց էր, զուիցի կարգա-
գի մի պատճառք ինչ լինիցին թշնամա թեւ
Պրեսոյ այնուհետեւ թուալթ, և տայ տա-
նել առ Քրիստոս ի ձեռն Լնանայ հաւատարմ:

մի իշ գնացեալ նորա յիւր հայէ, որ օր չուրեքտասան էր արեգ ամսոյ, և մտեալ նորա յիշու աղէմ, որ օր երկուտասան էր անհեկի ամսոյ չորեքշաբաթի օր իշ գտեալ նորա զԲԹԻ ասան Գամաղիէի քահանայապետին Հրէից, և ընթերցեալ զԹուղթն առ աջինորա, զոր գրեալ էր այսպէս. «Իբգար Իշամայ՝ առ Եստուս բժիշկ մեծ», որոյ երեւեալ յերկիրդ Հրէաստանի իքսողաբիդ իշու աղէմ: Տէր լուսոյ վասն քոյ և վասն բժշկութեանց զդ զոր առնես, զի ոչ դեղովք և արմաւորք բժշկես դու, այլ բանիւ զկայրս լուսաւորես, զկալս գնացուցանես և զսորոտս որբես, և խից լսել տաս, և զդեւս հալածես, և զմեռեալս յարուցանես, և զամենայն չար չարեալս և զախտաժէտս բանիւ բժշկես: Իշ իբրեւ լուսոյ ես զարապիսի մեծամեծ ըսքանչելիս զոր առնես դու, եղի ի մօի ի մում և հաւատացի թէ Իստուած ես դու և սրդի Իստուծոյ որ իջեր յերկնից և առնես զայդ ամենայն. վասն այսորիկ գրեցի առ քեզ ազաւանս՝ գալ քեզ առիս, զի երկիրապագից քեզ, և բժշկեոցիս զիս ի ցաւոց և ի հիւանդութենէ իմէ, որպէս հաւատացի ի քեզ: Իշ զայս եւս լուսոյ եթէ Հրեայք տրանջեն զքէն և հալածեն ըզ

քեզ, և կամին կորուսանել զքեզ, քաղաք մի է իմ փոքրիկ և վայելուչ, և բաւական է երկոցունց մեզ բնակել ի սմա խաղաղութեամբ ։

Եւ ընկալեալ Յիսուսի զթուղթն ի տան քահանայապետին Հրէից, ասէ ցլ'նան հաւատարիմ արքային. «Եթ և առա⁽⁸⁾ տեա, ուրն բուժ որ առաքեացն զքեզ առ իս, եւ րանի է քեզ զի հաւատացեր յիս մինչեւ տեսեալ քո զիս. զի այսպէս գրեալ է վասն իմ, զի որք տեսանեն զիս՝ ոչ հաւատան, և որք ոչ տեսանեն՝ հաւատասցեն ։ Եւ զի գրեցեր դու առ իս գալ ինձ առ քեզ, վասն որոյ առաքեցայ ես յաշխարհ. կատարեալ է ամենայն ։ Եւ յառհետեւ վերանամ առ Հայր իմ որ առաքեացն զիս. և յորժամ վերացայ առ նա, առաքեմ առ քեզ մի յաշակերտաց իմոց, զի բժշկեսցէ զքեզ և զամենայն ժողովուրդ քո որ ընդ քեզ. և դարձուսցէ զձեզ ի կեռնան յաւիտենակա նրա, և քաղաքդ քո օրհնեալ լիցի, և թըռնամի մի տիրեսցէ դմա յաւիտեան ։ Եւ իբրեւ լուաւ զայս ամենայն լ'նան զոր ասաց ցնա Յիսուս, առեալ նկարեաց ըզպատկերն Յիսուսի ընտիր դեղօք, քանզի որուեստաւոր թագաւորին էր, և բերեալ

մատոյց Մեգարու Թագաւորի տեառն իւրեանց : Եւ իբրեւ ետես Մեգար Թագաւոր զպատկերն Յիսուսի, ընկալաւ զնա մեծաւ ուրախութեամբ, և եդ զնա պատուով ի սենեկի իւրում յապարանս իւր : Եւ որտեւեաց նմա Մնան զամենայն ինչ զոր լուաւ ի Յիսուսէ :

Եւ յետ վերոնալցն Քրիստոսի առ Հայր իւր յերկինս, Թումաս մի յերկոտասանիցն առաքեաց առ Մեգար զՄեդէ (9) առաքեալ, այն որ մի յեւթանասուն և երկուցն էր : Եւ իբրեւ եկն Մեդէ առաքեալ յԱւահա քաղաք, և եմուտ նա ի տուն Տուբիայ (10) որդւոյ Տուբէի հրէի, որ էր յաշխարհէն Պաղեստինացւոց, և լուր եղեւ վասն նորա ընդամենայն քաղաքն : Եւ մտեալ մի ի նախարարացն Մեգարու Թագաւորի որում առնուն էր Մեդիս որդի Մեդուայ՝ ի գլխաւորաց քաղաքին, որ էր Խթուակից Թագաւորին, և ասէ ցնա. « Մհաւասիկ հրեշտակ ոմն եկեալ մտեալ է աստ. միթէ նա՞ իցէ սա, վասն որոյ առաքեաց (11) առ քեզ Յիսուս՝ եթէ յղեցից առ քեզ մի յաշակերտաց իմոց որ բժշկէ զքեզ » : Եւ իբրեւ լուաւ Մեգար արքայ վասն Մեդէի և վասն նշանացն զոր առնէր և բժշկութիւնս մե-

ծամեծս, ած զմտաւ իւրով և հաւատաց
ի սրտի իւրում՝ թէ ճշմարիտ նա է վասն
որոյ առաքեացն առ նա՝ (Կիսուս, թէ
յորժամ վերացայց առ Հայր իմ յերկինս,
առաքեցից առ քեզ մի յաշակերտաց իմոց
որ թշկենայէ գքեզ, Եւ յղեալ Աբգարու
Թագաւորի կոչեաց զՏուբիա և ասէ ցնա.
« Եւ ալ ես եթէ այր մի՝ զօրաւոր եկեալ
մտեալ է ի տուն քո, արդ ած զնա առ իս,
զի գտանիցի ինձ յոյս բարի առողջութեան՝
որով թշկեցայց ի ցաւոց իմոց » :

Եւ կանխեալ Տուբիայ ի վաղիւն և ա-
ռեալ ընդ իւր զԱղէտ առաքեալ տարաւ
զնա առ Թագաւորն : Եւ գիտէր ինքն Աղ-
ղէ ի սրտի իւրում՝ թէ կարող եմ զօրու-
թեամբն Աստուծոյ կատարել զամենայն
կամս նորա : Եւ իբրեւ եմուտ նա առ Աբ-
գար Թագաւոր, մինչդեռ կային նախարարք
և իշխանք մեծամեծք առաջի նորա. և ի
մտանել նորա առ նա՝ տեսիլ զարմանալի
երեւեցաւ Աբգարու յերեսաց Աղղէի. և
ինմին ժամու իբրեւ ետես Աբգար զտե-
սիլն անկաւ առաջի նորա և երկիրեպագ-
նմա. և զարմացան ամենեքեան որ կայ-
ին առաջի նորա, զի նոքա ոչ տեսանէին
զտեսիլն որ երեւեցաւ Աբգարու : (Եւսեբիոս)

ժամ ասէ Մեգար ց'Ադդէ . « Աշմարիտ ատա
ինձ՝ եթէ արդարեւ դո՛ւ ես աշակերտ Յի
սուսի զօրսւորին Որդւոյն Մատուծոյ , որ ա
ռաքեացն առ իս և ասէ , թէ յղեցից առ
քեզ մի յաշակերտաց իմոց որ շնորհեսցէ
քեզ բժշկութիւն և կեանս » : Ասէ ցնա
Մեգար . « Վանզի յառաջագոյն հաւատացեր
դու ի նա , վասն այնորիկ առաքեաց զիս առ
քեզ , եթէ հաւատասցես դու ի նա բոլորով
սրտիւ քով , զամենայն զոր ինչ ինդրես՝ ե
ղիցի քեզ » : Ասէ ցնա Մեգար թագաւոր .
« Այնպէս հաւատացի ի նա , զի Հրեայքն
որ խաչեցինն զնա՝ կամեցայ երթալ զօրօք
իմովք և ստատակել զնոսա , և վասն թագա
ւորութեանն Հռոմոց արգելայ . քանզի
ուխտ խաղաղութեան կացուցեալ էր ի մի
ջի մերում ընդ իս և ընդ Տիրերիոս կայսր ,
որպէս հարցն մերոց առաջնոց » : Ասէ ցնա
Մեգար առաքեալն . « Տէր մեր Յիսուս Վը
քիստոս իբրեւ կատարեաց զկամս Հօր իւրոյ ,
համբարձաւ առ ծնօղն իւր . և նստեալ նա
բա ընդ նմա ի փառսն յաւիտենից՝ յորում
էրն ի սկզբանէ » : Ասէ ցնա Մեգար թագա
ւոր . « Այլ ես հաւատամ ի նա և ի Հայր նա
րա » : Ասէ ցնա Մեգար առաքեալ . « Վասն զի
հաւատացեր սրտի մտօք , դնեմ զձեռն իմ ի

վերայ քո յանուն նորա յոր հաւատացե-
րըն ։ Եւ նոյն ժամայն եդ զձեռն իւր ի
վերայ նորա , և բժշկեաց զնա ի հարուածոց
ցաւոցն որ էր ի նմա ի բազում ժամանակաց ։
Եւ զարմացեալ Մեգարու և սքանչացեալ մե-
ծապէս , թէ որպէս լուեալն էր նորա վասն
Յիսուսի , թէ որպէս ⁽¹²⁾ բժշկէր բանիւ ա-
ռանց դեղոց յանուն Յիսուսի Վրիստոսի ։

Եւ Մեդիու որդի Մեդէի իբրեւ ե-
տես զի բժշկեցաւ Մեգար թափաւոր , մա-
տոյց զոտս իւր առ նա զի պատապրոս էր . և
եդեալ զձեռս իւր ի վերայ նորա և բժշկեաց
զնա , և այլ ոչ եղեւ ի նա նոյնպէս ։ Եւ նոյն
պէս յամենայն քաղաքին առնէր նշանս մե-
ծամեծս և զօրութիւնս , և բժշկէր զամե-
նայն ցաւս և զհիւանդութիւնս նոցա , և
նշանս և զօրութիւնս ցուցանէր նոցա ։ Եւ
ցնա Մեգար . « Եւդ սոյսուհեաեւ գիտեմք
ամենեքեան զի զօրութեամբ և անուամբն
Յիսուսի Վրիստոսի առնես դու զսքանչելիս
դայսոսիկ . և ահա զարմացեալ եմք ընդ ա-
մենայն գործս քո ։ Եւ յաչեմք զքեզ զի պատ-
մեցեո մեզ վասն գալստեանն Վրիստոսի ,
թէ զիսորդ եղեւ , և վասն փառաւորեալ
թափաւորութեան նորա , և վասն սքանչե-
լեացն զոր առնէր որպէս լուսք , զորս քո

տեսեալ հանդերձ այլ ընկերովք քովք : Դ
 Լ'սէ յնա Լ'քդէ առաքեալ, « Լ'ս հչ գաղա
 րեմ ի քարոզելոյ, զի վասն այնորիկ առաքե
 ցայ այսր ասել և ուսուցանել ամենեցուն
 որ միանգամ կամին հաւատալ իբրեւ ըզ
 քեզ : Լ'քդ՝ հրաման տուր առ վաղիւ և
 ժողովեա առ իս զամենայն քաղաքս, և սեր
 մանեցից ի սմա զքանն կենաց զոր քարո
 ղեմ առաջի ձեր վասն գալստեանն Վրիստո
 սի . թէ զիսկոյ եղեւ . և յաղագս Հօր ա
 ռաքչի նորա՝ թէ վասն էր, և կամ որպէս
 առաքեաց զնա . և յաղագս զօրութեան նո
 րա և զարմանալի գործոց իւրոց, և վասն
 փառաւորեալ խորհրդոց նորա զոր խռ
 սեցաւ յաշխարհի . և վասն ճշմարիտ քա
 րոզութեան նորա՝ թէ որպէս և վասն էր
 փոքրկացոյց զանձն իւր և խոնարհեցոյց ըզ
 բարձրութիւն աստուածութեան իւրոյ ի
 մարդկութիւնս մեր զոր ան . և խաչեցաւ
 կամօք իւրովք և էջ ի մեռեալս . և խրամա
 տեաց զցանկն զոր երբէք ոչ ոք էր խրամա
 տեալ . և կեցոյց զմեռեալս մահուամբ իւ
 րով . և իջեալ ինքն միայն և ելեալ հան
 դերձ բազմօք առ Հայր իւր փառաւորեալ,
 այն որ ընդ նմա էր ի սկզբանէ միով առ
 աստուածութեամբն բարձրելոյ : Դ

Եւ հրամայեալ Լբգարու թագաւորի
տալ Լբգէի առաքելոյ արծաթ ե ոսկի ե
պարգեւս բազումս : Եւ յնա Լբգէ . «Օ՛ ի
տորդ կարացուք առնալ զոր ինչ ոչ է մեր .
զի ահա որ ինչ մերն էր՝ թողաք ըստ պա-
տուիրանին Տեառն . զի առանց քսակի ե
առանց մախաղի բարձեալ զխաչ ի վերայ
ուստց մերոց հրամայեաց մեզ քարոզել զա-
ւետարանն իւր ընդ ամենայն տիեզերս , այն
որ ամենայն արարածք իմացան ե չարչարե-
ցան ի խաչելու թեան նորա , որ եղև փո-
խանակ մեր ի վրկու թիւն ամենայն մարդ-
կան » : Եւ սրտմեաց նա զամենայն ինչ
առաջի Լբգարու թագաւորի ե առաջի
ամենայն իշխանաց ե նախարարաց նորա ,
ե առաջի Լգաստինեայ մօր Լբգարու
ե Շղամաթեայ դստեր Սիհրդաթայ կնոջ
Լբգարու՝ զամենայն նշանան ե զորոնցելիսն
Տեառն , ե զփառաւորեալ զօրու թիւն նորա
զոր սունէր նա , ե զաստուածեղէն զօրու
թիւնս նորա , ե զվերանալ նորա յերկինս
առ Հայր իւր . ե թէ որպէս առնէր զօրու
թիւնս մեծամեծս իշխանու թեամբ բազմա-
ի ժամ վերանալոյն իւրոյ . ե զի նովին զօրու
թեամբ բռնկեաց նա զԼբգար ե զԼբգի
ու զորդի Լբգէի զերկրորդ թագաւորու :

Թեան նորա : Եւ եցոյց նոցա թէ զհարդ-
յայտներոց է նա ի վախճան ժամանակաց և
ի կատարածի ամենայն աշխարհի և ի յորու-
թիւն կենդանութեան որ պատրաստուալ
է լինել նամենայն մարդկան . և որոշումն լի
ներոց է ի մէջ գառանց և ուլուց . և ի մէջ
հաւատացելոց և անհաւատից : Եւ ասէ ցլ
նոսա Մարգէ . « Եւ ասն զի դուռն կենաց ան-
ձուկ է և ճանապարհն ճշմարտութեան
նուրբ է , վասն այնորիկ սակաւք են հաւա-
տացեալք : Եւ քանզի յանհաւատսն հան-
գիստ է սատանայի , վասն այնորիկ բա-
զումք են սուտք որ խաբեն զանսօղս . այլ
եթէ ոչ էր բարիոք կատարածն որ լինելոց
է մարդոց հաւատացելոց , ոչ իջանէր Տէրն
մեր յերկնից , և ոչ գայր ի ծնունդ և ի չար-
չարանս մահու , և ոչ առաքէր զմեզ զի լի-
ցուք քարոզիչք և աւետարանիչք նորա ,
զոր տեսաք և լուսք ի նմանէն . զի որպէս և
ուսուցանէր և սուներ համարձակութեամբ ,
քարոզեմք յայտնի ամենայն ուրեք զի մի
զլացողք ճշմարիտ աւետարանի նորա լինի-
ցիմք . և ոչ եթէ այս միայն , այլ և որ ինչ
եղեւ յանուն նորա զկնի վերանալոյ նորա
ցուցանեմք և քարոզեմք ամենեցուն (13) : »

« Եւ ասեմ առաջի ձեր իրք ինչ որ եղեն

առ մարդս, որք իբրեւ զձեզդ հաւատացին
եթէ Վրիստոս է նա ուղի Նյուտոնայ կեն
դանայ: Արդ՝ զամենայն ինչ զոր առնեն
ընկերքն իմ առաքեալք, առաջի ամենայն
ուրուք քարոզեն՝ զի լուիցեն ամենեւեան
որ ոչն գիտեն զոր ասէ Վրիստոս ի ձեռն
մեր յայտնապէս, զի փառաւորեացի անուն
նորա յամենայն ումեք: Արդ՝ զայս ամե
նայն զոր պատմեցի առաջի ձեր զի ի միտ
առնուցուք և հաւատայցէք, եթէ նրբան մեծ
է անունն Վրիստոսի որ հաւատան ի նա
ճշմարտութեամբ: Այլ Յակովբոս առաջ
նորդ եկեղեցւոյն Նյուտոնայ, որ ինքին
իսկ աչօք իւրովք ետես զիրա զայս, գրեաց
և ետ տանել ընկերաց իւրոց առաքելոցն
ամենեցուն յաշխարհս և ի քաղաքս որ
շուրջ էին ի նոսա: Եւ նոքին իսկ առաքեալ
քրն ընկերակիցք նորա գրեն իսկ և ցուցա
նեն նմին իսկ Յակովբոս զամենայն ինչ զոր
առնէր Վրիստոս ի ձեռն նոցա, և ընթեռ
նուն և պատմեն առաջի ժողովրդեանն:

Եւ իբրեւ լուաւ զայս ամենայն թագաւորն
Աբգար և Շ զամսթէ դուստր Սիհրդաթայ
կնոջ նորա, և Փսկրայ և Աբէդ—Շէմայ և
Շամհադրամ և Աբգիու և Ալի և Սարգա
ղաբա հանդերձ այլովք ընկերօք իւրեանց,

ուրախ եղեն յոյժ և փառաւորեցին զՆստ-
ուած ամենեքին խոստովանելով ի Վրիստոս.
Եւ Լբգար Թագաւոր ցՆդդէ առա-
քեալ. «Կամիմ ես զի զամենայն ինչ զոր
լուաք մեք ի քէն հանդերձ այլովք, առաջի
ամենայն քաղաքիս ապասցես յայտնապէս,
և լուիցէ ամենայն ոք զքարոզութիւն աւե-
տարանին Վրիստոսի զոր ուսուցանես դու,
և հանգիցուք և հաստատուցուք ի վարդա-
պետութեանդ քում զոր ուսուցանես դու
մեզ. և ի միտ առեալ բազմաց Թէ յիրաւի
հաւատացի ես ի Վրիստոս Թղթովն իմով
զոր առաքեցի ես առ նա. և իմասցին ամե-
նեքեան Թէ Նստուած է նա և որդի Նստու-
ծոյ, և դու ճշմարիտ և հաւատարիմ աշա-
կերտ ես նորա, և զփառաւորեալ զօրու-
թիւն նորա արդեամբք ցուցանես առաջի
ամենեցուն որք կամին հաւատալ ի նա »:

Եւ զկնի աւուրն այնորիկ հրամայեաց
Լբգար Թագաւոր Լբդուայ որդւոյ Լբ-
դէի որ բռնկեալ էր ի դառն ցաւոց ոտից
իւրոց, զի առաքեսցէ քարոզս կոչել զամե-
նայն քաղաքն. և ժողովեոյի ամենայն քա-
ղաքն սրբ և կանայք ի տեղի մի կոչեցեալ
Բեթբարոյ, անդորր (14) տեղի մերձ տա-
նըն (15) Լիդեայ որդւոյ Լբդեխէի, զի

լուիցեն գլխարդապետութիւն Մէդէի առաքելոյ, թէ գլխարդ ուսուցանէր, կամ մը անուամբ բժշկէր, և կամ որով զօրութեամբ առնէր նշանս և սքանչելիս: Վանգի յորժամ բժշկեաց զԼբգար թագաւոր, նախարարք իւր միայն կային առաջի նորա, որք տեսին զի բանիւ Վրիստոսի բժշկեաց զնա, զոր բազում բժիշկք մեծաւ աշխատութեամբ ոչ կարացին բժշկել զնա. և այր մի օտար բժշկեաց զնա միայն բանիւն Վրիստոսի:

Եւ իբրեւ ժողովեցան ամենայն քաղաքն արք և կանայք ըստ հրամանի թագաւորին, և էին անդ Մէիդա և Վարբու և Խափէս և Վարբապաքա և Ղուբուբնա և Խոսրով և Շամշագրամ հանդերձ այլովք ընկերօք իւրեանց, որք իբրեւ զնոսա էին գլխաւորք և նախարարք թագաւորին, և ամենայն զօրք նորա, և բազում մարդիկ արուեստաւորք. Հրեայք և հեթանոսք որք էին ի քաղաքիս յայսմիկ և օտարք որ յայլոց աշխարհաց, Սճբնացիք և Խառանացիք հանդերձ բնակչօք ամենայն աշխարհին Սիլադետաց, եկեալ ժողովեալ միախառն կային ամենեքեան բազում ամբոխ, զի լուիցեն վարդապետութեանն Մէդէի առաքելոյ:

Քանզի լուեալ էր նոյա եթէ աշակերտ է
 նա Յիսուսի որ խաչեցաւն Այրուսաղէմ,
 և անուամբ նորա առնէ զամենայն նշանս և
 մեծամեծ բժշկութիւնս : Եւ սկսեալ լ'դ-
 գէի ասել ցնոսա այսպէս ⁽¹⁶⁾ . « | լուարուք
 ամենեքեան և ի միտ առէք զոր ինչ ասեմ ա-
 ռաջի ձեր . զի ոչ եթէ բժիշկ եմ ես իբրեւ
 զայլ ոք ի մարդկանէ որք բժշկեն դեղովք
 և արուեստիւք ⁽¹⁷⁾ մարդկան , այլ աշակերտ
 եմ Յիսուսի . Քրիստոսի ճշմարիտ բժշկին
 անձանց տառապելոց , և փրկիչ ամենայն
 մարդկան , որդի Լստուծոյ որ էջ յերկնից և
 զգեցաւ զմարմին մարդկութեանս մերոյ , և
 ետ զանձն ի խաչելութիւն փոխանակ ամե-
 նայն որդւոց մարդկան . և ի կոխելն իւրում
 ի խաչափայտին՝ խաւարեցոյց զարեգակն
 յերկինս , և իբրեւ եմուտ ի գերեզմանն՝
 յարուցեալ յերրորդ աւուր ել ի գերեզմա-
 նէն հանդերձ բազմօք . և որ պահէին ըզ-
 գերեզմանն ոչ տեսին թէ զիարդ ել ի
 գերեզմանէն , այլ զուարթունք երկնից և
 բազմութիւնք հրեշտակաց լինէին քարողք
 և աւետարանիչք յարութեան նորա . զի ե-
 թէ չէր կամեցեալ ոչ մեռանէր , քանզի
 Տէր է նա կենաց և մահու . և ինքն կամօք
 զգեցաւ զմարմին մարդկութեանս մերոյ , զի

նա ինքն է ստեղծիչ մարմնոց . և ինքն կոմօք
իւրովք խոնարհեցաւ ծնանել ի կուսէն և
ինքն կոմօք իւրովք խոնարհեցաւ ի չարչա-
րանս խաչին , և խոնարհեցոյց զմեծութիւն
աստուածութեան իւրոյ, այն որ էր բարձրեալ
և հաւասար Հօր ի սկզբանէ և յաւիտեանս .
զորմէ խօսեցան խորհրդով մարգարէքն որ
յառաջ քան զմեզ էին , և պատմեցին և
ցուցին վկերպարանս ծննդեան նորա և զչար-
չարանոց և զվերանալոյ նորա յերկինս առ
Հայր իւր . և փսն նոտելոյ նորա ընդ աջ-
մէ մեծութեանն (18) ի բարձունս . և ահա
երկրպագի յերկնաւորաց և յերկրաւորաց՝
որպէս էր ի սկզբանէ և յաւիտեան . թէ-
պէտ և տեսանէին զնա իբրեւ զմարդ , այլ
իմաստութիւն և զօրութիւն փառաւորի
Որդի մարդոյ (19) , և Նստուած փառաւորի ի
նմա . և Նստուած փառաւորէ զսա յանձն
իւր զօրութեամբ և սքանչելեօք և պատուով
որ ընդամէ : Իայց մարմինք նորս ծիրանիք
սուրբ են աստուածութեանն իւրոյ , զի
նովս և կարասցուք նայել և տեսանել զանե-
րեւոյթ տէրութիւն նորա : Օտոյն իսկ զայս
Յրիստոս քարոզեմք և աւետարանեմք , և
ընդ նմին զՀայրն իւր փառաւորեմք , և
սուրբ Հոգին աստուածութեանն իւրոյ

բարձրացուցանեմք , և երկիրպագանեմք ,
 քանզի զայս պատուիրան ընկալաք ի նմանէն՝
 միրտել և օրբել զայնոսիկ : ոյք հաւատան
 յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ :
 'Ա' մարգարէքն որ յառաջ քան զմեզն էին
 այսպէս ասէին , թէ Տէր և Մատուած աւ
 ռաքեաց զմեզ և Որդի նորա : 'Եւ եթէ աւ
 սեմք ինչ աւելի որ ոչ գրեալն է ի մարգա
 րէս , մի ընկալցին զիս Հրեայք որ կան ի
 միջի ձերում և լսեն զբանս իմ , և եթէ յի
 չեմ ես զանունն Քրիստոսի ի վերայ ամե
 նայն ախտացելոց և հիւանդացելոց , և ոչ
 նոյն ժամայն բժշկին անուամբ փառաւորե
 լոյն , մի հաւատասցեն ինձ ոյք երկիրպագա
 նեն ձեռագործաց իւրեանց : 'Եւ եթէ գը
 րեալ են ի գիրս մարգարէիցն զոր ինչ ասեմ
 ես , և կարող եմ ցուցանել զզօրութիւն
 բժշկութեանցն ի հիւանդս , մի ոք հայեա
 ցի ի մեզ երկմիտ հաւատով . զի քարոզեմք
 մեք թէ Մատուած խաչեցաւ (20) փոխանակ
 ամենայն որդւոց մարդկան , և եթէ են որ
 ոչ կամին հաւանել բանից մերոց այսոցիկ ,
 մերձեսցին առ մեզ և յայտնեսցեն մեզ ըզ
 միտս իւրեանց , զի ըստ հիւանդացեալ խոր
 հրդոցն իւրեանց դիցուք դեղ բժշկու
 թեան վիրաց նոցա : Թէպէտ և չէիք մերձ

ի ժամանակի չարչարանաց Վրխատուի, այլ
 արեգակն զի խաւարեցաւ՝ տեսէք դուք ։
 Լսու հետեւ ուսարուք և ի միտ առէք
 վասն մեծի գղըգմանն որ եղեւ ի ժամու
 խաչելու թեանն նորա . (21) որոց թռուցեալ աւ-
 ւետարանն ընդ ամենայն տիեզերս նշանօք
 և արուեստիւք զոր առնեն աշակերտք նորա
 ընկերակիցք մեր յամենայն երկրի ոլք են
 Լբրայեցիք . և զեղու Լբրայեցի միայն գի-
 տէին՝ յորում ծնեալ իսկ էին , ահաւասիկ
 յամենայն լեզուս խօսին զի լուիցեն հեռա-
 ւորք և հաւաստացեն իբրեւ զմերձաւորս ,
 թէ նա է որ ետ նոցա լեզու և իմաստու-
 թիւն լսել և խօսել յայլ լեզուս , որպէս յա-
 ռաջին ժամանակս խառնակեցան (22) զլեզուս
 ժպիրհ մարդկանն որ ի կողմանս յայտոսիկ
 առաջի մեր է ։ Եւ նոյն իսկ է որ ուսուցանէ
 ի ձեռն մեր այսօր զհաւատս ճշմարտութեան
 և ստուգութեան տկարովք և տա-
 ռապելովք , որ ի Վալլեա Վաղեստինաց-
 ւոց ։ Սակայն և զի տեսանէք որ ի Սանկ-
 րայէ (23) եմ , ուստի և Զորդանան գետ ե-
 լանէ . և ընտրեցայ ես ընդ ընկերակիցս իմ
 լինել ինձ քարոզիչ աւետարանին , զի նո-
 վաւ աւասիկ որոտան ամենայն տիեզերք
 փառաւորեալ անուամբն Վրխատուի երկրը .

պագելոյ : Այն որ այսուհետեւ ի ձէնջ
 խոսադուցանէ զսիրա իւր իստութենէ , և
 մի գերեցեցէ զինքն զկնի խորհրդոց կորսաա-
 կան մոլորութեամբն , այք լի են յուսահա-
 տութեամբ դառն մահուամբ . և մի ըմբռ-
 նիք ի չար սովորութիւն հեթանոսութեան
 հարցն ձերոց հեռանալ ձեզ ի ճշմարիտ և
 ի սոսոյգ կենացն որ ի Վրիստոս : Վանգի որք
 հաւատան ի նա . նոքա լինին հաւատարիմք
 առաջի նորա . որոյ իջեալ առ մեզ գլխու-
 թեամբ իւրով , խափանեալ յերկրէ զզոհս
 հեթանոսականս և զնուէրս կռապաշտու-
 թեան , զի մի եւս երկիրպագանիցեն արա-
 բածոց , բայց միայն նմա և Հօր իւրում
 հանդերձ սուրբ Հոգւով նորա երկիրպագա-
 ղեմք : Այլ ես որպէս հրամայեաց ինձ Տէրն
 իմ քարոզեմ և աւետարանեմ , և զարծա-
 թըն նորա արկանեմ ի վերայ սեղանոյ աւա-
 սիկ առաջի ձեր . և զսերմն բանի նորա սեր-
 մանեմ յականջս ամենայն ուրուք , և ոյք
 կամին ընդունեն չնոցա հաւուցումն բարի
 խոստովանութեան իւրեանց , և ոյք ոչ հա-
 ւատան ի մեզ՝ զփոշի ոտից թօթափեմք ի
 վերայ նոցա որպէս և հրամայեալ է մեզ :
 «Այդ ապաշխարեցէք այսուհետեւ սիրե-
 լիք , ի չար ճանապարհաց և յաղտեղի գործոց

և դարձարուք առ Մատուած բարիոք և ազ-
նիւ կամօք, զի դարձցի առ ձեզ գթութեամբ
և ողորմութեամբ իւրով: Եւ մի լինիք որպէս
զգարսն առաջինս որ անցին, վասն զի խըս-
տացուցեալ նոցա զմիտս իւրեանց յերկիւ-
ղն Մատուծոյ՝ ընկալան նոքա զպատուհաս
յայտնապէս, զի նոքա խրատեսցին և ոյք ըզ-
կնի նոցա գալոց են՝ զարհուրեսցին և երկի-
ցեն: Բայց զի եկն Տէր մեր յաշխարհս, զի
ուսուցանիցէ և յայտնեսցէ մեզ եթէ կա-
տարած աշխարհի լինի և յարութիւն որդւոց
մարդկան. և յայնժամ նկարին վարք իւ-
րեանց ի պատկերս իւրեանց, և լինին մար-
մինք նոցա իբրեւ զմագաղաթ լի գրով ճշւ-
մարտութեամբ: Եւ ոչ ոք է որ ոչ գիտէ
դպրութիւն. քանզի ամենայն ոք ընթեռնու
զգիր դպրութեան իւրոյ, և զհամար գոր-
ծոց իւրոց ի մատուենս ձեռաց իւրոց ունի,
որպէս զի տգէտք և տխմարք գիտուն և տե-
ղեակք լինին դպրութեան նորոյ և լեզուի
նորոյ. և չիք ոք որ ասիցէ ցընկեր իւր՝ ըն-
թերցիր ինձ զայս, վասն զի մի վարդա-
պետութիւն և մի ուսումն թագաւորէ ի
վերայ որդւոց մարդկան (24):

«Եւ դ՛ նկարեսցի այսուհետեւ հոգս
այս առաջի աչաց ձերոց, և մի անցանիցէ

ի մտաց ձերոց . քանզի թէպէտ և ի խորհրդոց ձերոց անցանէ , սակայն ի ճշմարտութենէ ոչ անցանէ : Ինդրեցէք զողորմութիւն Աստուծոյ թողուլ ձեզ զգարչելի ուրացութիւն հեթանոսութեան ձերոյ , զի թողեալ ձեր զԱստուած որ արար զձեզ ի վերայ երեսաց երկրի , և իջուցանէ զանձրեւ իւր և ծագէ զարեգակն իւր ի վերայ ձեր , և երկիրպագանէք սոխանակ նորա արարածոց նորա : Այլ կուգր և դրօշեալ պատկերք հեթանոսաց և ամենայն որ ինչ միանգամ արարածք են՝ յորս յուսացեալք էք և երկիրպագանէք դուք նոցա , եթէ էր ի նոսա զգայութիւն իմաստութեան և իմանային , փոխանակ զի դուք երկիրպագանէք և պատուէք զնոսա , նոցա արժան էր շնորհակալ լինել ձեզ զի դրօշեցէք և կազմեցէք զնոսա , և հաստատեցէք զնոսա բեւեռօք զի մի շարժեցին : Այլ թէ իմանային արդեւք արարածք զպատիւդ ձեր զոր առնէք դոցա , պաղատէին և ասէին ձեզ՝ թէ մի պագանէք երկիր ընկերակցաց ձեր , որ իբրեւ զձեզ ստեղծեալ եմք և ի ձէնջ արարեալ : Քանզի ոչ եթէ երկրպագեսցին արարածք զան յանր հաստատեցան , այլ զի երկիրպագանիցեն Արարչին իւրեանց , և փառա-

և որեսցեն զայն որ հաստատեացն զնոսա և որ
 պէս զի ընդ յարկաւ առնեն շնորհք նորա (25)
 զժպիրհա, սոյնպէս պատրաստեալ է և ճըշ-
 մարտութիւն նորա մըտքիմդիր լինել անդ
 ամենայն ուրացողաց : Այլ զի տեսանեմ
 ես զքաղսքս զայս, զի կարի յոյժ լի է հե-
 թանոսութեամբ ընդդէմ Աստուծոյ : Որ է
 այն՝ յաբոյ կուռք արարեալ որում երկիր
 պագանէք. ո՞ր էլի զոր պատուէքդ : Ահա
 ւասիկ են ոմանք ի ձէնջ որ երկիրպագանեն
 Աթմիքաղայ որպէս զվառանացիս դրա-
 ցիս ձեր, և թարթայ (26) իբրու զԱբու-
 ցիս, և արեգական և լուսնի և արծույ իբ-
 րեւ զԱրաբացիս : Այն պատրիք ի նշոյս լու-
 սոյ ի ծագել արուսեկին, զի անիծեալ է ա-
 ռաջի Աստուծոյ ամենայն որ երկիրպագա-
 նէ արարածոց. այլ թէպէտ և իցեն արա-
 րածք որ մեծագոյն թուին ձեզ քան զըն-
 կերս իւրեանց, սակայն ընկերակիցք են
 միմեանց որպէս ասացի ձեզ. քանզի ցաւ
 դառնութեան է այս՝ որոյ չիք բժշկու-
 թիւն, զի երկիրպագանիցեն արարեալք ա-
 րարելոց, և վառաւորեսցեն արտրածք զըն-
 կերակիցս իւրեանց : Օ՛րպէս չեն կա-
 րող օգնել անձանց իւրեանց, այլ ի զօրու-
 թիւնն խնամոց դարմանին որ հաստատեաց

զնոսա, սոյնպէս ոչ են կարող առնուլ երկր-
պագութիւնն և պատիւ ընդ նմա որ արարն
զնոսա. զի հայհոյութիւնէ յերկոսին յա-
րարածս, յորժամ երկրպագի նա և Վրարի-
չըն, յորժամ հաղորդակից լինին նմա արա-
րածք՝ որ օտար են ի բնութենէ էութեան
նորա: Վսլ ամենայն մարգարէութիւն մար-
գարէիցն և քարոզութիւն մեր որ զկնի
մարգարէիցն ասացաք, այս է՝ զի մի երկրպա-
գեսցին արարածք ընդ Վրարչին արարածոց,
և մի եւս լծեսցին որդիք մարդկան ի լուծ
հեթանոսութեան ապականութեան: Ոչ ե-
թէ վասն զի երեւին արարածք՝ ասեմ թէ
մի երկիրպագեսցին, այլ ամենայն որ ինչ
միանգամ հաստատեալ է՝ արարած է, եթէ
երեւի և եթէ ոչ երեւի. վասն զի դառն
ամբարշտութիւն է այս, անուանել նմա
զանունն փառաւորեալ աստուածութեանն.
զի ոչ եթէ իբրեւ զձեղ զարարածս քարո-
ղեմք և երկրպագանեմք, այլ զՏէրն արա-
րածոց: Բայց շարժումն որ դողացուցանէ
զնոսա, նա վկայէ թէ ամենայն ինչ արարած
է, և ի զօրութիւն Վրարչին կախեալ կայ,
այն որ էրն յառաջ քան զյաւիտեանս, ո-
րոյ ոչ քննի բնութիւնն նորա, վասն զի ոչ
երեւի բնութիւնն նորա. և ընդ Հօր իւ-

րում փառաւորի ի բարձրութիւն բարձանց,
քանզի Տէր է նա և Մտաւած յաւիտենից :

“Եւս է վարդապետութիւն մեր յամենայն
կողմանս աշխարհաց , և սյսպէս հրա-
մայեցաւ քարոզել այնոցիկ ոյք լսեն մեզ .
ոչ եթէ բռնադատութեամբ , բայց վարդա-
պետութեամբ . ճշմարտութեան և զօրու-
թեամբ Մտաւծոյ . և նշանք որ լինին յա-
նուն նորա , նոքա վկայեն վասն հաւատոց
մերոց՝ թէ ճշմարիտ են և հաւատարիմ :
Հաւանեցարուք այսուհետեւ բանից մե-
րոց , և ընկալարուք զոր ինչ ասացի և ա-
սեմ առաջի ձեր : Եւ զի մի խնդրեցցի վը-
րէժ յինէն , յաճախեմ դնեմ առաջի ձեր
զգուշութիւն . ընկալարուք զքանս իմ ար-
ժանապէս և մի անկողթ առնէք : Բարձա-
րուք , հեռացեալք ի Տեառնէ , և լերուք
մերձաւորք Քրիստոսի . և փոխանակ զոհից
և նուիրաց մոլորութեան ձերոյ՝ մատուցէք
նմա այսուհետեւ պատարագս գոհութեան :

“Սիւն իցէ արդեւք բազինդ մեծ . զոր
չինեալ է ձեր ի մէջ քաղաքիս , և որք եր-
թան և գան առ նա և նուիրեն ի վերայ
նորա դիւաց , և զոհեն ի դմա այսոց պղծոց :
Եւ եթէ գրոց հմուտ չէք , ինքն իսկ ձեւ
բնութեան տեսլեամբ իւրով չուսուցանէ

րա, նորին իսկ վկայեն զինա է լ'քարիչ աւ
րարածոյ. զի ոչ եթէ փոխանակ մարդոց
չարժեցաւ երկիր, այլ վասն այնորիկ որ հաւ-
տատեալ է զերկիր ի վերայ ջուրց, իւ ոչ
եթէ վասն մարդոյ խաւարեցաւ արեգակն
յերկինս, այլ փոխանակ այնր որ արար զլու-
սաւորս մեծամեծս : իւ ոչ եթէ մարդով
յարուցեալ արդարոց և սրբոց, այլ այ-
նու որոյ տուեալ ի սկզբանէ զիշխանու-
թիւն կենաց և մահու : իւ ոչ եթէ վասն
մարդոյ պատառեցաւ վարագոյր տաճարին
ծագէ ի ծագ, այլ վասն այնորիկ որ ասացն
ցնոսա, եթէ լ'հա թողեալ լիցի տունդ
ձեր աւերակ : լ'հաւաստիկ թէ չէր ծանու-
ցեալ խաչահանուացն՝ եթէ որդի է նա
լ'ստուծոյ, ոչ զաւեր քաղաքին իւրեանց
քարոզէին և ոչ ի վերայ անձանց վայ կար-
գային : իւ և ոչ եթէ կամեցեալ էր նոցա
լուել յայնմ խոստովանութենէ, թողին
զնոսա ահագին գղժժմունքն որ եղեն (27) յայ-
նրմ ժամու լ'հա այսուհետեւ յորդոց խաչա-
հանուացն դարձան և եղեն քրիստոնէք (28),
քարոզիչք և աւետարանիչք ընդ ընկերակի-
ցըս իմ, և առաքեսոյս յամենայն երկիրն Պա-
ղեստինացւոց, և ի մէջ Սամարացւոց և
յամենայն աշխարհին Փղշտացւոց : և անար-

գեալ են կուռք հեթանոսաց, և պատուի
խաչն Քրիստոսի. և խոստովանին ամենայն
ազգք և ամենայն արարածք յԱստուածն՝
որ եղև մարդ: Օ, ի եթէ մինչ յերկրի էր
Տէր (Յիսուս, հաւատացեալ էր ձեր ինն՝
թէ Որդի Աստուծոյ է, և յառաջ քան ըզ-
լսել ձեզ զաւետիս քարոզութեան նորա
գոհացեալ ձեր զնմանէ՝ թէ Աստուած է.
և արդ՝ զի վերացեալ է առ Հայր իւր, և
տեսէք զնշանն և զսքանչելիսն որ լինին
յանուն նորա, և զքան աւետեաց նորա լը-
սէք ականջօք ձերովք, մի որ ի ձէնջ երկե-
րեացէ ի խորհուրդս իւր, որպէս զի հաս-
տատուն կայցէ առ ձեզ խոստումն օրհ-
նութեան նորա, որ առաքեաց առ ձեզ՝
թէ երանի ձեզ զի հաւատացէք յիս մինչ
չեւ տեսեալ իցէ ձեր զիս: Եւ զի պայէս
հաւատացէք յիս, քաղաքն յորում բնա-
կեալ էք գուք՝ օրհնեալ լիցի, և թշնամի մի
տիրեաց դմա յաւիտեան: Սի ոյսուհետեւ
խոսորիք ի հաւատաց նորա, զի ահաւասիկ
լուարուք և տեսէք զամենայն զոր քարոզե-
ցաք ձեզ, թէ որդի երկրպագեալ և Աս-
տուած փառաւորեալ, և թագաւոր յաղ-
թող և զօրութիւն անյաղթ. և հաւատով նո-
րա կարող էք ստանալ զաչս ճշմարիտ մտաց:

և ապա ի միտ առնուլ թէ որ միանդամ երկիրպագանէն արարածոց, բարկութիւն սրտմտութեան հասանէ նմա :

« Երգ. զամենայն որ ինչ մի անգամ աւետմբ առաջի ձեր, որպէս ընկալաք մեք ի պարգեւացն Տեառն, ասեմք և ուսուցանեմք, և յուցանեմք ոտանալ ձեզ զկեանս ձեր : Եւ մի կորուսանէք զհոգիս ձեր ի մոլորութիւն հեթանոսական. քանզի ծագեալ է լոյսն երկնային յամենայն աշխարհի, և նա ինքն է որ ընտրեաց զհայրապետն առաջինս և զարդարն և զմարգարէսն, որոց խօսեցեալ ընդ նոսա յայտնութեամբ Հոգւոյն սրբոյ : Քանզի նա ինքն իսկ է Լուսուած Հրէից խաչահանուացն, և հեթանոսք մոլորեալք նմա ⁽²⁹⁾ երկիրպագանեն թէպէտ և ոչ գիտեն. քանզի չեք այլ Լուսուած ոչ յերկինս և ոչ յերկրի, և ահա յերկրի ⁽³⁰⁾ :

« Եւսա պստահեալ լուան ականջք ձեր զոր ինչ ոչ էր լուեալ ձեր. մի պստահեալ լինիք զլացողք զոր լուայքդ և տեսէքդ : Ի բաց արարէք ի ձէնջ զմիտս ապստամբողս հարցն ձերոց, և ազատեցէք զանձինս ձեր ի տղմոյ մեզաց որ թագաւորեալ է ի վերայ ձեր նուիրօք և զոհիւք դրօշերց. և փոյթ

լիցի ձեզ յաղագս կենաց ձերոց կորուսե-
լոց , և վասն ընդվայր խոնարհութեան գը-
խոց ձերոց . և ստացարուք զմիտս նորս (31) ;
և երկիրագէք Արարչին արարածոց , յու-
րում նկարեալ են նկարագիր ճշմարտու-
թեան և սուղութեան Հօր և Արդւոյ և
սուրբ Հոգւոյն , իբրեւ հաւատայք և մը-
կրօիք յանուն փառաւորեալ Արորդու-
թեան :

« Այս իսկ է վարդապետութիւն մեր և
քարոզութիւն . ոչ եթէ բազում ինչ իրօք
հաւատարիմ լինի ճշմարտութիւնն Քրիստո-
սի , որք կամին հաւանել Քրիստոսի : Գի-
տէք դուք զի բազում անգամ կարգեցի ըզ-
բանս իմ առաջի ձեր , ուսանել ձեզ և ի
միտ առնուլ զոր ինչ լուայք և տեսէք
դուք , և մեք ուրախ լիցուք սովիմք որպէս
հողագործ յօրհնեալ սերմանիս իւր , և Այս
տուած փառաւորեսցի յապաշխարութեաւ
նրդ ձերում որ առնա : Այլ յորժամ հաւա-
նեսցիք ճշմարտութեանն , կելով կեցջիք . և
մեք որ յորդորեմք զձեզ յայս , ոչ զըկիմք
յօրհնեալ վարձուց քարոզութեանս մերոյ .
վասն զի վստահ եմք լինել ձեզ երկիր օրհ-
նեալ քստ կամաց տեառն մերոյ (Յիսուսի
Քրիստոսի : Վասն այսորիկ փոխանակ զփոշի

ստից մերոց՝ որ ասացաւ մեզ թօթափել վերայ քաղաքիս որ ոչ ընդունին զբանս մեր, ահա թօթափեմք այսօր ի դրունս աւ կանջաց ձերոց զսլատգամս չըթանց մերոց, զի ի նոսին նկարեալ է գալուստն Վրիստոսի որ եղևս և որ պատրաստեալ է ընել, և յարութիւն և կեանք ամենայն որդւոց մարդկան : Եւ սրոշումն որ լինի ընդ հաւատացեալս և ընդ ուրացողս, և պատու հաս չարի որ պահեալ է որք ոչն գիտեն զՆստուած, և զօրհնեալ խոստումն ուրախութեան զոր պատրաստեալ են ընդունել որք հաւատացին ի Վրիստոս, և երկիր պագին նմա և Հօր իւրոյ բարձրելոյ, և խոստովանեցին ի նա և ի Հօգին Նստուածութեան իւրոյ : Եւրդ՝ այսուհետեւ առ ժամ մի կատարել արժան է մեզ զբանս մեր, և որոց ընկալեալ զբանն Վրիստոսի՝ մնացեն առ մեզ, և ոյք կամին հաղորդել ընդ մեզ յաղօթս, և ապա երթիցեն ի սունս իւրեանց ։

Եւ իբրեւ զայս ասաց՝ ետես զի բազում մարդիկ քաղաքին մնացին անդէն, և սակաւք էին որ ոչ մնացին յայնմ ժամու, և ուրախ եղև մեծապէս Նաաքեալ և Իսայց և նոցին իսկ սակաւուց զինի սակաւ՝

աւուրց ընկալեալ զբոնս նորա, և հաւա-
տացեալ յաւետիս քարոզութեանն Վրիս-
տոսի: Եւ իբրեւ ասաց զայս ամենայն Լի-
գէ առաքեալ առաջի ամենայն քաղաքին
Սաւայի, և ետես Լիգար Թագաւոր Թէ
ամենայն քաղաքն ուրախ եղեւ ընդ վար-
դապետութիւն նորա, արք և կանայք ի մի-
ասին. և ասենցնա. « Ղշմարիտ և հաւա-
տարիմ է Վրիստոս, որ առաքեաց զքեզ
առ մեզ: Եւ նա իսկ Թագաւորն եւս ա-
ռաւել ուրախ եղեալ յայսմ՝ յոյժ փառա-
ւորէր զԼիստուած. զի որպէս իւր լուեալ
էր յաղսգս Վրիստոսի, նոյնպէս տեսանէր
զգորութիւնս և զզարմանալիս զոր առնէր
Լիգէ առաքեալ անուամբն Վրիստոսի:
Եւ ասէցնա Լիգար Թագաւոր, Թէ «Սր-
պէս յղեցի ես առ Վրիստոս ի Թղթին իւ-
րում (32), և որպէս նա յղեաց առ իս, և ըն-
կալաց ես ի քէն սյսօր, նոյնպէս հաւատամ
զամենայն աւուրս կենոց իմոց, և ի նմին կամ
մնամ պարծերով: Վանդի ի միտ առեալ իմ
եթէ չիք այլ զօրութիւն որ առնի ան-
դամք իւրով նշանք և սքանչելիք, բայց մի-
այն զօրութեամբն Վրիստոսի զոր առնես
գու մեզ ստուգութեամբ (33): Եւ արդ-
այսուհետեւ նմա երկիրպագանեմ ես, և

Սայանու (34) որդի իմ և Մեգոստինէ և Շը
ղամաթէ թագուհի : Եւ արդ ուր և կամիս
գու շինեա եկեղեցի ժողովրդանոց՝ որոց և
հաւատացին և որք հաւատան բանից քոց .
և որպէս հրամայեաց Տէրն քո՝ եղիցես պաշ-
տել համարձակութեամբ յամենայն ժամու .
և որք կամին լինել ուսուցիչք և քարոզք
ուսետարանիս այսորիկ , պարգեւս մեծամե-
ծքս շնորհեմ նոցա : Եւ այլ ինչ գործ մի
լիցի՝ բայց միայն պաշտօն . և ամենայն որ
ինչ միանգամ պիտոյ է քեզ ի պէտս եկե-
ղեցւոյ , ես տաց քեզ անհամար . և որպէս
բան քո տիրէ և իշխէ ի քաղաքիս յայսմիկ ,
նոյնպէս առանց նուիրակի մոցես առ իս
համարձակութեամբ յապարանս պատուոյ
թագաւորութեանս իմոյ ր :

Եւ էջ Մեգար թագաւոր յարքունաւ
կան յապարանս իւր . և ուրախ եղել նա
մեծապէս հանդերձ ամենայն իշխանօք իւ-
րովք Մեգուաւ և Վարմուաւ և Շամշա-
գրամաւ և Մբուբաւ և Սհրդաթաւ , և ա-
մենայն (35) որ միանգամ տեսին աչօք իւրեանց,
և լուան ականջօք իւրեանց , և ուրախու-
թեամբ սրտից իւրեանց փառաւոր առնէին
զ՝ստուած որ դարձոյց զմիտս նոցա առ ին-
քն : Եւ իբրեւ ուրացան նոքա զլրօնս հե-

Թանոսութեանն յորում կային , և խոստովան լինէին յաւետարանն Վրիստոսի : Եւ շինեաց անդ Ադդէ զեկեղեցին , և մատուցանէին ի նմա զուխոս և զպատարագս իւրեանց ինքեանք և բազմութիւն քաղաքին . և անդ փառաւորէին զԱստուած զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց :

Եւ մատուցեալ առ Ադդէ Աւիդա և Վարքաղաբա որ էին գլխաւորք և հրամանատարք քաղաքին , որք զգեցեալ էին զխոյրաւորքունական , և հարցանէին զնա վասն գալստեանն Վրիստոսի զի պատմեսցէ նոցա , թէ զիմոր իբրեւ զԱստուած էր նա , և երեւէր նոցա իբրեւ զմարդ . կամ ո՞րպէս կարող էիք հայել յերեսս նորա : Եւ նա զամենայն ինչ ցուցանէր և ուսուցանէր և հանգուցանէր զչարժուն միտս նոցա վասն ամենայնի զոր տեսին աչք նոցա և լուանականք նոցա ի նմանէ . Եւ զամենայն աւագեալս մարգարէիցն վասն Վրիստոսի կարգէր առաջի նոցա , և ընդունէին զճանս նորա քաղցրութեամբ և հաւատովք . և ոչ ոք էր որ ընդդէմ դառնայր նորա , քան զի ոչ թողուին առաքինութիւնքն զոր առնէր նա՝ թէ ոք դիմահար լիցի նմա :

Այլ Աւիդա և Աբեթնաբու գլխաւոր

քրմապետք քաղաքիս այսորիկ հանդերձ Պե-
րողիւ և Դանկովաւ ընկերօք իւրեանց, իւ-
րեւ տեսին նոքա զնշանսն զոր առնէր Լճ-
դէ առաքեալ, ընթացան նոքա և խէլին
զբագինսն յորոց վերայ զոհէին Երուսալայ և
Իէլայ Երուսալայ իւրեանց, զբագինն մեծ
որ ի մէջ քաղաքին. և աղաղակէին ասելով,
Թէ « Ղշմարիտ աշակերտ է սա Սարգիսպե-
տին մեծի լուսաւորելոյ և փառաւորելոյ,
զորմէ լսեաք զոր միանգամ առնէր յաշխար-
հին Պաղեստինացւոց: Եւ ամենեքեան որ
հաւատացին ի Վրիստոս՝ ընդունէր զնոսա
Լճդէ առաքեալ, և մկրտէր զնոսա յանուն
Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ: Եւ որք
միանգամ քաւանց և փայտից երկիրպագա-
նէին, գային նստէին առ ոսոս նորա ուսա-
նել և խրատել ի նմանէ, զի հեռացին ի
գարշելեացն և ի հեթանոսական մոլորու-
թենէ: Եւ Հրեայքն գիտակք օրինացն և
մարգարէիցն՝ կտաւաւաճառք, և նոքա հա-
ւանեալք աշակերտեցան խոստովանելով
ի Վրիստոս, եթէ նա է սրդի Երուսալայ կեն-
դանւոյ:

Եւ ոչ ինքն Երգար Թագաւոր և ոչ
Լճդէ առաքեալ նեղէին զոք, Թէ բռնա-
դատելով որ հաւատացէ ի Վրիստոս (36).

քանզի առանց բռնութեան ուրուք՝ բռն-
 նութիւն նշանացն և սքանչելեացն նե-
 ղէր զնոսա հաւատալ ի նա . և սիրով ըն-
 դունէին վարդապետութիւնն նորոս ամե-
 նայն աշխարհն Սիլագետաց և ամենայն
 կողմանքն որ շուրջ զնովաւ : Իսոյց Միգէ-
 կերպասագործ և խսրոքանդակ . Թագաւո-
 րին և Փղոտ և Բարշղամա և Բարսեմիա
 հանդերձ այլովք ընկերօք իւրեանց յարե-
 ցան նոքա յՄիգէ առաքեալ, և ընկալաւ
 զնոսա հաղորդելով ընդ իւր ի պաշտօն և ի
 վարդապետութիւն : Եւ իբրեւ ընթեո-
 նութիւն նոքա զհին կտակարանն և նոր (37) .
 և զմարգարէական գիրս և զգործս առաքե-
 լոցն ամենայն ժողովրդեան եկեղեցւոյն . և
 պատուիրէր նոցա Միգէ զգուշանալ նոցա
 յամենայնէ զի լիցին սուրբ մարմնով իւ-
 րեանց և պարկեշտք հոգւով, օրպէս վայե-
 լէ մարդոց սրբոց , որք կան առաջի սեղա-
 նոյ Մատուծոյ : « Եղբրուք , ասէ , հեռանալ ի
 սուտ երդմանէ և յամբարիշտ սպանմանէ և
 յանօրէն վկայութենէ . և որ ի շնութիւնս
 խառնակեալ են , և ի կախարդաց յորոց վե-
 րայ չլինի ողորմութիւն , և ի խտրոց և ի
 կիւսից և ի վռհկաց և ի բախտից և ի ծնըն-
 դոց , որովք պարծին Վաղդէացիք մուրա-

կանք, և յասանդագիտութենէ և ի մշակա-
 շէից (38) յորս յուսացեալ են յիմարեալքն :
 Եւ ի բաց արարէք ի ձէն՝ զականառութիւն
 մեղաց և զկաշառս և զպատարագս որով
 պարտաւորին արդարք, և կուրացուցանեն
 զաչա առողաց : Եւ ի պաշտամանդ յոր կոչե-
 ցարուք՝ մի եւս լիցի ձեզ վաստակ, այլ
 զի Տէր է հանգիստ պաշտաման ձերոյ զա-
 մենայն աւուրս կենաց ձերոյ : Եւ եղիցիք
 փոյթք ի մկրտել. և մի սիրէք զԶահա աշխար-
 հիս պատրիկ. և եղիցիք առնել դատ արդա-
 րութեան և ստուգութեան (39). և մի լինիք
 գայթակղութիւն կուրաց, գուցէ հայիցի
 ի ձեզ ակն (40) այնր որ եբաց զկոյրս՝ որպէս
 տեսաք մէք : Ըմենայն որ տեսանէ զձեզ
 այսուհետեւ, ի միտ առցէ՝ թէ կատարիչ
 էք դուք ամենայնի որոց քարոզէքք և ու-
 սուցանէք ։

Եւ պաշտէին յեկեղեցւոյն զոր շինեաց
 Ըդդէ առաքեալ բանիւ և հրամանաւ Ըբ-
 գարու թագաւորին : Եւ էին նոքա մատա-
 կարարք թագաւորին, և նախարարաց իւ-
 րոց ի պէտս եկեղեցւոյ և ի տուրս աղքա-
 տաց : Ըյլ ժողովուրդ քաղում ժողովէին
 օր ըստ օրէ, և գային յաղօթս և ի պաշտօն,
 և շինէին ի հնոց կտակարանաց և ի նորոց

գրոց . Աշրորդորութիւն , ի յարութիւն և ի կենդանութիւն մեռելոց հաւատային , և զվախճանեալս իւրեանց յուսով կենդանութեան թաղէին . և զտօնս եկեղեցւոյ ի ժամանակի իւրում ուրախութեամբ կատարէին զամենայն ուռույտ հանապազորդեալս ի հսկումն եկեղեցւոյ , և ողորմութիւնս ատենէին առատապէս առ հիւանդս և առ աղքատս ըստ վարդապետութեան Միգէի որ առ նոսա . և շուրջ զքաղաքաւն շինէին եկեղեցիս , և զձեռնադրութիւն քահանայութեան ընդունէին ի նմանէ բազումք : Եւ բազումք յարեւելից ի նմանութիւն վաճառականաց յիշխանութենէ Հոռոմոց գային տեսանել զնշանն զոր առնէր Միգէ առաքեալ . և աշակերտեալքն ի նմանէ ընդունէին զձեռնադրութիւն քահանայութեան , և յաշխարհին իւրեանց յԱսորեստանի զգաւառականս իւրեանց աշակերտէին . և տունըս աղօթանոցս շինէին ի ծածուկ վասն երկիւղի այնոցիկ ոյք երկիրպագանէին կրակի և պատուէին զճուրս :

Իայց Ներսէս թագաւոր Ասորեստանեայց յորժամ լուաւ զգործնն զոր առնէր Միգէ առաքեալ , յղեաց նա առ Մեգար թագաւոր և ասէ . « Եւր մտուր ամեն ինձ

զայրդ որ զնշանադ առնէ առ քեզ՝ զի տե-
սից գդա և լուայց զքանս դորա , և կամ
տուր գիտել ինձ զամենայն որ ինչ միան-
գամ արարեալ է դորա ի քաղաքիդ քում ։
Լպա գրեալ Լբգարու Ներսէհի Թագա-
ւորի Լսորեստանեաց , և իմացուցեալ նմա
զամենայն պատմութիւն իրացն զոր արար
Լդդէ առաքեալ իսկզբանէ մինչեւ ցկա-
տարած , և ոչ եթող ինչ զոր ոչ իմացոյց
նմա գրով ⁽⁴¹⁾ ։ Եւ իբրեւ լուաւ Ներսէհ
Թագաւոր զգրեալսն առ նա , հիացեալ զար-
մանայր , և մեծապէս ցանկութեամբ կամէր
տեսանել զնա սիրով ։

Իայց Լբգար Թագաւոր , քանզի ոչ կա-
րաց անցանել ընդ Հոռոմոց տուն և երթալ
ի Պաղեստինէ , քանզի կամէր երթալ սատա-
կել զՀրեայոյ յաղագս խաչելոյ նոցա զԲն ,
գրեացնա հրովարտակ և ետ տանել առ Տի-
բերիոս կոյսր , յորում գրեալ էր այսպէս .
« Լբգար Թագաւոր ⁽⁴²⁾ տեառն իմում Տիբե-
րեայ կայսեր՝ խնդալ ։ Օ ի գիտեմ ես թէ
ինչ ի Թագաւորութենէդ քումմէ ոչ ծած-
կի , գրեցի իմացուցանել ահաւոր և մեծ
իշխանութեան քում , զի Հրեայք որ ընդ
ձեռամբ քով բնակեալ են ի գաւառս Պա-
ղեստինացւոց , ժողովեցան և խաչեցին ըզ-

Վերիտոս առանց իրիք յանցանաց և մահու՝
 ի վերայ մեծամեծ երախտեացն զոր ա-
 րար առ նոսա նշանս և ոքանչեիս . և առ-
 նէր զօրութիւնս մեծամեծ, մինչեւ զմե-
 ռեալս անգամ յարուցանէր : Եւ ի ժամուն
 յորում խաչեցին զնա, արեգակն խաւա-
 րեցաւ և երկիր շարժեցաւ, և դողացեալ
 սասանեցան ամենայն արարածք : Եւ իբրև
 առ ի նոցանէն այս իրօք սպառեալ տիեզե-
 րաց, և ամենայն որդիք մարդկան (43) : Եւ արդ-
 այսուհետեւ թագաւորութիւն քո գիտէ որ
 ինչ արժան է հրամայել ի վերայ ժողովուր-
 դեանն Հրէից որք զայս գործեցին ։ Եւ
 գրեալ Տիբերեայ կայսեր ետ տանել Լբ-
 գարու թագաւորի . և այսպէս գրեաց նմա .
 “ Եւ թուղթ մտերմութեան ընկալայ և ըն-
 թերցեալ առաջի իմ զոր ինչ արարին Հը-
 րեայքն ի Խաչելեայն, նա և վասն Պիղատո-
 սի դատաւորի . գրեալ իմացոյց և ինձ Բղա-
 նոս եպարքոս վասն սորին իրաց իսկ այսոցիկ
 որ գրեալ է քո առ իս : Եւ պատերազմ
 Սպանիացւոց կայ առաջի իմ որ ապստամ-
 բեցին յինէն ի ժամանակի յայտմիկ . վասն
 այսորիկ ոչ կարացի խնդրել զվրէժ իրացդ
 այդոցիկ : Բայց պատրաստեալ եմ թէ յոր-
 ժամ լլցի ինձ պարսպ, հրամայեցից պա-

տիժա օրինօք ի վերայ Հրէիցն անօրինաց
որք անցին զօրինօք : Եւ վասն Պիղատոսի
դատաւորի զոր արարեալ էր ⁽⁴⁴⁾ իմ անդ . ա
ռաքեցի նմա փոխանակ , և զնա լուծի թըշ-
նամանօք . զի անց նա զօրինօք և արար զկա-
մբս Հրէից , և խաչեաց զՅրիստոս յանդի-
ման նոցա , վասն որոյ լսեմ թէ ոչ խաչի և
մահու արժան էր , այլ պատուի և երկրոր-
պագութեան և մեծարանաց ի նոցանէ ար-
ժանի էր . և առաւել եւս զի աչօք իւ-
րեանց տեսանէին զամենայն ինչ զոր առնէր
նա : Իայց գու ըստ մտերմութեան քում
հաստատուն (կացեալ) յուխտիդ քում
և հարց քոց որ ընդ իս՝ բարիօք արարեր որ
գրեցեր առ իս ո :

Եւ ընկալեալ Լ'բգարու Թագաւորի
զԼ'րտեղիաս զառաքեալն առ նա ի Տիբե-
րեայ կայսերէ , և կրկնեալ առաքեաց զնա
անդէն ընծայիւք և պատուով ըստ արժանի
այնմ որպէս յղեալ զնա : Եւ գնացեալ նո-
րա յԱռհայ քաղաքէ , և երթեալ ի Նու-
թիկոնթա , ուր էրն Կղոդիոս երկրորդ Թա-
գաւորին : Եւ անտի գնացեալ չոգան յԼ'-
րատիկէ , քանզի անդ էր Տիբերիոս կայսր .
այլ Իայիոս պահէր զխողմանս որ շուրջ բզ-
կայսերքն էին : Եւ պատմեալ Լ'րիստիդեայ ⁽⁴⁵⁾

առաջի Տիբերեայ կայսեր վասն զօրութեան
ցըն զոր առնէր Ադդէ առաքեալ առաջի
Աբգարու թագաւորի : Եւ յորժամ եղեւ
նմա խաղաղութիւն ի պատերազմէն ,
առաքեաց սաստակեաց զգլխաւորսն Հրէից
որ էին ի Պաղեստինէ բազմութիւն յոյժ
մարդկան : Եւ իրրեւ լուաւ Աբգար թա-
գաւոր զայս , ուրախ եղեւ յոյժ զի ընկա-
լան Հրեայքն զպատուհասն արժանապէս :

Եւ յետ ամաց յորժամ շինեաց Ադդէ
առաքեալ զեկեղեցին Ուռհայի , և կազ-
մեաց զնա ամենայն կազմութեամբ որպէս
վայելէր նմա : Եւ աշակերտեալ նորա անդ-
բազմութիւն մարդկան ի քաղաքին և յայլ
եւս ի գեօղս , ի հեռաւորս և ի մերձաւորս .
շինեալ նորա եկեղեցիս , և զարդարեալ
և կազմեալ , և կարգեալ ի նմա երիցունս և
սարկաւագունս և գրակարդացս , և ուսոյց
նոցա գլարգս պաշտաման ի ներքս և ար-
տաքս :

Եւ յետ այսր ամենայնի կամեցաւ Ադդէ
առաքեալ գնալ ի կողմանս արեւելից և յեր-
կիրն Նորեստանի քարոզել և ուսուցանել
և անդ զնոր վարդապետութիւնն Վրիստո-
սի , և շինել եկեղեցիս յամենայն գաւառս
և ի գեօղս ի կողմանս արեւելից : Ապա կո-

չեցեալ նորա զամենայն ժողովուրդս և զիշխանսս որ էին ի քաղաքին, և կարգեաց առաջի նոցա ի կարգ եպիսկոպոսութեան յիւրում տեղւոյ զԼէւոնտէ կերպոսադործ, և զՓղոս ի կարգ երիցութեան և զԼբրչղամայ ի կարգ սարկաւապութեան: Եւ մինչդեռ ժողովեալ էին առ նա նախարարք և գլխաւորք քաղաքին Բարբաղաբա որդի Օլատէի և Սարիհաբ որդի Բարշամշայ, և Սնակա որդի Պատրիկայ՝ հանգերձ պլովք եւս բազում ընկերօք իւրեանց, և ասէ ցնոսա Լէւոնտէ առաքեալ. « Ի՞նչպէս դուք, և վկայք ինձ ամենեքին որ լեքդ՝ թէ զամենայն ինչ որ միանգամ քարոզեցի և ուսուցի՞ ձեզ և լուսոյք յինէն, սոյնպէս վարեցայ ի միջի ձերում. և տեսէք դուք զամենայն զգուրծս իմ. քանզի այսպէս պատուիրեաց մեզ Վրիտաոս, զի զոր ինչ բանիւ քարոզեմք՝ զնոյն և արդեամբք կատարեսցուք առաջի ամենայն ժողովրդոց, և ըստ կարգաց և օրինաց զոր ետ Տէր մեր աշակերտացն յԱրուստղէմ, և նովին վարին առաքեալքն և ընկերք իմ: Սոյնպէս և դուք մի փոխիք ի նոցանէ, և մի խոտորիք յաջ կամ յահեակ, և մի պակասեցուցանէք ինչ ի նոցանէ, և մի յաւելուք՝ զոր օրինակ վարեցայ ես ի միջի

ձերում և ոչ խտորեցայ յաջ կամ յահեակ : Եւ մի պակասեցուցանէք ի նոցանէ ինչ, զոր օրինակ և ես նորօք վարեցայ ի միջի ձերում, և ոչ փոփոխեցայ ի նոցանէ յաջ կամ յահեակ, զի մի օտարացայց ի կենոպն խոստացերոյ՝ որ պահեալ են այնոցիկ որ կան ի պատուիրանին զոր պատուիրեաց Քրիստոս :

“Օգոյշ լերուք ի պաշտամանդ զոր ընկալարուք . և ահիւ երկիւղիւ լիջիք կող ի դմին, և պաշտել հանապազ : Եւ մի լինիք արհամարհողք սովորութեամբ պաշտել հիշգուծեամբ ըստ կամոց, այլ մեկնութեամբ գրոց կալ ի հաւատոս ճշմարտութեան (46), և օրհնութիւնն Վրիստոսի մի խափանեցի ի բերանոց ձերոց . և տաղտկութիւն ի ժամ աղօթից ի միտս ձեր մի մերձեցի : Օգոյշ լերուք ճշմարտութեան աւանդութեանդ զոր ըմբռնեցէք, և վարդապետութեանդ զոր ընկալարուք ի ժառանգութիւն կենացն զոր աւանդեմ ձեզ : Վանդի առաջի բեմին Վրիստոսի խնդրի դա ի ձէնջ յորժամ առնի համար ընդ հովիւս և ընդ հովուապետս, և յորժամ խնդրէ (47) զարծաթ իւր ի վաճառականաց իւրոց տոկոսիւք և շահիւք, քանզի որդի թագաւորի է, և երթեալ է առնուլ թա-

գաւորութիւնն և դառնալ և գալ, և առնել համար որդւոց մարդկան. և ապա յայտրմ ժամանակի նստի յաթոռ արդարութեան և դատի զկենդանիս և զմեռեալս որպէս և ասաց մեզ: Ենն աներեւոյթ խորհրդոց ձերոց ի լուսոյ նորա մի կափաւացի, զի մի բազմասցին գայթակղութիւնք ձեր ի ճանապարհին յորում չէք գայթակղութիւնք. և ոչ աղտեղի աղտ ունիցիք ի շաւիղս նորա. և եղիցիք ի խնդրել զկորուսեալսն, և այց առնել մոլորեաց, և ուրախ լինել ընդ գտեալսն. ոչնել կաղանդս բեկելոցն, և պահել անարատ զողջոյն, քանզի ի ձեռաց ձերոց խնդրին որոջք Վրիստոսի: Եւ մի ակն ունիք պատուոյ անցաւորի, զի հովիւ որ ակն ունի պատուել ի հօտէ իւրմէ, չարաչար կորուսանէ զխաշն իւր: Բազմաոցի հոգարարձութիւն ձեր առ գառինս անմեղս, զի հրեշտակք նոցա հանապազ տեսանեն զերեսս: Հօրն երկնաւորի. և մի լինիք գայթակղութիւն առաջի կուրաց, այլ հարթողք ճանապարհի և աներեւոյթ շաւղաց ի դժուարին տեղիս ի մէջ Հրէից խաչահանուաց, և ի մէջ հեթանոսաց մոլորեաց. քանզի ընդ այս երկուս կողմանս է ձեզ ճշմարտութիւն հաւատոցդ զոր ունիք:

Եւ յորժամ զայս ամենայն առնէք, իբրեւ
դուք լուռ կայք, տեսիլդ ձեր հեզ և ըզ-
գաստ՝ պատերազմի փոխանակ ձեր ընդ այ-
նոսիկ այք ատեն զճշմարտութիւն և սիրեն
ղստութիւն : Եւ մի լինիք կռփիչք աղքատ
տաց տռաջի մեծատանց, քանզի շատ է նո-
ցա տանջանք չար աղքատութիւն իւրեանց :
Եւ մի խաբիք յաղտեղի խորհուրդս սատա-
նային, զի մի մերկ գտանիցիք ի հաւատոցդ
զոր պէեցայք. զի դիւրին է ուրացութիւն
քան զհաւատս, զոր օրինակ դիւրին են
մեզք քան զարդարութիւն :

“Օգտյշ լերուք այտուհետեւ ի խաչա-
հանուացն, և մի լինիք նոցա սիրելիք, զի
մի պարտական գտանիցիք ընդ նոսա ա-
րեանն Վրիստոսի, որպէս լի են ձեռք իւ-
րեանց : Եւ գիտէք դուք և վկայէք թէ զա-
մենայն ինչ զոր ասեմք և ուսուցանեմք՝
գրեալ է ի գիրս մարգարէից, և եդեալ առ
նոսս, և վկայեն բանք նոցա վարդապետու-
թեանս մերում վտան ծննդեանն Վրիստոսի
և վտան դատաստանի և չարչարանաց և յա-
րսութե և վերանալոյն, և միւսանդամ գալլու-
աւեանն Վրիստոսի : Եւ ոչ իմանան, և յոր-
ժամ մեզ ընդդիմանան, ընդդէմ լինին
մարգարէիցն իւրեանց. զի որպէս ի կենն

դանութեան նոցա հալածեցին զնոսա , ոոյն պէս և այժմ յետ մահուան նոցա ընդդէմ կռուին ճշմարտութեանն որ գրեալ է ի մարգարէսն : (1) Գոյշ լերուք և ի հեթանոսաց սրբ երկիրպագանեն արեգական և լուսնի , և Բելայ և Նարուայ հանդերձ այլովք որ ինչ յերկինս և յերկրի , զոր անուանեն նոքս լստուած , որք ստեղծան յԱրարչէն ի սպաս և ի պէտս մարդկան . և չեն լստուածք բնութեամբ : Փոխերուք այսուհետեւ ի նոցանէ , քանզի արարածոց և ըստեղծուածոց պագանեն երկիր . և որպէս ասացի յառաջագոյն թէ վասն այնորիկ եկն Տէր յաշխարհ , զի մի եւս մոլորիցին մարդիկ զհետ սնոտեաց պաշտել զտարածս : Վասն զի ակնարկելով Արարչին իւրեանց հաւտատեցան և եղեն , և յորժամ կամի լուծանէ և խափանէ զնոսա , և լինին իբրեւ դէղիալս . քանզի Արարիչն որ արարածս (48) ազատեաց զորդիս մարդկան ի լծոյ ծառա յութեան հեթանոսութեան պաշտել զարարածս : Քանզի գիտէք ամենեքեան , թէ ամենայն որ թողու զթագաւոր և պաշտէ զծառայս նորա , չարաչար մահու գիպի :

«Վի լինիք քննողք աներևութից և հարցող ծածկեալ իրաց որ գրեալ է ի գիրս սուրբս

որ աւանդեցաւ ձեզ . մի պարտապանք բա-
նից մարգարէից . հաւատացէք և տեսէք
զի հոգւով Մտուծոյ են ասացեալք . և որ
ուրանայ և ոչ հաւատայ բանից մարգարէ-
իցն , զորդի Մտուծոյ ուրանայ , և դատա-
պարտեալ կշտամբի : Քան լիցի ձեզ առ-
նել զոյս , քանզի ճանապարհք Տեառն ուղիղ
են , և արդարք գնան ի նոսա առանց գոյ-
թակղու թեան , և ուրացողք գայթակղին ի
նոսա . քանզի ոչ նայեցան աներեւոյթ ա-
կամբ մտաց իւրեանց , այլ աշխատեցան
զկնի անօգուտ հարուածոց և զվնասուկա-
րաց : Այլեցէք զգրեալն ի մարգարէիցն
զոր քարոզեցաք ձեզ , զդատաստանս և զըռ-
պառնալիս մարգարէիցն , և զքանն Տեառն
որ կնքէ զքանն նոցա . և հրով քննին , ըդիք
մարդկան , վասն զի իբրեւ զհիւրս և յզ-
պանդուխտս են ոյք մեծանան , և կանխեն
ի տունս իւրեանց : Մյուսպէս համարեսցիք
զանձինս ձեր յաշխարհիս յայսմիկ . վասն
զի չուերաց էք աստի . և երթալ յաշխարհն
ուր երթեալ է Որդի՝ պատրաստել օթե-
անս սյնոցիկ ոյք արժանի են նոցա : Ինչպե-
սորք աշխարհաց յորժամ կամին ուրեք եր-
թալ , զօրականք նոցա տռաջի նոցա երթան
և պատրաստեն նոցա օթեւանս ըստ արժու-

նի պատուոյ նոցա : Այլ մեր Թագաւորն Քրիստոս ինքնին երթեալ պատրաստել օթեւանս օրհնութեան զինուորաց իւրոց ի ջանել առ նոսա : Այլ ոչ եթէ ընդունայն ինչ արար Աստուած զորդիս մարդկան , այլ զի լիցին երկրպագութեալ և փառաբանիչք աստուածութեան նորա և աստ և անդ՝ յաւիտեանս յաւիտենից : Այլ զոր օրինակ ինքըն ոչ անցանէ , և փառաւորիչք իւր ոչ անցանեն . փասն այսորիկ և մահս իսկ այս՝ որ վարիչ է ամենայն մարդկան , և ընդ լծով նորա հնազանգեալ են արդարք և մեղաւորք ի միասին , իբրեւ զքունս գիշերոյ համարեսցի սա յաչս ձեր :

“Այլ յիշեցէք զի յորժամ երեւեսցի նշան Որդւոյ Աստուծոյ , և խափանի մահ վարիչ մարդկան , և սատանայ որ յանցուցանէ զբազումս և մարտնչի ընդ Ճշմարիտս , զի հեռասցին ի Ճշմարտութենէ : Այլ զոր օրինակ հողագործն յորժամ ձեռն արկանէ զմաճով , եթէ դառնայ յետս՝ ոչ ուղիղ երթան ակօսքն առաջի նորա . սոյնպէս և դուք որ կոչեցարուք ի նորհս պաշտամանս այսորիկ , զգոյշ լերուք՝ մի շաղապատիցիք յիրս աշխարհիս այսորիկ , զի գուցէ խափանիցիք յոր կոչեցեալ էք : Բայց զիշխանս և զդա-

տաւորո որք մերձեանն ի հաւատս յայս՝ սի-
րեցիք զնոսա առանց ակնառութեան . և
եթէ մեղանչեն՝ լիջիք յանդիմանել զնոսա
ճշմարտութեամբ . զի դուք ցուցիք նոցա
զհամարձակութիւն ուղղութեան ձերոյ , և
նոքա խորատեսցին , զի այլ մի եւս վարեսցին
լոտ կոմս իւրեանց : Եւ իսկ հոգաբար-
ձութիւն լիցի ձեզ զամենայն աւուրս կե-
նաց ձերոց , զի զհետ գործոց բարեաց եղի-
ջիք ընթանալ , զի այլքն եւս յորդորեսցին
ինոյն : Քանզի այսու դտանեն որդիք մարդ-
կան զկեանս իւրեանց առաջի Լսողոց :
Բայց զգիրս զոր ընթեռնուցուք յեկեղեց-
ւոյ ժողովրդեան առաջի , զԼրարածս և
զՍարգարէս և զԼեւտարանն և զԹուղթս
Պաւղոսի , զոր ետ բերել Սիմոն Պետրոսի
Հռոմ քաղաքէ , և զգործս առաքելոցն զոր
ետ բերել մեզ Յովհաննէս որդին Օւբե-
թեայ Ալփեսոս քաղաքէ (49) . զսոյն իսկ զայս
գիրս ընթերցիք յեկեղեցւոյ Քրիստոսի .
և այլ տեւիլ քան զնոսա մի ընթեռնու-
ցուք , քանզի չիք այլ ինչ յորում դրեալ
է ճշմարտութիւն , բայց ի գիրս զոր ընկա-
լարուք հաւատով յոր կոչեցարուք :

«Եւ տէրս մեր Լքգար Թագաւոր և պա-
տուական նախարարք իւր՝ որք լուան զոր

ինչ խօսեցայ ես այսօր առաջի ձեր, բաւական են լինել ինձ վկայք ի կեանս իմ և ի մահուան. զի զվարդապետութիւն Տեառն քարոզեցի առաջի ամենեցուն յայտնապէս, և պատրաստեալ եմ և այլոց եւս քարոզել. և աւելի քան զբանն Տեառն ոչ ինչ ստացայ յաշխարհիս յայսմիկ. քանզի բանն նորա եղիւ ինձ բաւական, որով մեծացայ ես, և մեծացուցի զբազումս: Օ, ի նա եղիցի ինձ ուղեկից ի ճանապարհս յոր երթամ ի քարոզութիւն ճշմարտութեան աւետարանին և ի վարդապետութիւն հեթանոսաց առաջի Վրիստոսի, որ առաքեացն զիս գնալ ի սմա վասն փրկութեան հեթանոսաց և հաստատութեան եկեղեցւոյ:

«Իայց զայս գիտէք դուք, զի ասացի ձեզ յառաջագոյն՝ թէ ոգիք ամենայն մարդկան որ ելանեն ի մարմնոց աստի՝ ոչ մեռանին, այլ կան Ֆնան կենդանի. և են նոցա օթեւանքն և բնակութիւնք ի հանգստեան. քանզի ոչ խափանին միայր և ուշ ոգւոցն, վասն զի նկարագիր անմահին Նստուծոյ նկարեալ է ի նմա: Օ, ի ոչ եթէ իբրեւ զմարմին է նա անզգայ, որ ոչ իմանայ զասպականութիւն տգեղութեան որ զնովանկանի. բայց զվարձ հաւուցմանն ոչ կա-

րէ ընդունել առանց նորա . զի ոչ եթէ հոգւոյն միայն է վաստակն , այլ և մարմնոյն յորում բնակեալն էր Աստուած (50) : ( ) Ըզջանուն անդ յանօգուտ . այլ դուք որ քրիստոնեայքք էք և անուն նորա փառաւորեալ և թագաւորեալ է ի վերայ ձեր , ինքն ուղղէ զձեզ ի Ճանապարհս ճշմարտութեան երթալ ձեզ ընդ նա , և ժամանել և հասանել խոստացելոց բարեաց նոցա (51) , որ պահի այնոցիկ որ ոչ խոտորին ի պատուիրանաց նորա , այլ կան և մնան ի կոչմանն յոր կոչեցան ի Տեառնէ ։

Եւ զայս ասացեալ նորա՝ լռեալ դադարեաց Ադգէ առաքեալ ի խօսելոյ : Տուեալ պատասխանի Ադգէի կերպասագործի թագաւորին և Փղոսայ և Աբշղամայ հանդերձ այլովք ընկերօք իւրեանց , և ասենց Ադգէ առաքեալ . “ Եւ կայէ Բրիստոս որ առաքեաց զքեզ առ մեզ , և ուսուցեր մեզ զհաւատս ճշմարտութեան , և ստացաք զկեանս ստուգութեան . զի որպէս լուաք ի քէն և ընկալաք ի ժամանակս զամենայն զոր եղեր դուք ընդ մեզ , սոյնպէս կամք և մնամք զամենայն աւուրս կենաց մերոց . և յերկրպագութենէ կռոցն արարելոց և հաստատութեան երկրպագանէին հարքն մեր , հրաժարիմք և

ուրանամբ, և ընդ Հրեայս խաչահանուենս
ոչ հաղորդիմբ. ոչ թողումբ, այլ սովիմբ ե-
լանեմբ յաշխարհէս յայսմանէ: Եւ յաւուրն
Տեառն առաջի բեմին արդար դատաստա-
նին, անդ դարձուցուք քեզ զժառանգու-
թիւնս զայս որպէս ասացեր մեզ:

Իբրեւ ասացան բանքս պատգիկ, յա-
րուցեալ ինքն Աբգար Թագաւոր և գլու-
խաւորք իւր և ամենայն նախարարք իւրոյ
Թագաւորութեանն, և չոգաւ յապարանս
իւր: Եւ տրտմեալ էին ամենեքեան յաղա-
գըս մեկնելոյ նորա և գնալոյ ի նոցանէ:
Եւ ետ տանել նմա Աբգար Թագաւոր կա-
րառի բազում. և տեսեալ զայն Ադգէի,
յղեաց առ Աբգար և ասէ. «Եթէ ոչ ի դա-
լտեան իմուամ առ ի ինչ ի քէն, և ոչ առնեմ
յիս սուտ զպատուէրն Վրիտտոսի որ ասա-
ցըն ցմեզ, թէ մի առնուցուք ինչ յաւմե-
քէ, և մի ստանայք ինչ յաշխարհիս յայս-
միկ: Եւ յետ այլ եւս երից աւուրց յոր-
ժամ խօսեցաւ զայս ամենայն սուրբ ռաւ-
քեալն Թադէոս, և լուաւ նա, և ընկալաւ
զվկայութիւն վարդապետութեան և քարո-
ղութեան իւրոյ ի պաշտօնակցաց իւրոց ա-
ռաջի ամենայն նախարարաց և իշխանաց
Թագաւորին, համբարձեալ զձեռս իւր ի

վեր՝ եկաց յաղօթս, և օրհնեաց զնոսա. և ելեալ գնաց ընդ արեւելս: Եւ յուղարկեցին զնա ամենայն բաղմութիւն մարդկանն. և էր օրն հինգշաբաթի, որ օր չորեքասան էր մարերի ամսոյ: Եւ սուգ մեծ և տրու մութիւն յոյժ եղեւ ամենայն քաղաքին վասն մեկնելոյ նորա ի նոցանէ. և ոչ եթէ քրիստոնեայքն միայն լային, այլ և հեթանոսք և Հրեայք օր էին ի քաղաքին: Եւ և Բգար թագաւոր առաւել քան զամենայն ոք տրամեալ էր վասն գնալոյն նորա. նա և պետք թագաւորութեանն իւրոյ էին ի տրամութեան մեծի. և անարգեաց (Բգար) և եթող զպստիւ թագաւորութեան իւրոյ, և ոչ եկեր և ոչ արբ յաւուր յայնմիկ. և ըստով մեծաւ և արտասուօք յուղարկեաց զնա հանդերձ ամենայն եկեղեցեաւն: Եւ ամենայն բնակչաց քաղաքին սեսեալ զնա՝ զարմացեալ էին, թէ ո՞րքան վշտացեալ էր վասն նորա, զոր օրինակ յուղարկէ ոք զմեռեալ: Եւ բազում պատուով և մեծարանօք և տրամութեամբ յուղարկէին զնա: Եւ նա ել գնաց ընդ արեւելս քարոզել զաւետարանն Քրիստոսի:

Եւ այց Եդգէ որ աշակերտեցաւ նմա, եղեւ առաջնորդ և հրամանատար և ժառանգ

գաւոր աթուոյն Մշդէի առաքելոյ ի ձեռ-
նադրութիւն քահանայութեան, զոր ըն-
կալաւ նա ի նմանէ առաջի ամենայն ուրուք-
և հնազանդեցան ամենայն Սիջադետք և ա-
մենայն կողմանք արեւելից ընդ ձեռամբ
Մշդէի ըստ վարդապետութեանն զոր ընկա-
լաւ Սշդէի առաքելոյ: Վասնզի յայնմ ժամա-
նակի մայր քաղաքաց եղեւ Ուռհա ա-
մենայն աշխարհին կողմանցն արեւելից, վա-
սրն զի ի նմա նախ քարոզեցաւ աւետարա-
նըն Վրիստոսի, և անդ յառաջ շինեցաւ
եկեղեցի, և անոռի ընդունէին զձեռնա-
դրութիւն եպիսկոպոսութեան ամենայն
արեւելք. և հնազանդէին Մշդէի առաքե-
լոյ, և ըսէին նմա հնազանդութեամբ, և
ընդունէին զքան նորա ախորժելով, և լի-
նէին հաւատարիմ և բարիոք ժառանգա-
ւորք վարդապետութեան առաքելոյն Վրիս-
տոսի. և արծաթ և ոսկի յումեքէ ոչ առ-
նուին, և ընծայք մեծաւորանց առ նա ոչ
մտանէին, այլ փոխանակ ոսկւոյ և արծա-
թոյ՝ հաւատացելովք և սրբօք մեծացուցա-
նէր զեկեղեցին Վրիստոսի: ՍԵ և գլուխք
արանց և կանանց շքեղք և զգաստք սուրբք
և պարկեշտ էին, և մենայեալ բնակէին
ցնծութեամբ առանց աղտոյ. և արթունք

և զուարթունք և շքեղք ի պաշտաման, և հոգաբարձութիւն առ աղքատս և տեսողք հիւանդաց: Եւ դնացք նոցա էին վայելչութեամբ առաջի տեսողաց իւրեանց. և վարք նոցա գովութեամբ զարդարեալ էին յարտաքնոց, մինչեւ քուրմք անգամ՝ Նաբուայ և Բեյայ պատուէին և մեծարէին զնոսա յամենայն ժամ: Պատուականք էին տեսլեամբք և համարձակք բանիւք և ճշմարիտք խօսիւք և ազատք բարոյիւք. և ընդ լծով ագահութեան ոչ հնազանդէին, և ընդ մեղադրութեամբ ոչ անկանէին, և ընդ երկիւղիւ ոչ փակէին. և ամենայն ոք որ տեսանէր զնոսա, ընթանայր ընդ առաջ նոցա զի հարցանիցէ զողջունէ նոցա սիրով սիրապէս: Քանզի և տեսիլ նոցա խաղաղութիւն սիւսեր ի վերայ տեսողաց, և իբրեւ զուռկան տարածեալ էին բանք ողջունի իւրեանց ի վերայ ապստամբողաց: Եւ իբրեւ մտանէին ի գաւիթս սրբութեան և ճշմարտութեան, զի ոչ ոք էր որ տեսանէր զնոսա և խորչէր և դարչէր ի նոցանէ, քանզի ոչ ինչ անարժան և անպատեհ դործս գործէին, և վասն այսորիկ զուարթերեսք էին ի քարոզութիւն վարդապետութեան իւրեանց առ ամենայն ոք. զի զոր ինչ ապէին և ուսուցանէին և

իրատէին զայլս, ինքեանք գործովք ցուցա-
նէին յանձինս իւրեանց : Եւ լսողքն յոր-
ժամ տեսանէին թէ ըստ խօսս իւրեանց
գործք իւրեանց էին, և զոր բանիւք ասե-
ին՝ զնայն և արդեամբ կատարէին, ապա
այնուհետեւ առանց աշխատութեան և ա-
ռանց իրիք պատճառանաց աշակերտէին
նոցա, մեծապէս հնազանդութեամբ խոս-
տովանելով ի Վրիստոս, և փառաւորէին
զԵստուած և գոհանային ցնծութեամբ՝ որ
դարձոյց զնոսա ի սնոտի մոլորութենէ ի լու-
սաւորութիւն աւետարանին :

Եւ յետ ամաց ինչ մեռաւ Լեզար թա-
գաւոր, և եկաց ի թագաւորութեանն մի
յորդւոց իւրոց, այր չար և ապստամբող, լի
ամենայն անօրէնութեամբ, որ ատեայր ըզ-
խաղաղութիւն և ոչ ընդունէր զվարդապե-
տութիւն քարոզութեան աւետարանին :
Յղեաց ոռ Լեզէ եպիսկոպոս մինչդեռ
նստէր յեկեղեցւոջն և խօսէր զպատգամս
գրոց սրբոց յականջս ժողովրդեանն, և ա-
սէ . « Լորա ինձ խոյրոս ոսկեղէնս զոր օրինակ
առնէիր յառաջ հարց իմոց » : Եւ ոչ առ
յանձն Լեզէ . առաքեաց անդրէն և ասէ .
« Եւ թողում ես զպաշտօնն Վրիստոսի որ
աւանդեցաւ ինձ յաշակերտէն Վրիստոսի :

Լ՛գդէէ առաքելոյ , և առնեմ խոյրս անիրաւ
 ւութեան 7 : Եւ իբրեւ ետես նա եթէ ոչ
 հաւանի նա կատարել զկամս նորա ,
 յլեաց խորտակեաց զսրունս նորա մինչդեռ
 նստէր յեկեղեցւոջն և թարգմանէր ի մէջ
 ժողովրդեանն : Եւ ի մեռանելն իւրում
 երգմենցոյց զՓղոտ և զԼ՛բշղամայ , եթէ
 աստէն իսկ ի տանս յայսմիկ ուր մեռանիմս
 վասն ճշմարտութեան սորա՝ դիք զիս , և
 աստէն թաղեցէք : Եւ որպէս երգմենցոյց՝
 նոյնպէս արարին . թաղեցին զնա ան-
 դէն ի ներքոյ քան զմիջի դուռն եկեղեց-
 ւոյն , ի միջի ընդ արս և ընդ կանայս : Եւ եղև
 սուգ մեծ և դառն յեկեղեցւոջն և յա-
 մենայն քաղաքին վասն իրացն եղելոց , որ-
 պէս եղև սուգ և տրտմութիւն յորժամ
 վախճանեցաւ բարիորդ վկայութեամբ Լ՛գդէ
 առաքեալ վարդապետն նորա ի ձեռաց ամ
 բարչտաց ի կողմանս արեւելից : Եւ քանզի
 իբրեւ խորտակեցին զոտս նորա՝ վաղվաղա-
 կի մեռաւ փութապէս , և ոչ ժամանեաց
 ձեռնադրել զՓղոտ , ապա գնացեալ Փը-
 զոտ յԼ՛նտիօք , և ընկալեալ անդ զձեռնա-
 դրութիւն քահանայութեան ի Սրապիոնէ
 եպիսկոպոսէ . որ ինքն իսկ Սրապիոն ընկա-
 լաւ զձեռնադրութիւն ի Սեփրիանոսէ եւ

պիսկոպոսէ ի Հռոմ քաղաքէ , որոյ ընկա-
լեալ զքահանայութիւն ի Սիմոնէ վիմէ՝ որ
ընկալաւ ի Տեառնէ և եղեւ եպիսկոպոս ի
Հռոմ քաղաքի ամս քսան և հինգ , յա-
ւուրս Տիբերեայ կայսեր , որոյ Թագաւո-
րեալ անդ ամս երեքտարան (52) , որպէս են ա-
ւուրք Թագաւորաց : Եւ Թագաւորութեա-
նըն Լ'բգարու Թագաւորի և ամենայն Թա-
գաւորաց զամենայն ինչ զոր հրամայեն Թա-
գաւորքն , և զամենայն որ ինչ միանգամ լինի
խօսք առաջի նոցա , գրի և դնի ի տունս
յիշատակաց : Սոյնպէս և յԱռհա քաղաքի
Ղաբուրնա որդի Լ'նակայ , որդւոյ Լ'բգա-
շարադայ դպրի Թագաւորին , դրեաց
զամենայն ինչ որ միանգամ իւր եղեն Լ'գ-
դէի առաքելոյ ի սկզբանէ մինչեւ ի կատա-
րած , միաբանութեամբ ձեռնարկելով և
Լ'նանայ հաւատարմի Թագաւորին . և ե-
դին ի տսն յիշատակաց քարոտիսից , ուր
դնին մատանք և օրէնք արքունականք . և
որք գնեն և վաճառեն , և գրին ի միջի նո-
ցա մուրհակք հաստատութեան , անդ
պահին հաստատութեամբ (53) :

ԳԻՒՏ ԽԱՉԻՆ ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

Ի վարդապետութենէ թադէոսի աւրբ Լաւաբլոյն ,
վասն առաջին գիւղի Խաչին ի յեռն խադոհաւոյն
Պատրոնիկեայ (1) :

Եւ արդ սրտամեցից ձեզ վասն սուրբ
Խաչին, որ ի ձեռն հաւատացելոց՝ որ իբրեւ
զձեզդ էին, երեւեցաւ սքանչելի զօրութեամբ,
սուրբ Խաչն Վրիստոսի: Կին ոմն
Պատրոնիկէ անուն կղօղիայ կայսեր, որ եւ
կրորդ էր ի Հռոմ յետ Տիբերեայ կայսեր,
և եղեւ երթալ կղօղիայ կայսեր ի պատերազմ ի Սպանիա, որք ապստամբեցին
ի նմանէ: Ինդ ժամանակս ընդ այնոսիկ էր
Պետրոս ի Հռովմ քաղաքի, որ էր մի յաշակերտացն Վրիստոսի. տեսեալ կնոջն
Պատրոնիկեայ զնշանն և զսքանչելիսն զոր
առնէր Պետրոս յանուն Յիսուսի Վրիստոսի,
զարմանայր և հաւատայր յ'ստուած, և արհամարհէր զկուռս և զնորս պաշտամունսն՝ որոց երկիրպագանէր: Եւ հաւատայր
յ'ստուած Հայր մեր և ի Տէր մեր

---

(1) Զտարբերութիւնս այլ և այլ օրինակացն զանց առնեմք՝ բայ ի կարեւորագունից ոմանց :

Յիսուս Քրիստոս և ի Հոգին սուրբ . և ընդունէր մկրտութիւն , և փառաւոր առնէր զԱստուած ընդ քրիստոնեայնս . և պատուէր և մեծարէր զսուրբ զառաքեալն Պետրոս , և յօժարութեամբ լւեր նմա :

Եւ յետ այսորիկ կամեցաւ երթալ Ալլուսաղէմ և տեսանել զտեղիսն զայնոսիկ յորս շրջեցաւ Քրիստոս և արար անդ զօրութիւն : Եւ փութապէս գնաց ի Հռոմէ և եկն Ալլուսաղէմ ինքն և երեք որդիք իւր և երկու զստերք , և մին էր կոյս . և այլ եւս բազմութիւն ընդ իւր , որպէս թագուհի մեծափառութեամբ եկեալ : Եւ ի մտանելն նորա Ալլուսաղէմ՝ ելին ընդ առաջ նորա ամենայն քաղաքն , և ընկալան զնա մեծաւ պատուով որպէս զդշխոյ և զտիկին Հռոմայեցւոց աշխարհին :

Եւ Յակովբոս էր տռաջնորդ եկեղեցւոյն Ալլուսաղէմի . իբրեւ լուաւ եթէ քրիստոսական հաւատոյն է , եկն առ թագուհին որ էր յապարանսն Հերոդի : Եւ իբրեւ ետես տիկինն զՅակովբոս՝ ուրախ եղեւ , և ընկալաւ զնա մեծաւ պատուով որպէս զՊետրոս . և պատմեաց Յակովբոս ըզզօրութիւնսն և զբժշկութիւնսն Քրիստոսի՝ տիկնոջն , և զտեղիսն ուր յայտնեաց զսքան

չեղիս Վրիստոս որդին Աստուծոյ : Եւ ասէ
Թագուհին ց՝ Յակովբոս . « Յոյց ինձ զՎոդ-
գոթայն ուր խաչեցաւն Վրիստոս ի Հրէի
ցրն , և զխաչաւիայտն յորմէ կախեցաւ , և
զգերեզմանն նորա » : Եւ Եսէ Յակովբոս . « Այդ
ուչ է ընդ մերով իշխանութեամբ , այլ Հը-
րեայքն իշխեն , և ոչ տան թոյլ երթալ մեզ
ի Վոդգոթայն և ի Յարութիւնն . և ոչ ըզ-
խաչն ցուցանեն մեզ . այլ և հալածեն եւս
դմեզ , և ի բանտ և ի կապանս արկանեն ,
և ի նեղութիւնս բազումս նեղեն զմեզ՝
զի մի քարոզեսցուք զաւետարանն փրկու-
թեան յանուէն Վրիստոսի որով փրկեցան
տիեզերք » :

Իբրեւ լուաւ զայս Թագուհին , հրա-
մայեաց կոչել զԷլիսաւորս Հրէիցն , զքա-
հանայսն և զհրամանատարոն , զՍնիա որ-
դին Անանիայ , և զՎոդոդիա որդի Կայի
սփայ , և զՅուդա որդի Աբդասաղամայ (1) .
և ածին զնոսա : Եւ Եսէ ցնոսա տիկինն . « Տուք
ի ձեռս Յակովբայ և ընկերաց նորա զՎոդ-
գոթայն և զՎերեզմանն և զխաչաւիայտն
Վրիստոսի . և մի որ իշխեսցէ արգելու
զդոսա ըստ սրաշտամանն իւրեանց սպասա-

(1) Ոմանք՝ Աբդասողամայ :

Լորել տեղեացն սրբութեան : Եւ զայս
ասացեալ ցնոսա յարուցեալ ինքն և որ
դիք իւր և դստերք , և որ ընդ նմայն էին
տեսանել զտեղիսն սրբութեան , և յանձն
առնել Յակովբայ և որ ընդ նմայն էին :

Եւ եկն եմուտ ի Գերեզմանն հան-
դերձ ուստերօք և դստերօք իւրովք . և ե-
գիտ յերիս խաչս , և ոչ գիտէր թէ որ իցէ
Վրիստոսին : Ի նոցն ժամայն անկաւ կոյս
դուստր նորա և եհան զոգին առանց պատ-
ճառանաց իրիք : Իբրեւ ետես դչխայն եթէ
մեռաւ դուստրն իւր առանց միասուն , ամ-
բարձեալ զաչս իւր և ծուներ կրկնեալ կայր
յաղօթս և ասէր . “ Վրիստոս Լստուած որ
ետուր զանձն քո ի մահ փոխանակ ամենայն
արարածօց , և ելեր ի խաչ ի տեղւոջս յայս
միկ վասն փրկութեան ամենայն մարդկան .
և մեռար և եգար ի գերեզմանիս յայսմիկ
զի կեցուսցես զամենեսեան որ իցեն ի գե-
րեզմանս . և յարեար որպէս զԼստուած կեն-
դանարսոր յամենայնի , և յարութեամբդ
քո յարուցեր զբազումս ընդ քեզ : Եւ
արդ տէր Լստուած ամենայնի լուիցեն հե-
թանոսք և Հրեայք խաչահանունք , և ոտրն
հար լինիցին նոքա ամենեքեան ինձ , և հե-
թանոսք միւրեալք կուցն պաշտօնեայք և

երկիրպագութիւնը դրօշելոցն՝ յորոց դարձայ ես
յաստուածագիտութիւն, այժմ ուրախա-
ցին այսին առնելով զիս և ասացեն. Այս
եղեւ նմա յաղագս թողլոյ նմա զաս-
տուածսն, և խոստովանելոյ զՔրիստոս զոր
ոչ գիտէր, և երթեալ պատուեալ զտեղի
խաչելութեան նորա և զգերեզմանն որպէս
զԱստուծոյ: Այսչեմ զքեզ Քրիստոս փրկ-
կիչ աշխարհի, լուր պաղատանաց աղախնոյ
քո վասն փառաւորեալ անուանդ քո սրբոյ.
մի արգելուր զշնորհս բարերարութեան քո
վասն անարժանութեան իմոյ, որ փոխանակ
Արարչիդ պաշտօնցի զարարածս. այլ վասն
փառաւորեալ անուանդ քո սրբոյ ցոյց զըս-
քանչելիս քո այժմ, և արա առ մեզ զնշան
բարի, զի մի հայհոյեացի անուն քո սուրբ
ի թշնամեաց իսաչի քո: Քրիստոս փրկիչ իմ,
մի անտես առներ զյուսացեալս և զապա-
ւինեալս ի քեզդ: Այլ բազում հառաչանօք
և արուստօք գոչէր առ Տէր՝ զի արասցէ
այցելութիւն որպէս զԱստուած:

Աստուծեալ առ գշխոյն երէց որդին
իւր և ասէ. «Այլ ինձ մայր իմ զոր ա-
սեմս. ինձ այսպէս թուի ի խորհուրդս իմ,
եթէ մահս որ յանկարծօրէն եղեւ քեռս
իմոյ, ոչ եթէ ընդունայն ինչ եղեւ, այլ

նորասրանչ և հրաշալի զարմանս զմտաւ ած-
 ցես, զի փառաւորեսցի մեծ անուն Վր-
 իստոսի, և ոչ եթէ հայհոյեսցի վասն մահ-
 ուան սորս որպէս կարծեն չարքն: Ահաւա-
 սիկ մտաք ի գերեզմանս, և երիս խաչս
 տեսաք, և ոչ է յայտ եթէ որ է Վրիստո-
 սին՝ յորոյ վերայ խաչեցաւ և եհեղ զա-
 րիւնն իւր սուրբ, և որ աւազակացն որ
 ընդ Վրիստոսի խաչեցան ի Հրէիցն: Արդ
 այժմ մահուամբ քեռս իմոյ յայտնեսցի զգ-
 րութիւն սուրբ խաչին՝ յորում խաչեցաւ
 Վրիստոս Աստուած: Վանզի ոչ անփոյթ
 առնէ Վրիստոս վասն այնսցիկ որ հաւա-
 տան ի նա և խնդրեն զնորհս ողորմութեան
 նորա: Յայնժամ ընկալաւ թաղութիւն զա-
 սացեալն յորդւոյն իւրմէ, և հաւատաց ե-
 թէ ի վերին շնորհացն ազդեցաւ նմա, և
 փոքր ինչ սթափեցաւ ի դառն ոգոյն: Այ-
 մատուցեալ առ զմի ի խաչսփայտիցն և եդ
 ի վերայ մեռելոյ դստերն իւրոյ. և եկաց
 յաղօթս առ Տէր և ասէ: «Վրիստոս փր-
 կիչ աշխարհի, որ ցուցեր զգորութիւնս և
 զսքանչելիս ի տեղւոջս յայսմիկ, որպէս լը-
 ւաք և հաւատացաք ի քեզ: Յիսուս փր-
 կիչ և կեցուցիչ, եթէ քո է խաչս այս և ի
 սմա բեւեռեցար և տարածեցիր զբազուկս

քո զամենադոր, յայտնեա զմեծութիւն զօրութեան քո. որ առեր մարմին ի սրբոյ կուսէն Սարիամայ, և եղեր մարդ. և իաւ չեցար և չարչարեցար և եղար ի գերեզմանիս յայսմիկ. և յերրորդ աւուր յարեար և յարութիւն պարգեւեցեր ազգի մարդկան, այժմ կենդանացո զդուստրս իմ յանուն քո խաչի, և փառաւորեսցիս Տէր ի դառնալ հոգւոյ սորա ի սմա. և ամաչեսցեն Հրեայք խաչահանունք և հեթանոսք խաւարեալք ի ճմարիտ լուսոյդ, և հաւատացեալք օրհնեսցեն զքեզ Վրիստոս լստուած որ տէրդ ես երկնի և երկրի ո: Եւ ասացեալ զաղօթքս զայս՝ լուռ լինէր իբրեւ ժամ մի, և ոչ ինչ երեւէր զօրութիւն խաչին: Եւ ի բաց առեալ զայն՝ դնէր զմիւսն, և դարձեալ կայր յաղօթս առ Տէր հառաչանօք և արտասուօք և ասէր. «Տէր լստուած որ յակնարկելդ քո արարան արարածք ամենայն՝ երեւելիք եւ աւներեւոյթք. և հրամանաւ քո հաստատեալ կան ամենայն եղեալքս առ ի քէն: Լստուած յաւիտենական որ եկիր ի փրկել զտիեզերս ամենայն կամաւոր խաչելութեամբ քո, և կամիս զկեանս ամենայն մարդկան զի կեցցեն և ի գիտութիւն ճմարտութեան եկեսցեն. զի դու ես մարդասէր փրկիչ: Վրիս-

առաջ յոյս հաւատացելց՝ թէ քո է խաչ
այս յորոյ վերայ հեղեր զարիւն քո, յայտ
նեա զգորութիւն քո, և կենդանացս զդուս
տոր իմ. որ բազում մեռելոց յարութիւն
պարգեւեցեր քոց հաւատացելոց վա
որն անուանի քոյ սրբոյ, և լիցի ուրա
խութիւն հաւատացելոց ի ձեռն երեւ
ման սքանչելեաց քոց, և նկուն լիցին ատելիք
ճշմարտութեանն Հրեայք և հեթանոսք՝ որ
ոչ հաւատացին դաւառեան քո և կամաւոր
չարչարանաց և մեծամեծ սքանչելեաց քոց
զոր սովոր ես սունել. այժմ՝ երեւեսցի
ի դատերս իմոյ. և մեք արժանի լիցուք
փառաւորել զքեզ Վրիստոս Աստուած ամե
նայն հաւատացեալքս ի քեզ. յոյս և ապա
ւէն և օգնական. և ճշմարտեալ սիրով ընդ
ամենայն հաւատացեալս հանցուք զօրհնու
թիւն ամենազօր տէրութեանդ. և
ասացեալ նորա զայն՝ լուռ եկաց իբրեւ ժա
մբս երկուս, և ոչինչ ցուցանէր խաչն զօ
րութիւն սքանչելեաց որպէս յուսայրն. և
յետ այսր ամենայնի ի բաց առեալ և զայն
եւս խաչ ի դատերէն իւրմէ, և առեալ զեր
րորդն դնէր ի վերայ նորա. և մինչ կա
մէր ամբառնալ զաչս իւր և հայել յերկինս
և բանալ զըբրան իւր և կալ յաղօթս առ

Լստուած որդւոյն իւրով հանդերձ, նոյն
ժամայն ի մերձենալ խաչին իսկ և իսկ ի դիա-
կրն՝ յական թօթափել յանկարծակի դուստր
նորա յարեալ ի մեռելոց, և յարուցեալ
փառաւորէր և օրհնէր զԼստուած, որ խա-
չին իւրով կեցոյց զնա :

Իբրեւ ետես տիկինն եթէ 'ի զօրութենէ
խաչին յարեալ դուստր՝ նորա 'ի մեռելոց,
զարհուրեալ հիացաւ յոյժ, և անկեալ 'ի վե-
րայ երեսաց իւրոց՝ երկիրպագանէր և համ-
բուրէր զսուրբ Խաչն Վրիստոսի. և գոհա-
նայր ի վերայ անպատում սքանչելեացն՝ զոր
եցոյց Տէր ի ձեռն զօրութեան սուրբ Խա-
չին. և փառաւորէր ուստերօք և դստերօք
իւրովք զՏէր ամենակալ. և առաւել եւս
հաստատէին ի հաւատս՝ որ ի տէր մեր (Յիսուս
Վրիստոս և ի սուրբ Խաչ նորին, և թէ արդար-
և (Յիսուս Վրիստոս է որդի Լստուծոյ, և այս՝
Խաչ նորա. որ և կենագործելոց է զհաւա-
տացեալս իւր սովաւ, և ապաւէն և օգնա-
կան և պահապան հաւատացելոց և յաղ-
թութեան նշան ընդդէմ երեւելի և անե-
րեւոյթ թշնամոյն, որ հակառակին ճշմար-
տութեան աւանդիցն որ ի Վրիստոս (Յի-
սուս : Լսէ ցթագուհին որդին իւր. « Ի՞նչ
այս այսպէս ոչ էր լեալ, ոչ էր յայտնեալ զօ-

բութիւն խաչին Վրիստոսի, և ոչնչութիւն
աւազակաց խաչիցն. ահա այսուհետեւ սուրբ
Խաչն Վրիստոսի մեծասցի, և մեք ուրախաւ
ցուք ի սքանչելի զօրութիւն նորա, և Վրիս-
տոս լստուած սովաւ փառաւորեսցի այժմ
և յաւիտեանս ։

Եւ ապա զխաչն Վրիստոսի ետ ց(Յակովբոս
զի զգուշութիւն պահեսցի և պատուեսցի. և
հրամայեաց շինել եկեղեցի ի Վոզգոթա ուր
խաչեցաւն Վրիստոս, և ի գերեզմանին՝ ուր
թաղեցաւն. և զամենայն սուրբ տեղիսն
պատուեաց շինուածովք, զի լինիցին ժողո-
վորանոցք պաշտաման՝ յորս օրհնեսցի Վրիս-
տոս լստուած ի տուէ և ի դիշերի։ Եւ տե-
սեալ դշտոյին զամենայն քաղաքն ժողովեալ ի
տեսիլ մեծի սքանչելեացն, հրամայեաց դստե-
րն իւրոյ՝ յորոյ վերայ զօրութիւն սուրբ Խա-
չին ցուցաւ, զի առանց սքողելոյ երեւեսցի
ժողովորեանն՝ որ կամէին տեսանել, որպէս
զի տեսցեն զնա և փառաւորեսցեն զլստ-
ուած ի վերայ անպատում սքանչելեացն՝
զոր ի նմա եցոյց ի ձեռն սուրբ Խաչին, զի
հաւատացեալքն ուրախացին, և թշնամիք
Խաչին և ատելիքն Վրիստոսի յամօթ լիցին։

Իայց ժողովք Հրէից և հեթանոսաց
ուրացողաց յոյժ տրտմեցան ընդ հրաշագոր-

ծուծիւնն որ եղեւ ի գալստեանն հաւատացեալ դշտոյն , զի տեսանէին զբազումս որ հաւատային 'ի Տէր . և համբաւ նշանացն յամենայն տեղիս պատմէր , և մե ծանայր անուն Տեառն , և փառաւոր լինէր ի վերայ զարմանագործութեանցն : Եւ եղեւ խաղաղութիւն ⁽¹⁾ մեծ ամենայն եկեղեցւոյն Երուսաղէմի , և ի քաղաքսն որ շուրջ զնովաւ էին . և լուեալ զայս տային օրհնութիւն Լստուծոյ :

Եւ յետ այսր ամենայնի եւ 'Ղշտոյն յԵրուսաղէմէ իւրովքն ամենեքումբ՝ զի երթիցէ ի Հռոմ . և ուր հասանէր ի քաղաքս՝ դաշին ամենեքեան ի տեսութիւն դստերն իւրոյ յարուցելոյ 'ի մեռելոց . և ուսանէին ի սքանչելեացն երեւումն ի ձեռն սուրբ խաչին Քրիստոսի : Եւ եմուտ ի Հռոմ դշտոյն , և պատմեաց Կղօղիայ կայսեր զամենայն եղեալն յանուն Քրիստոսի ի ձեռն սուրբ Խաչին , որ երեւեցաւ դստերը նորա կուսիւ յԵրուսաղէմ՝ մեռանել և յառնել : Եւ իւր

(1) Յիշէ և Ղուկաս զխաղաղութիւն եկեղեցւոյս այսր Ժա. մանակի ի Գործս Առաքելոյն ԳԼ. Թ. 131. « Բայց եկեղեցին ընդ ամենայն Հրէաստան և ի Սամարիա և ի Գալիլէա ունէր խաղաղութիւն , շինեալ և երթեալ զհետ երկեղի Տեառն » :

(2) Այլ ք' ուսումէն զտունէւեաց խաչին Քրիստոսի :

ւեալ կայսերն փառաւոր առնէր զԿոտուած .
 և հրամայեաց զամենայն Հրեայն հալածել
 ի Հռոմայ : Եւ արդ պատմէր Ղլխոյն և
 Պետրոսի՝ զսքանչելիսն որ եղել , նաեւ ա-
 մենեցուն զգորութիւնն խաչին Վրիստոսի :
 Եւ ամենեցուն լուեալ փառաւորեցին զԿո-
 տուած :

Երդ՝ զայս ամենայն որ պատմեցաւ՝ ի
 միտ առէր , և հաւատացէր ի Վրիստոս , և
 ունիցիք զսուրբ խաչն կեցուցիչ և ապա-
 ւէն ամենայն հաւատացելոց որ յուսան ի
 Վրիստոս : Եւ Յակովբոս որ էր գլուխ և կե-
 ղեցւոյն Երուսաղէմի , որ էր հաւատարիմ
 այր ի Տէր , գրեաց զայս ամենայն զոր ետես-
 ինքն , և ծանոց առաքելոցն որ էին քա-
 ռոզք Վրիստոսի և ընկերք Յակովբայ . նը-
 մանապէս և նորա քարոզեն և ցուցանեն
 զգորութիւնն և զսքանչելիսն որ ի Վրիստոս :
 Եւ զկնի մահուանն Կղոդեայ և Պատրոնի-
 կեայ Հրեայքն գրգռեալ ի վերայ հաւա-
 տացելոցն , և յարուցեալ հալածանս՝ փա-
 խստական արարին զհաւատացեալն . ըս-
 պանին և զՅակովբոս զեղբայրն Տեառն , և
 առեալ թաղեցին զսուրբ խաչն յերկրի ի
 տեղւոջ գազաթանն՝ անյայտ ի մարդկանէ :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

1. Ի թուական Սեբեկիացւոյ , որ համապատասխանէ գրեալ թէ 32 ամաց ծննդեանն Վրիստոսի : Օտոյն թուական ի գործածէին և Եդեսացիք , որ սկսանի ի թագաւորութենէն Սեբեկիացւոյ :

2. Ի բնագիրն եդեալ էր յայտնի սխալմամբ՝ Խաբա-որո-իւն :

3. Սանովայ անուանէին Լսորիք զհայրն Լւգարու , որ է Լւշամն ըստ Սովսէսի Խորենացւոյ , որպէս տեսցի ի ստորեւ և այսու անուանակոչութեամբս :

4. Սխալեալ համարի և աստ , զոր փոքր մի յետոյ ուղղէ Սարկաբ կոչելով , որ էր ըստ Խորենացւոյ և ըստ Յովհաննու կաթողիկոսի՝ բդեաշխ Լլճնեաց : Իսկ Շաղափաճ նահապետ էր Լլպահունեաց :

5. Սաբիւռք է Սառինոսն՝ որդի Լւսատորգեայ , ըստ Խորենացւոյն . Բ . 30 :

6. Ինթերյիր զգլուխ է համար . 14—36 Յովհաննու աւետարանին :

7. Օր Խորենացին Փրիլ կոչէ , աստ Բթիլ ասէ , զոր Ս իկսոր Լանկլոա յարմարագոյն համարի ի բերան հեթանոս պատմագրին :

8. Լքժանի դիտողութեան է աստ պատասխանին զոր տայ Վրիստոս թղթոյ Լքգարու արքային, ոչ գրով այլ բանիւ լուկով, որ հաւատարմագոյն եւս է՝ ակնարկեալ մտօք ի հանգամանս կենաց և վարուց փրկչին: Իսկ Խորենացին զի ասէ գրով աւարեալ զպատասխանին ի ձեռն Թովմայի առաքելոյ, զորոյ և զպատճէնն ի մէջ բերէ, տայ մեզ կարծել՝ եթէ բաց ի յիշատակարանացն՝ երուբնայ՝ էին նորա և այլ աղբիւրք յորոց առ ժողովեաց զդէսս իրաց այսր ժամանակի, որպէս հաւաստի ցուցանեն համառօտ իմաստք պատասխանոյն (Մառինոսի առ Լքգար (Բ. 30.) և նամակքն զորս ընդ Տիբերեայ կայսեր թղթեաց, յորս գտանին պարագայք ինչ իրաց՝ զորովք զանց առնէ անուանեալ պատմագիրս մեր այս):

9. Լքդէ կամ ըստ այլոց Լքէ անուանէ զսուրբ Լռաքեալն Թադէոս, թերեւս ըստ Լսորւոցն հնչման, յորմէ մակաբերի՝ եթէ և աշակերտ իւր կերպասագործն Լքդէ որ յաջորդեաց զնա, յիւր անուն կոչեցաւ:

10. Սովէս Խորենացի, յորմէ առեալ և Յովհաննէս կաթողիկոս՝ զՏուբիա ասեն լինել ի տոհմէն Բագրատունեաց, և պաշ-

աել զհրէութիւն :

11. Լուսիսայ բայն ունի աստ զնշանա-
կութիւն ազդելոյ կամ ծանուցանելոյ , որ-
պէս և ի ստորեւ յերկուս տեղիս :

12. Կրկնութիւն համարին բառքս իւ-
րապէս :

13. Լստի սկսանի բնագիրն կայսերական
գրատան Լարիզու (ըստ գաղղ. Թարգմա-
նութեան.) պատմել զգիւտ Խաչին՝ որ ե-
ղեւ ձեռամբ Պատրոնիկեայ աիկնոջն Կղ-
զիայ կայսեր :

14. Ի բնագրին՝ անդոյր :

15. Օնախադրութիւնն Դր՝, որ պակա-
սէր , յաւելաք առ ի պարզութիւն մտացն :

16. Վաղղ. Թարգմանութիւնն զանց
առնէ ի մէջ բերել զքարոզութիւնս սուրբ
առաքելոյն :

17. Ի բնագրին՝ արուեստի :

18. Ի բնագրին՝ Դեծ-Լեանցն :

19. Թուի մոռացեալ նախդիրն փոխա-
նակ գրելոյ՝ յիմաստութեան և ի զօրութեան փառա-
ւորի որդի մարտի : Իսկ բառքդ մարմինս նորա ծի-
րանի , եթէ չգուցեն վրիպակք գրչի , մե-
կնութեան են կարօտ :

20. Եւանաւոր է վարդապետութիւն
դաւանութեանս առաջնոյ և առաքելական

դարուն, այն է ասել՝ Լսողա՛յի խաչալ մարդ-
կեղէն մարմնովն, որում հետեւի ցարդ-
ուղղափառ եկեղեցին Հայաստանեայց, որ
և յերգս սրբասացութեան իւրում երգէ
ուղղափառ մտօք:

21. Թուի և աստ թերութիւն իմաս-
տից լինել, կամ այլայլութիւն բառից:

22. Ընթերցիւ լեզու:

23. Սանիր կամ Սանայիր ըստ անուանելոյ
Փիւնիկեցւոց և Լմօրհացւոց՝ է լեառնն
Հերմոնի, կամ լաւ եւս՝ շղթայք լերանցն
Հերմոնի յայնկոյս Եօրդանոսի, մերձ յաղ-
բերակունս նորա: Եայնոսիկ կողմանց ասէ
լինել հայրենեօք սուրբ Լռաբեալս. իսկ
առ հնագոյն պատմիչս ոչ ուրեք գտանի ա-
նուն հայրենեաց սրբոյն, զոր ոմանք կար-
ծեօք ասացին զնա Լնտիոքացի լինել:

24. Ի մեծ ճառընտրին, համար 1. հատ.
Ա. դլուխ. հէ, առ եալ ի սոյն դրոց Թա-
դէի. յաւելուածով իմն, և ուրեք փոփո-
խութեամբ բառից և կազմութեամբ իմաս-
տից խօսի վասն յարութեան մեռելոց, զոր
արժան համարիմք աստէն դնել. «Լրդ հո-
գիք ամենայն մարդկան որ ելանեն ի մարմնոյ
աստի, է նոցա օթեւանք և բնակութիւն
ի հանգստեան. քանզի ոչ խափանին միտք

և ուշ ոգւոցն , քանզի նկարագիր անմահին
 Նստուծոյ նկարագրեալ է ի նոսա . զի ոչ է
 իբրեւ զմարմին անզգայ որ ոչ իմանայ զա-
 պականութիւն տգեղութեան որ զնովաւ
 անկանի . բայց վարձ հատուցման ոչ կարէ
 ընդունել առանց նորա . քանզի ոչ եթէ
 հոգւոյն միայն է վստտակն , այլ և մար-
 մնոյն՝ որ բնակեալն է ի նմա : Բայց վասն զի
 եկն Տէր մեր յաշխարհ , զի ուսուցանիցէ
 և յայտնեսցէ մեզ , եթէ կատարած աշ-
 խարհի լինի , և յարութիւն մեռելոց մարդ-
 կան . և յայնմ աւուր նկարին վաղք իւ-
 րեանց , և լինին մարմինք նոցա որպէս մա-
 գաղաթ լի դրով ճշմարտութեան : Եւ ոչ որ
 է որ ոչ գիտէ զդպրութիւն . քանզի սամե-
 նայն որ ընթեռնու գգիր դպրութեան իւ-
 րոյ . և զհամար գործոց իւրոց ի մատունս
 ձեռաց իւրոց ունիցի , որպէս զի տգէտք և
 տխմարք և գիտունք տեղեակք լինին դպրու-
 թեան նորա . յորում ոչ որ ասիցէ ցընկեր
 իւր , թէ եկ ընթերցիր ինձ զայս . վասն զի
 մի վարդապետութիւն և մի ուսումնա թա-
 գաւորէ ի վերայ ամենայն մարդկան : Բան-
 զի այժմ խորհրդովք ձերովք պատճառէք
 զանգիտութիւն , բայց ի ճշմարտութենէս
 ոչ կարէք պատճառել , յասել մարդարէին՝

էթէ, լղիցին ամենեքեան ուսեալք յԱստուծոյ ։

25. Ի բնագրին՝ նոյա, թէպէտ և այնպէս յ[թին են իմաստք ։

26. Օպոստիկ անուանս կռոց յիշէ և խորենացին ի Բ. 3 ։

27. Ի բնագրին՝ էն ։

28. Հաւատացեալք՝ Քրիստոնէայի կոչեցան յամի ծննդեան Քրիստոսի 42, ութ ամաւ յետոյ քան զքարոզութիւնն թադէի. ուստի յայտ է՝ եթէ նա ինքն հեղինակն յետոյ մուծեալ է ի գիրս իւր զանուանակոչութիւնս որ տուաւ հասարակ հաւատացելոց. և կամ թարգմանիչք յայս բառ հեղին ըստ ընդհանուր սովորութեան ։ Այսու անուանակոչութեամբ զարի և խորենացին ի թղթին Տիբերեայ առ Աբգար ։

29. Ի բնագրին՝ նմա ։

30. Ի բնագրին՝ երկի ։

31. Ի բնագրին՝ նորա ։

32. Թուի վրիպակ գրչի, փոխանակ գրեւոյ իմոմ ։ Իսկ յասելն՝ յէտայ առ իս, չէ պարտ իմանալ զթուղթ, այլ զլուր կամ զծանօթութիւն զանձնէն, զոր վերագոյն առաջիկայ ասաց. այն է ծանոյց, որպէս յետագայ բանիւքն պարզաբանէ ։

33. Ի բագրին՝ սպող-գել-լե-թամբ, թերեւս
ընթեռնի է՝ սպող-գել-լե-թամբ :

34. Սոփէս Խորենացի կոչէ զնա լ'նա-
նան . իսկ զկինն լ'բգարու՝ Հեղինէ , զոր բը-
նագիրն Ղերուբնայ Շղամաթէ կոչէ , այն
է Շղոմէ կամ Սողոմէ :

35. Ի բնագրին՝ Սիկր-թա-լա-լա-մե-նայն :

36. Ամարիտ նկարագիր քրիստոսական
եկեղեցւոյն հիմնեալ ի վերայ ազատու-
թեան կամաց և խղճի մտաց մարդկան :

37. Եթէ նոր կտակարանաւ պարտիմք
իմանալ զչորեսին աւետարանսն , համարի
այս՝ որպէս ի յառաջաբանիս ասացաք , վրի-
պակ ժամանակագրական , քանզի որ քան
զայլ աւետարանիչսն կանխեաց գրել ՊՐ-
քիստոսէ՝ Սատթէոս , սակայն և նա փոքր ինչ
յետոյ էր քան զվկայութիւն լ'դդէի : Եւ
պէս եթէ ասելովն զգործս առաջելոյ՝ պար-
տիմք իմանալ զերկրորդ գիրսն Ղուկասու ,
դարձեալ սխալի ընդդէմ կարգի ժամանա-
կաց , զի յոյժ յետոյ քան զնահատակու-
թիւն թադէի գրեցաւ այն : Սոյն օրինակ
են և զորս յերես 50 , ծանօ 49 , խօսի ըզ-
թղթոցն Պեղոսի , և ըստ ամենայն հաւա-
նութեան՝ յետոյ մոռճան յասորական բնա-
գիրսն առ զգուշութիւն հաւատացելոյ :

րոյ , զի Հրեայք որ բնակեալ են ի գաւառս Պաղեստինացւոց , ժողովեալ խաչեցին զՔրիստոս առանց իրիք յանցանաց՝ ի վերայ մեծամեծ երախտեացն զոր արար առ նոսա նշանս և սքանչելիս , մինչեւ զմեռեալս անգամ յարուցանել : Եւ գիտեա՝ զի զօրութիւնքս այս ոչ են սոսկ մարդոյ՝ այլ Աստուծոյ . զի և ի ժամանակին յորում խաչեցինն ցնա՝ արեգակն խաւարեցաւ , և երկիր շարժեալ տատանեցաւ , և ինքն յեաերից աւուրց յարեաւ ի մեռելոց , և երեւեցաւ բազմաց : Եւ այժմ յամենայն տեղիս անունն նորա ի ձեռն աշակերտաց նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարէ . որ և սու իս ինքեան եցոյց յայտնապէս : Եւ արդ այսուհետեւ տէրութիւնդ քո գիտէ . որ ինչ արժանն է հրամայել ի վերայ ժողովրդեան Հրէից որք զայն գործեցին , և գրել ընդ ամենայն տիեզերս զի երկիրպագեսցեն Քրիստոսի իբրեւ ճշմարիտ Աստուծոյ : Ողբեր :

Պատասխանի Լիւիոյն Աբգարոս - Ի Տէբերեայ :

“ Տիբերիոս կայսր Հռովմայեցւոց , Աբգարու թագաւորի Հայոց խնդալ : — Օթուղթ մտերմութեանդ քո ընթերցան

սուսջի իմ, վասն որոյ շնորհակալութիւն ի մէնջ քեզ հասցէ : Թէպէտ և ի բազմաց մեր լուեալ զայդ յառաջագոյն, եցոյց և Պիղատոս ստուգապէս վասն նշանացն նորա, և եթէ յետ յարութեանն ի մեռելոց հաւատարիմ եղեւ բազմաց՝ թէ Մատուած է : Վասն որոյ և ես կամեցայ առնել զայդ՝ զոր և դու խորհեցար : Այլ քանզի սովորութիւն է Հռովմայեցւոց՝ Մատուած ի հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ նստուցանել, մինչեւ ոչ փորձեալ քննեսցի նա ի Սինգղիստոսէն, վասն որոյ և իմ յայտնեալ զքանս զայս Սինգղիստոսին, արհամարհեաց Սինգղիստոսն՝ զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն ի հմանէ : Այլ մեք տուաք հրաման ամենայն ումեք որում և հաճոյ թուեսցի Յիսուս ընկալցին զնա ընդ Մատուածս, և մահ այնուցիկ սպառնացեալ որ չարախօս կայցեն ըզբրիստոնէից : Եւ վասն ժողովրդեանն Հըրէից՝ որ յանդգնեցան խաչել զնա, զորմէ լսեմ թէ ոչ արժանի խաչի էր նա և մահու, այլ պատուի և երկրպագութեան, յորժամ առից պարսպումն ի պատերազմես Սպանիացւոց ապստամբողաց յինէն, քըննեալ հատուցից նոցա զարժանն Դ :

Երբոր Լուսին Լեգատու առ Տէփէ :

“Լեգատ արքայ Հայոց . տեառն իմում
Տիբերի կայսեր Հռովմայեցւոց խնդալ . —
Օ, Թուղթ գրեալ ըստ արժանի քոյոյ
տէրութեանդ՝ տեսի , եւ ընդ հրաման
մտածութեանդ քո ուրախացայ . եւ եթէ
ոչ ցասնուցուս ինձ , գործ Սիգղիտոսիդ
յոյժ այսպանելի է . քանզի առ դոսա իբրն
նութենէ մարդկան տուեալ լինի աստ
ուածութիւն : Եւ արդ այսուհետեւ եւ
թէ ոչ լինիցի հաճոյ Աստուածն մարդոյն ,
Աստուած լինել նա ոչ կարէ . և իբրեւ յայս
մանէ մարդոյն արժան է քաւել զԱստուա-
ծըն : Իսկ քեզ տեառն իմոյ հաճոյ Թը-
ւեսցի առաքել զայլ ոք յԱրուստղէմ փո-
խանակ Պիղատոսի , զի լուծցի նա անարգա-
նօք յիշխանութենէն յոր կարգեցեր զնա ,
վասն զի արար զկամս Հրէիցն , և խաչեաց
գլխիստոս ի տարապարտուց առանց քոյոյ
հրամանի : Ողջ լինել քեզ ըղձամ” : Բ . 33 .
Ի յեռագիրս :

Արժանի դիտողութեան համարի աստ ,
զի ի բնագրիս Վերուբնայ , և կամ որ լաւ
եւս է ասել ի հայ Թարգմանութեանս նո-
րին ոչ ինչ բանք լինին ոչ ի Թղթին Լե-

գաւորու և ոչ Տիբերեայ վասն տալոյ զԲրիս-
տոս պաշտել ի Հռովմայեցւոյ, և կամ
կարգել զնա ի շարս Նոտուածոց : Իարձեալ՝
Սուսէս Խորենացի երկրորդ իմն թուղթ
Լբգարու ի մէջ բերէ ի պատասխանի գը-
րոյն Տիբերեայ, զոր բնագիրս մեր չունի .
վասն որոյ հաստատին կարծիք մեր՝ եթէ
ունէր Խորենացի ի ձեռին և այլ աղբիւրս
պատմութեանց բաց ի գրոցս Վերուբնայ :

Ի թղթին Տիբերեայ՝ ուր յիշատակի Մը-
ղանոս եպարքոս, Վիկտոր Լանկլոս վերպակ
գրչի համարելով զայն, և ի բնագրէ Խորե-
նացւոյն ուղղելով կամի ընթեռնուլ զՎա-
նոսի՝ Պիղատոս. այլ որովհետեւ և Պիղա-
տոս դատաւոր յանուանէ յիշատակի մաս-
նաւորապէս, և այն ոչ իբրեւ ազգարար ի
րացն եղելոյ, այլ առաւել իբրեւ ամբաս-
տանեալ յայլմէ, վասն որոյ և իբրեւ առան-
ձին որ լինել բաց ի Պիղատոսէ՝ պաշտօնիւ
եպարքոսութեան կացեալ յերկրին Պաղես-
տինացւոյ : Հաստատի այս և նորին իսկ
բանիւք Տիբերեայ, որ զՊիղատոսէ խօսե-
լով ասէ, եթէ « առաքեցի նմա փոխանակ,
և զնա բուծի թշնամանօք. զի անց նա զօրի-
նօք, և արար զկամս Հրէից » : Հաստատի
եւս երկրորդ թղթին Լբգարու ի պա-

առաջանի կայսեր, յորմէ խնդրէ զայլ որ
առաքել փոխանակ Պիղատոսի, և զնա լու-
ծանել անարդանօք :

43. Ի տարբերութեանս բառք ինչ պա-
կասին, որոյ վասն մնայ առանց իմաստից :
Վաղղ. Թարգմանութիւնն ունի. Et si ce
phénomène avait duré encore tout, l'univers et tous les
fils des hommes auraient été anéantis. « Ի՞նչէ այ-
սոքիկ նշանք (երեւոյթք բնութեան) տեւե-
ին տակաւին, տիեզերք համօրէն և որդիք
մարդկան սպառեալ բնաջինջ լինէին ր :

44. Ի՞նչէ չգուցէ վրիպակ գրչի, իմանի
զօրութեամբ՝ զոր արարեալ էր իմ անդ Գաբառոր .
և կամ ընթեռնուլ՝ առաքեալ էր իմ : Իսկ
Վաղղ. Թարգմանութիւնն ունի. Quant à ce
que le juge Pilate a fait dans tes domains. « Ի՞նչ վա-
սըն Պիղատոսի դատաւորի որ արար յերկրի
իշխանութեան քում ր : Ի՞ր է յայտնի վրիպակ
Թարգմանութեան և կամ իւրոյ բնագրին :

45. Երբն է՝ զոր վերապոյն Արտեգիաս
հաւաց, զոր ի գաղղիներէնին Aratice Թարգ-
մանէ :

46. Ի բնագրին՝ ճշարտութեամբ :

47. Թուի մուացեալ բայս ինչրէ, զոր
յաւելաք :

48. Երբնայէն և առա պակասին բառք :

49. Տես վերադոյն ի ծանօթութեան 37 .

50. Ի բնագրին զԼ'սորաւած :

51. Իմա կամ վախճանակ գրելոյ նորա , և
կամ՝ Բարեայն զոր խոստացաւ նոցա :

52. Երբին այս պարբերութիւն ա-
ռանց երկրայութեան համարի յետոյ յա-
ւելեալ , յորում գործի տգիտաբար վրի-
պակք ժամանակագրականք , դնել զՍրապիոն
ժամանակակից Փղոտայ , զի յետոյ եկաց նա
յոյժ յԼ'թռն Լ'նտխաբայ . նոյնպէս և Օեփ-
րիանոս եպիսկոպոսն Հռովմայ , որ նստաւ
Լ'թռն ի կատարած կայս երկրորդի գարու .

53. Բնագիրն Բարիզու յաւելու ի վախ-
ճանին՝ Լ'նդ պահին հաստատութեամբ ա-
ռանց արհամարհանայ :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ

ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԵՐԿՐԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ

ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԵՐԿՐԻ

ՅՕՐԻՆԵԱԼ

Ի Տ. ԵՍՇՅԻ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ

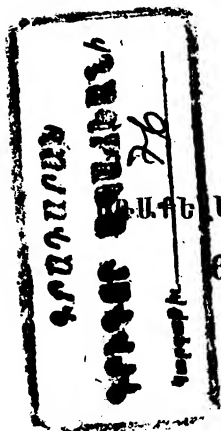
ՀԱՍԱՆ ԶԱԼԱԼԵԱՆՑ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ԱԿԵ ԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ՅԱԿՈՎԵԱՆՑ

ՅԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

1868—ՌՅԺԷ

Ի ԲԱԿԱՆԱՅԱԳԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԱՅ

ԱՍՏՈՒԱԾԸՆՏԻՐ ՎԵԿԱՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԵՒ ԳԱՏՐԻԱՐԻՒ Ս. ԵՐՈՒՍԱԼԻՄԱՅ

ԵՒ Ի ԳԱՏՐԻԱՐԻՒԹԵԱՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԳՕԼՍՈՅ

Տ. Տ. ՊՕՂՈՍԻ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Լայի Կաթողիկոս , որոյ անունն թերեւս
 գտանիցի ի գաւազանագիրս Կաթողիկոսաց
 տանն Եղուանից , այլ մեք ի ձեռն առա
 ջիկայ երկասիրութեանս եթ ծանօթանամք
 անուան նորին , էր՝ որպէս յայտ է , ի հնա
 գոյն յերեւելի և յիշխանազուն տոհմէն
 Հասան Սալախանց , որոյ կենցաղ և գործք
 նշանաւորք՝ ունին զփառաւոր տեղի յազգա
 յին պատմութեանս : Նստաւ սա յԵթոռն
 Սեւորապօրոտութեան Գանձասարայ , (որոյ
 գահակալք կոչէին Կաթողիկոս Եղուանից ,)
 յառաջնում քառորդի ութեւտասներորդ
 դարու . սակայն չունիմք ի ձեռին կարեւոր
 և սոոյգ ծանօթութիւնս զվարուց իւրոց
 և զկենաց . այլ այս ճշմարիտ է՝ զի ընդ այ
 լոց նախորդացն իւրոց համեմատեալ զսա ,
 գտանեմք ըստ բաւականին տեղեակ ազգա
 յին դպրութեան և նախանձաւոր գործոց
 բարեաց , մանաւանդ եթէ վառեալ ի սէր ազ
 գին իւրոյ , զգուշաւոր և փոյթ ի զարթու
 ցանել ի համաղգայինսն զողի արիութեան
 և զյիշատակ քաջագործութեանց նախնեաց
 և զզինւորութեանցն՝ որ ընդդէմ թշնամեաց
 եկեղեցւոյն իւրեանց և ազգայնութեան :

Այսօրիկ Թափառանցի իմն նշմարին ի հա-
կիրձ տեսութեան անդ զոր տայ մեզ պատ-
մագիրս յառաջիկայ երկասիրութեան իւ-
րում. որ Թէպէտ վերջացեալ գտանի դա-
սական և ի կանոնաւոր ոճոյ նախնի դըպ-
րութեան մերոյ, և ուրեք ստորին յոյժ յա-
սացուածս իւր և ի բացատրութիւնս իմաս-
տից, մինչեւ գաւառական բառս և օտու-
րագգիս եւս առնուլ ի կիր. սակայն կարե-
ւորութիւնն զոր տամք աշխատութեան
առնս՝ են պատմական տեսութիւնք անցից
վերջին դարուս, որ գործեցան ի մէջ Պարսից
և աշխարհին Վրաց և Աղուանից, և յարա-
բերութիւնքն որ ընդ ազգային պատմու-
թեանս են, որք և ձգին մինչեւ ցամն Տեա-
ռն 1723:

Առաջին անգամ տպեալ է մատենս ի
Շուշի քաղաքի, յամի 1839, հրամանաւ և
ծախիւք Բաղդասարայ Հասան Թալալեանց՝
Արքեպիսկոպոսի և Ասպետի Անտրուպօլտի
և վիճակաւոր Առաջնորդի Վարապաղու և
այլոց:

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ոմանք յառաջին՝ մանաւանդ թէ յողովք
ի նախկին կորովամիտ իմաստուն և քաջ նա
և ի սուրբ արանց յառաջ բերեալ իւրաքան
չիւր դարուց և ժամանակաց զեղեալ եղ-
եալ իրաց պատմութիւնս հոգեւորաց և
մարմնաւորաց, շարադրեալ թողին ինքեանց
առյապաղս եկեղոց ի յիշատակ և ի զգուշու-
թիւն : Որոց զանուանս նոցին ոմանց արանց
լուեալ մեր շարագրեցաք աստ սակս պատ-
ճառաց երկուց : Ախն՝ զի դիտաւորութիւն
բանիս առ պատմութիւնս ներկայիս է՝ յո-
րում եմքս, որոյ նիւթ բանից և շարա-
դրութիւն բառից ի նոցին ուսեալ գորով
գրոց, մի լիցուք ապերախտ նոցին երախ-
տեաց՝ արտաքոյ թողլով զանուանս արանցն
երախտաւորաց : Այլ երկրորդ՝ ի նոցանէ
թէ պէտ ոմանք ի յազգէ Հրէից էին և ի
հեթանոսաց, և ոմանք յայլազգ քրիստոնէից՝
այսինքն Յունաց, Ասորոց և Ատինաց, և
այլք ի մերս Հայոց ազգէ. սակայն բանք և
վիպասանութիւնք նոցա ոչ է թարց շնոր-
հաց ամենազօր Հոգւոյն սրբոյ Աստուծոյ .
որոյ այսօր տօնախմբութիւնս է ի գլուխ
յոբելեանի պենտեկոստէիս : Մնդ. որոց և

եւ յուսամ ընդունել կաթիլ մի յառաւ
պարգեւաց այնմ պարգեւատուի՝ որ ոչ
զՀրեայս և զՀեթանոսս խորէ, և ոչ զԷ-
թովպացիս որոշէ, և ոչ ի դաւանութեաց իւ-
րոց արժանաւորաց և յանարժանից խորշի-
սրպէս զի շնորհիւ նորին յաւարտ հասից տը-
կար մտօք սկսելոյ տրակիս :

Երգ՝ որպէս վերագոյնդ խոստացայ զա-
նուանս առաջնօցն, են այսօրիկ, Նախ՝ Եփ-
րիկանոս, Յեսով, Հեքեսիպոս, և Յովսեպոս
հրեայք. և Նինոս կրօնաւոր, Լուսերիոս, և
Օղվիմոս, Փաստոս Բիւզանդ, և Օննոր
յունաց. Սիկրատ, և Թէոդորիտոս, Յով-
հաննէս՝ Ղեպելու, և Թէոդօրա, Յովհան-
նէս Եսիացի, և Կորայ իմաստուն, Յակովբ
Ռուրհայեցի, Դիոնեսիոս սարկաւազ, և
Իգնատիոս եպիսկոպոս Լնտիօբայ, Սիււայ
երէց, և Յովհաննէս ի Քեսնայ, Դիոնէսիոս
Սալիպայ օրդի, և Սիխայէլ պատրիարք Լ-
սորւոց :

Իսկ ի մէնջ և յազգէս Հայոց՝ կորո-
վին Լգաթանգեղոս, և այրն Լստուծոյ
Սովսէս Խորենացի, Էդիշէ սուրբ վարդա-
պետ, և Ղազար Փարպեցի, Թովմա վա-
զապետ Լրծրունի, և Շապուհ Բագրա-
տունի, Յովհաննէս կաթողիկոս Հայոց, և

Սովսէս Ղլուանից պատմագիր կաղանկա-
տուացի, Ուխտանէս եպիսկոպոս Ուրհայու,
Ստեփաննոս վարդապետ Նսողնիկ, Արսա-
կէս վարդապետ Աստիվերտցի, Սա-
թէոս վանաց երէց Ուրհայու, Սամուէլ
քահանայ կաթուղիկէին Նույ, Վանական
վարդապետ Տառուշոյ, և Վիրակոս վարդա-
պետ և Վարդան նորին աշակերտք: Այս
հուսկ վերջին և հուսկ ի յետինքս Նաքել
վարդապետ Դաւրիժեցի, որ ունի պատմու-
թիւնս ամաց իբրեւ վաթսուն և հնգից,
սկսեալ ի ռժ թուէն մինչեւ ի ռՃԺԵ թիւն
հասեալ դադարէ: Արդ՝ եթէ գոն այլ
ինչ պատմութիւնք ի մէջ մեր և կամ այլ
ազգաց, թողաք զայն ի գիտունս նոցին, և
զայս միայն յիշեցաք զոր ի գիրս մեր գտաք:

Եւ արդ՝ սոցին աստ յիշեցելոց արանց
ոմանք, սկսան որ առաւել հմտագոյնքն էին,
ի Ստեղծողէն զարարածս, և ի նախկին մար-
դոյն Ղլամայ, և ոճով իմն անցանելով ընդ
դարս և ընդ ժամանակս, և աւարտեալ
մինչեւ ի յինքեանց իսկ կեանս: Իսկ ոմանք
ինչանաւոր դարուց և ի քաջազօր թագա-
ւորաց և ի սքանչելի արանց սկիզբն եղեալ
են զքանս իւրեանց, և այսպէս իրաց ինչ ե-
ղելոց մեծամեծաց և փոքունց, և այլ եւս

ի բռնակալաց արանց և ի գողոզաց տիրողաց, և ընդ հաւատոյս Վրիստոսի և եկեղեցւոյ նորին մրցողաց, և հերձուածողաց ամբարշտաց, և նեղութեանց ժամանակաց: Ասեւ խաղաղարար և բարեպաշտ Թագաւորաց և իշխանաց, աշխարհի շինութեանց և եկեղեցւոյ բարեկարգութեանց, և թշնամեաց յազթութեանց. եւս շարայարեալ են ընդ պատմութիւնս զանազանս և հիւսցունօղս արժանիս լսելեաց, և հասուցեալ են մինչ առ իւրաքանչիւր ժամանակս առ ի խրատ և յօգուտ և ի գգաստութիւն յետագայիցս: Արպէս զի բարեաց տրանց նախանձաւորքն ընդ բարիսն գովեսցին, և չարքն և արհամարհեալքն ընդ նախկին չարեացն արհամարհեալք արտաքսեսցին:

Այլ արդ՝ եղբարք իմ սիրեցեալք ի տէր, քանզի նոքա ի ժամանակս տէրութեան քրիստոնէից Թագաւորաց և իշխանաց բարեպաշտից գոյով, և կամ թէ ընդ իշխանութեամբ այլազգեաց բռնաւորաց անկեալ, որք թէպէտ թշնամիք օրինաց են, այլ կամին շինութիւն և խաղաղութիւն աշխարհի և յողովութիւն ռամկաց վասն օգտի իւրեանց, այնքան աղէտս և կսկիծ և տառապանս, և աղաղակ, և ամբաստանութիւնս

տրտնջանք հանդերձ գրեալ են ի պատմութիւնս իւրեանց, որ և քաջայայտ իսկ է ձերում իմաստութեան: Ապա որչափ և քանիցս և քանիպատիկ պարտիմք մեք ողբալ և հառաչել և աւաղել զողորմելի կեանքս մեր. և երկոքումք ձեռք հարկանել զգլուխս, և վաշ կարգալ զկորստեամբք մերովք, որ ոչ միայն ի թագաւորաց մերոց և յիշխանաց զրկեցաք, այլ և յայլազգի գոռոզաց և ի բռնակալաց, որ ակամայ կամօք հաճեալ և հնազանդեալ էաք ընդ տէրութեամբ նոցին (մնալ) բազում ժամանակօ: Որք թէպէտ հակառակ էին եկեղեցւոյ և օրինաց սրբոց, այլ ոչ իսպառ գիմամարտէին: Եւ թէպէտ կեղեքէին, և կողոպտէին ըզկեանս մեր, այլ ապահով և խաղաղ եւս պահէին զմեզ յարտաքին և յօտար թշնամեաց և յաւարչաց: Օնոսին եւս եբարձ տէր Աստուած մեր յերեսաց իւրոց և ի մէնջ. եթէ վասն անկշռելի և անչափելի և անհամար մեղաց մերոց էր որում յաւատարժանի եմք՝ զոր կրեմքս, և եթէ յազագօչափուց իւրեանց լրմանն՝ որ անցեալ էին քան զչափ բնութեանս մարդկան և օրէնադրին իւրեանց յափշտակութեամբ, զրկողութեամբ, կաշառառութեամբ, պղծագոր-

ծուլթեամբ , և ամենայն իրօք չարեօք , թերեւս արժանն տարաւ ի տեղի հատուցման , որ չեղելոց զգործան քննէ , և զչգոյն իբրեւ զգոյ կոչէ . նմա միայնոյ է գիտելի , և կարող է հատուցանել զհատուցումն նոցա նոցին :

Այլ դուք որով եղանակաւ և կամիք ընտրեցէք . բայց ի մեզ եհաս և կատարեցաւ հրաման Տեառն մերոյ և Փրկչին՝ թէ և տարագէտ է ինքեան , եթէ՝ « Հարից զհովիւն և ցրուեսցի հօտն » : Այսպէս եղեւ և մեզ . զի յընտանի հաւատակից հովուաց վաղ ուրեմն էաք զըկեալք , այժմ՝ յօտարաւ հաւատ և յայլակրօն տերանց եւս մեկուսացաք . և եղաք իբրեւ նաւաբեկ ոք որ ի մէջ կոհակացեալ ալեաց ծովուն տարաբերի ուտիւք և ձեռօք , և ոչ ուստեքէ լինի փրկուլթիւն : Վանդի և ես այսպէս գիտեմ՝ թէ ի հնումն և թէ ի նորումն սուրբ հարքն բրբան ողբք և սուգ զոր ասացեալ և գրեալ են , զայն նախագիտուլթեամբ վասն այսր ժամանակիս է , և վասն մեր՝ և ոչ իւրեանց : Վասն որոյ ոչ կարեմ տալ լռութեան . թէպէտ հայիմ և չափեմ զկարողութիւն անձին իմոյ , և անսանեմ յոյժ տրկար և անիմաստ և յոռի քան զամենայն

մանկունս և զպաշտօնեայս եկեղեցւոյ, և քան զուսումնակիցս իմ և ընկերս ըստ ժամանակիս, մանաւանդ թէ մեղօք զառաժեալ և թշուառական կենօք զբաղեալս. սակայն հայիմ ի քաջսն և ի գիտունսն քան զիս, զի լուեալ յայսմ ամենայնէ անիոյթ առնեն, և հարկանելոյ սրտիս ոչ տոկալ այսմ անտանելի ազետիս, այլ յուսացեալ յամենազօրաջ Տեառն և յառատաձիր պարգեւս Հոգւոյն՝ որ խլից լսել տայ, համերց խօսել, և արժանաւոր աղօթիւք Տիրուհւոյ Կուսին, և Կարապետին սրբոյ, և ի լոյս ածողին զմեզ բազմերախտ հօրն մերոյ մեծին Վրիգորի, և ամենայն սրբոց և եղբարց սրբանուէրից, արկի զանձն իմ ի հոգս գործոյս այսորիկ մտատանջի, վատահացեալ ոչ թէ ի կարողութիւն իմ՝ այլ ի սէր սրբասէր և հեղաբարոյ եղբայրութեան ձերոց։ Վասն որոյ հայցեմ և ժտեմ խոնարհաբար զիջանել ըստ աշակերտացն Տեառն, մանաւանդ թէ աղօթիւք օգնել, և մի քամահելով և պուստելով զանց առնել, գոլով և ձեր կարեկից և բռնութենակից մեզ ըստ բնութեան. զի և ի գիրս աստուածայինս ի յոլով տեղիս մարդասիրութեամբն իւրով իրք նուաստ առաւել յարգի և գովի՝ քան զսուաւելն և բզ-

ԺԴ

մեծամեծս : Եւ վասն խորանին վկայութեան
սպասու այժեայս եւս նուիրեցին ընծայա-
բերքն , և Տէրն իսկ գովեաց զլումայս այր-
ւոյն . և գունակ նմին և ես աղերսեմ ըն-
դունել ձեզ զորակս զայս իբրեւ զնոյն . որ
իբրեւ ի մէջ գիշերի Թանձրամած խաւա-
րեալ վերջացեալ ժամանակիս հազիւ Թէ
այսքանս ընծեռել կարացաք ապագայից ըն-
թերցասէր եղբարցդ , ի փառս Հօր և Որ-
դւոյ և սրբոյ Հոգւոյն , և ի յօգուտ լսօ-
ղացդ :

Ն . Օ . Ապուծոյ
Կախաղիկոս Աղուանից՝ Տէր Եւայի
Հասան Սալախանի :

ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԵՐԿՐԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԻՆՏ Ժամանակս Թագաւորութեան
ազգին Պարսից՝ որ են կրօնիւք Սահմետա-
կանի, յորում տիրէին բռնակալութեամբ
սկսեալ ի Կովկասային լեռնէ, և ի յեզերաց
Կասպիական ծովուն, (որ երկաթի դուռն
կոչի,) մինչեւ ի Սաղմոնդարան և Լստարա-
պատ. և անտի սահմանօքն (Յօղպեկու
հատեալ ի Խորասան, և ի Ղանտահար
բերդ, և անտի ձգեալ յեզր ծովուն Հնդ-
կաց ի Բանտար քաղաք և այսր ի Շիրազ. և
միջոցաւ երկրաւ հասեալ մինչեւ ի Բաբե-
լոն (այսինքն՝ Պաղտադ.) անդէն և այսր հա-
տեալ սահմանօք հատեալ մինչեւ ի Համա-
տան և ի ծովն Սանայ. յորմէ և սահմանօքն
Սարաց հատեալ ի Խոյ և ի Սալմաստ. և
Եթիօքաւանաւ հատեալ ի Ալեքսիս գետ,

և անտի Սահաթիւ կաղզուանաւ և կողբաւ
անցեալ ի գետն Մխուրեան՝ որ կոչի Մրփայ
— չայի : Եւ անտի անցեալ Վաղուշի ան
ուամբ նահանգիւ և ի սահմանս Վրաց ի
Տփլիս քաղաք և ի կախէթ՝ իւրովք բոլոր
թեմիւք և թումանօր : Եւ ապա հատանի ի
լեւոն կովկասու , դարձեալ ի նոյն ամուրն
Հռենոսակերտ , (այսինքն՝ Վարբանդ ,) և ի
տեղի կայից գլխաւորի լեւոնորդացն զոր
Շամիրան անուանեն , և անուն տեղւոյ նու
րին թարխու կոչեցեալ : Եւրդ՝ ի յայս միջո
ցի ծոցոյ երկրիս արեւելեաց խառն ընդ
հարաւ և ընդ հիւսիս կողմանս Եւրոպիոյ՝
տիրեալ էին աղգն Պարսից որ Վզըլպաշն
կոչիւր , ունելով զաթոռ և զգահ արքայու
թեան իւրեանց զամենահռչակ արքայա
նիստ մայրաքաղաքն Շոշ , (այսինքն է՝ Եւ
պահան . և անդ կալով թագաւորացն՝ տիրեն
և իշխեն վիճակեալ իւրոց հնազանդերոց
ազգացն ձգեալ յաջ և յահեակ զթեւոս
իշխանութեան իւրեանց :

Եւլ արդ՝ աստանօր տարակուսիմք սա
կըս նախնի ցեղապետութեանց՝ թէ յորմէ
ազգէ և ծննդոց սերեցան սոքա թագաւո
րազունք , և կամ յորմէ հետէ յառաջա
ցեալք եղեն . քանզի սրբազան հայրն մեր

Սոսիէս քերթողն հաւաստէ ժողոցսպէս,
 եթէ «Լ՛ըշակ քաջ պարթեւն վանեալ ըզ-
 Սակեդոնացիսն՝ զգացեալորդիսն Լ՛ղէքսան,
 գրի, որ ամս վաթսուն և կամ աւելի կա-
 լեալ ունէին զԹագաւորութիւնն Պարսից,
 որ և զեղբայրն իւր Վաղարշակ երկրորդ
 իւր կարգեալ Թագաւոր ի Հայս առաքէ » :
 Եւ այսպէս ի միոյ ցեղէ եղեալք երկուց
 ազգաց Պարսից և Հայոց Թագաւորք պար-
 թեւքն՝ մինչեւ ի ժամանակս Սասանականին
 Երտաշի սպանանելոյ զԼ՛ուրուան արքայ
 Լ՛ըշակունի. և ինքն կորզեալ զԹագաւո-
 րութիւնն Պարսից. և ազգաց տիրեաց մին-
 չեւ յերեւումն Սահմուտի. որ զկնի երեսուն
 կամ աւելի և պտկաս ամի տիրելոյն իւ-
 րեանց, սպանին զՅազկերտ արքայ Պար-
 սից, և տիրեցին նոցին իշխանութեան. յոր-
 մէ տիրապետեալ ոմն Սահմուտ անուն
 բռնացեալ ի Բահլ, և անտի մինչեւ ի Խո-
 րասան. և ապա փոխանակելով զմիմեանս
 յառաջացեալ առին զՀռէ : Իսկ որդի
 Սահմուտին Սափուտ անուն ի Հռէոյ է-
 առ զՆշտպուր, զԽազուին, զԼ՛սպահան, և
 զամենայն տունն Երազու և գ՛րտաստան .
 (այս ըստ սրբոյ վարդապետին Վարդա-
 նայ) : Եւ ապա ասէ զսոցանէ՝ որդի զհայր

փոխանակելով յերկար ժամանակս նոստան
ի խազուին, որոց անուանք են այսոքիկ, Լե-
բու—ալի Տաւութ, Օղորպէկ, Լպու—թա-
լիպ, Տողրիպէկ, որ զօրացեալ ի խալիփա-
յէն, և առեալ զհրաման և անուն սուլթա-
նութեան, ընդարձակեաց զսահմանն իւր
սկսեալ ի խորասանայ՝ և զամենայն երկիրն
Պարսից:

Օսա փոխանորդէ Լբիփաւլան եղ-
բորորդի իւր, և զկնի նորա Սէլիք շահ
կոչեցեալ. և ապա Սահմուտ սուլթան, և
յետ նորա Բաքարուխ. և որդի Սահմուտ
սուլթանին եհար գԲաքարուխն, և ինքն
սուլթանացաւ: Եւ զկնի Սահմուտի որդի
նորա. և Սանճար սուլթան ոմն սպանանէ
զնա և առնու զիշխանութիւնն. և ապա Տա-
ւութ որդի նորա. և զկնի Տողրիլ. և յետ
նորա Սախսուտ. և ապա միւս Տողրիլ. ըզ-
կնի որոյ Լբիփաւլան, որ էառ զԼնի քա-
ղաք մինչեւ ի Վրաց տուն, որ և պատ-
ուեալ ի խալիփայէն իւրեանց: Եւ այս Լե-
փաւլան փոխեաց այլմի Տողրիլ. և ապա
Շահի արմէն, և զկնի Ելուկուզ. զկնի որոյ
Փահլուան և խզիլաւան սրդիք սորա՝ որ ի
միասին տիրեցին աշխարհաց. և այս հասա-
նի մինչեւ ի սիւղ թիւս հայոց: Յայսմ միջո-

ցի ոչ գտաք զորպէսն , բայց սոյն վարդապետ ասէ , թէ ի ոհն թուին եկն թաթարն , և ի խորասանու փախոյց զրդիս խորազմ շահին : Իսկ գալուստ թաթարին և փախուցանել զԳալստաուն սուլդանն ի խորասանոյ , և յառաջ խաղալն առ մեղ , և յաղթելն և տիրելն ամենայն երկրի , և վիճակելով երանելն և առնուլն զտիեզերս , և պէս պէս չարութիւնք և գործք նոցին զորանցուցին ընդ ամենայն ազգս արեւելից և արեւմտից , հիւսիսոյ և հարաւոյ , զայս ամենայն ուսուցանեն մի ըստ միով Վանախան , Կիրակոս , և սոյն Վարդան վարդապետք և պատմագիրք , որք և հասուցանեն մինչեւ ի չժե թիւս զպատմութիւն բռնակալութեան սոցա . և զկնի ոչ գտաք զորքանութիւն ամաց իշխանութեան սոցա . և կամ թէ ոչով եղանակաւ բարձան , և ո՞վ որ էր որ հալածեաց և չքացոյց զնոսա յաշխարհէս մերմէ . և կամ ոչ էին որք տիրեցին և բռնակալեցան երկրին Վարսից . մինչեւ տսի ի ան թուին գալն թամուրլանկին , որ և նա գաղանաբար եկեր և մանրեաց , և ըզմնացորդսն առ ոտն եհար ըստ տեսլանն . և զամենայն տիեզերս ի հարկի կացոյց , սկսեալ ի Սմրղանտայ մինչեւ ց) ամարիս և

ցլգիպտոս , ժամանակ և տասն մաշելով ի տուր զամենայն հասակ , և քայքայելով զեկեղեցիս ուր եհաս գնացք ոտիցն , որոյ ըհհանգամանս չարագործութեանն պատմէքեզ թովմա վարդապետ Արծրունի : Եւ ըզկնի սորին գալ Արայ (Յուսուփ չարին ասէ ի պծեթ թուին . և կերպակերպ չարիք նորին . պինի որոյ ի ան թուին Հահուռիս ոմն կրկնաչարագոյն քան զնա երեւեալ , և ապա ջաղաթայն : Անտ այսորիկ ջհան շահն ազգաւ թուրք , որ թագաւորակերպ տիւրեալ բոլոր երկրին Պարսից ի պծեթ թուին . և զսա փոխանորդէ Եաղուբ փառչոհ որդի իւր , ի ջլթ թուին հայոց :

Այս Եաղուբ թագաւոր որ նստէր ի Բաւրէժ շահաստանի , փեսայացոյց ինքեան ի քոյր իւր զէխ Հայտարն , որ էր որդի Հէխսեփուն որ նստէրն Ղրտաւիլ քաղաքի : Այս շէխ եղելոց սկիզբն և ազգն և որ պիտութիւնն ոչ գտաք ուրեք թէ ո՛ր , կամ յորմէ պեղէ յառաջացեալ բնակեցան աստ : Այս շէխ Հայտարին ծնանի որդի մի զսրանուանեն Իսմայէլ , և վասն ոչ ունեւոյ զաւակ Եաղուբ թագաւորին , վասն որոյ շէխըն և կինն իւր խորհեցան հնարիւք իմն սպանանել զԵաղուբն , զի ինքեանց և որդւոյ

իւրեանց մնասցէ ժառանգ թագաւորութեան . որ և արարին իսկ : Վանգի կոչեցին զնա ի պատճառս պատուոյ , և պատրաստեցին նմա կերակուր մահարար , և ի ճաշակելն նորա՝ իսկոյն զգաց . և ապա բռնի հրամայեաց ուտել և ինքեանց . և այսպէս ի միում ժամու մահացան թագաւորն և քոյր իւր և շէխն . և յաղմկել զօրացն՝ զմանուկն խմայել փախուցին ի Ղլթամար կղզի . (այս ըստ Ղաթել վարդապետի դաւրիժեցւոյ վիպասանութեան .) և այսու զկնի զմիեամբք ելեալ յառաջացան ի Գահ իշխանութեան . որ և Սնխուր սնունն ոմն բռնապետ և տիրեաց , և հաստատեաց զաթու իւր յԱսպահան ի ջիւր թուին . և յետ նորա Ալլանդն սուղ ժամանակաւ . որ և տեւեցին մինչեւ ի ԾԹիւն հայոց : Արդ որպէս ի գլուխ ճառիս խորշելով խոյս ետու ըստ կարգի և ըստ աղգաշարութեան ողջոյն գիտել և գրել ըզկարգ թագաւորութեանն Պարսից , որպէս որդի զհայր փոխանակեալ : Այլ այսքան միայն ի հնագիր պատմութեանց հաւաքեալ զանուանս երեւելի և նշանաւոր արանց գոռոզաց և ամբարշտաց , հասուցաք մինչեւ ցոյս վայր՝ ի զբօսանս եղբարց մերոյ սիրելեաց . և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս . ամէն :

Յաղագս սիւնի խաղաղութեան Պարսից , և որո
 Վարդապետի իշխան . և խանգարման իշխանութեան
 նոյն :

Արդ՝ որպէս ասացաք զսպանութեամբ Եւ
 ղուր թագաւորին և շէխ Հայտարին , և
 փախուցանելն զմանուկն Խամայէլ ի յՂ-
 թամար կղզի , և զինի ամաց ինչ զարգանա-
 լոյ աղային՝ աղմուկ շփութի ոչ տակաւ լինէր
 տանն Պարսից . և ասլա միաբանեալ զօրա-
 գլխաց և զօրացն հանեն զԽամայէլն ի կըղ-
 ղոյն և թագաւորեցուցանեն ի յինքեանց
 վերայ ասելով , թէ սա է ժառանգ երկուց
 կողմանցն , սյսինքն շէխին , և գոյլով քվեր որ-
 դի Եւղուր թագաւորին , և սմա անկէ
 թագաւորութիւնն . վասն որոյ հնազան-
 դեցան և երկրպագին նմա . Եւ նա ելեալ
 ի ջճ թուին , նախ հալածէ զյառաջ ա-
 սացեալ զՂլվանդն , և յինքն գրաւէ զիշ-
 խանութիւնն . և ասլա պատերազմեալ ընդ
 յաջ և յահեակ թշնա իոն զսմա քսան և
 հինգ , ընդարձակէ զսահմանս իւր քսա կա-
 լողութեան . և վարեալ զիշխանութիւնն՝ մե-
 ռանի ի ջհէ թուին : Օ կնի որոյ թագաւորէ

որդի նորին շահ թահմադ ի նոյն ամի, այր քաջ
 և արի: Սա յոլով տեղիս արար ընդ իւրով
 իշխանութեամբ, որպէս զԴորստառական և
 Վրաց աշխարհն բռնութեամբ հնազանդե-
 ցոյց. և ի կողմանս Խորասանու նոյնպէս
 ընդարձակեաց. նա և բազում կարգս ուղ-
 ղեաց իշխանութեան իւրում և թեթեւու-
 թիւնս հարկաց, որպէս և ասեն: Եւ սա
 վախճանի ի ռիդ թուականին, և փոխանակ
 կացուցանեն զորդին իւր խմայէլ ան-
 ուամբ. որոց կամեցեալ զբռնադլուխ
 սըն և զանհնազանդ խորսմանկան ի զօրա-
 գլխոց և զօրաց իւրոց քառնալ յերեսաց.
 իսկ նոցա աճապարեալ քան զնա ընդ փոյթ
 կենազրաւեն՝ որպէս ասի հնարիւք իմն մա-
 հացուցեալ, և զկնի սորին բերեն զեղբայր
 իւր Խոտապանտոյ կոչեցեալ ի Խորասանոյ,
 այր անարի, պակասեալ եւս ի լուսոյ. և սա
 եւս զամս սակաւս գաժանութեամբ և
 դառնութեամբ վարեալ զիշխանութիւնն՝
 մեռանի. և ապա ի ռիթ թուին որդի սորին
 Դպաս՝ կոչեցեալն Սեծ, շահ նստուցանեն
 ի Սաշատ. որ և ընդ սակաւ ժամանակս
 հնազանդեցոյց զչորսգայ թշնամիսն իւր, և
 ի բուռն էառ զբոլոր երկիր հայրենի իշխա-
 նութեան իւրոյ. և ի Խորասանայ մինչեւ

Եւրասիա գետ և Եփրատ՝ բաց լ'որպա-
տականէս :

Վասն զի Թագաւորն Կոստանդնուպօլսոյ
իսմայէլացի , խրոխտն սուլդան Սուլթանո՛ կո-
չեցեալն Խանդաբար , խոչընդակն եղել սմա .
զի եհան զօր և հրաման ի վերայ երկրիս
Լ'որպատականի՝ գալ և առնուլ զսա . որ
և եկեալ առին իսկ զԵրեւան , զՂախիձու-
ան , զՂաւրէժ , և զՂանջայ , մինչեւ ի սահ-
մանն Վրաց , զՏիֆլիս , և զԵրզնք տունն
Վրաց : այլ և յայն կողմ կուր գետոյ զՇա-
քի , զՇրուան , զՇամախի և զՂարբանտ .
այսքան քաղաքաց և երկրի տէրէին (Կո-
մանցիք : Եւ զկնի աւարտման պատերազ-
մաց յայն կ'ղմանցն Թագաւորն Շահապաս
և խաղաղութեամբ նստեալն Ղապահան
մայրաքաղաքի , զկնի սակաւ ամաց ապա
գարձուցեալ է զերեսս ի վերայ երկրիս
Լ'որպատականի առնուլ զսա . որ և եկեալ
է բազմօք զօրօք ի վերայ Ղաւրիժու , և
ըստ բաղդի և աջողման իւրոյ առեալ է
զՂաւրէժ , զՂախիձուան , և զԵրեւան ի մի-
սում ամի . և ապա զկնի միոյ ամի առեալ
է զՂանջայ և զամենայն երկիրն Ղարաբա-
ղու , զՇամախի , զՂարբանտ և զՇախայս
նոցա , զՏիֆլիս քաղաք , և զԵրզնք տունն

Վրացի ձեռաց (Սամանցւոց : Եւ զկնի աշտոցիկ արարմանց հաշտութիւն եւս ընդ թագաւորին (Սամանցւոց հաստատեալ է՝ զուհմանս և զբաժինս յատկացուցանելով իւրաքանչիւրոց ի մէջ երկուց աշխարհացոյց Պարսից և Հոռոմաց : Եւ սա այսպիսի քաջութեամբ և արիութեամբ կեցեալ վախճան առնու ի ռհիթ թուին : Եւ ապա զկնի սորա թագաւորեցուցանեն զթոռն սորին Հահսեֆի . ի սոյն թուին յԱսպհան և սա ևս արիութեամբ և խաղաղական կենօք վարեալ զիշխանութիւն իւր՝ փոխի յաստեայրս , թողլով զթագաւորութիւնն որդւոյ իւրում փոքր Հահաբասին ի ռհա թուին Հայոց : Որ և սա առաւել հաստատեաց զգահ իշխանութեան իւրեանց , և խաղաղացոյց զերկիր և զժողովուրդ իւր յամենայն կողմանց թշնամեաց . որ և յաւուրս սորա շինեցան ամենայն աւերակ գետօք և քաղաքք , և երկիր աշխարհիո Հայոց և Պարսից . զի կարի քրիստոնէասէր և աշխարհաշէն էր . որոյ աղագաւ հաստատեցան յամենայն տեղիս եկեղեցիք վանորայք և անապատք , մանաւանդ սուրբ Էթոռն Եջմիածնի , և սուրբն Գանձասար յԱղուանս , առ սրբազան հայրապետիւն Փի

քիպպոսիւ և Պետրոս կաթողիկոսին Աշ-
ուանից : Եւ սա եւս այսպէս բարեբախ-
տիկ լեալ յաշխարհի , վճարի ի ռՃ Թը-
ւին . և հառ զիշխանութիւն Թագաւո-
թեանն որդի սորին Շահ Սուլէյմանն ի նոյն
ամին . որ և յաւուրս սորա առաւել խաղա-
ղութիւն եղեւ աշխարհի և շինութիւն ա-
ւերակաց , և բազմամարդութիւն երկրի ,
ուղղութիւն և իրաւունք գատաւորաց ,
չափաւորութիւն հարկաւորահանջութեանց ,
և բարեկարգութիւն ամենայն գործոց և
արարողութեանց : Սա եւս այսպէս կառու-
վարեալ զերկիր և զհնազանդեալս իւր՝ վախ-
ճանի ի ռՃթ Թուին : Օկնի որոյ Թագա-
ւորէ որդի սորին Շահ սուլթանն Հիւսէյնն
կոչեցեալ՝ ի ժամանակի մ բոււմ , ի տիս տը-
ղայութեան գլխով ի ռՃիս Թուին :

Արդ՝ զոր ինչ մինչեւ ցայս վայր եղեալ-
էր՝ ի նախկին գրոց պատմութեան , մանա-
ւանդ ի գրոցն Առաքել վարդապետի ծաղ-
կաբաղ արարեալ հաւաքեցաք , որում Տէր
ողորմեսցի . յեա այսորիկ պարտիմք ի ներկայ
ժամանակս այս՝ յորում կամք , գծագրել
աստ . և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս .
ամէն :

Յաղագս Վրդովման և Խանգարման Լափափորու
Բեանն Պարսից :

Ի տասներորդ ամի թագաւորութեան
իւրում Հիւսէին կոչեցեալ Շահ սուլդա-
նըն արար հրաման մարգաթիւ և աշխար-
հագիր առնել ազգիս Հայոց, և ամենայն
ազգաց ընդ իշխանութեամբ իւրով եղե-
լոց. և ելեալ հրամանատարք նորին արք իւ-
րու հաւատարիմք տան նորա՝ գրիչք և քար-
տուղարք, զի անսխալ և առանց թագուցա-
նելոյ գրեացեն զամենայն հասակ ի հնգե-
տասնամեկից և ի վեր, սպառնացեալ ի
հրովարտակին՝ այսպէս : « Եթէ որ գացե-
ղ թագուցեալ և զլօղեալ որ, և յայանեցե-
ղայն արքայի, գլուխ զօղելոյն՝ արքայի, և
ինչք նորա աւար այնմ լիցի՝ որ գուշակեալ
ցըն ։ Օր և արարին իսկ. զի յոյժ յուզ-
մամբ և որոնմամբ զննեալ տեղեկանային
պէսպէս հնարիւք և սպառնալեօք : Ի գիւ-
ղի ուրումն զտանուտէր գիւղին և գքա-
հանայն և զհիւրընկալն՝ զոր Գփէր ասեն, ար-
գելուին ի տունս ուրոյն և զստ ի միմեանց,
և ապա ասել տային զանուանս արանց եղե-

լոց ի գիւղին և դրէին, և բերեալ ի մի վայր՝
հաւատար տեսանէին. և թէ աւելի կամ
պակաս գումանէին ասացեալքն ի միմեանց.
(և զի թուղթ եւս առնուին ի բերանոյ նո-
ցա, այսինքն հո-լալիս, զի թէ սուրբ գրու-
ցեն, այնքան տուգանա վճարեցեն,) կա-
խելով ի փայտէ բրածեծ առնէին զարան ա-
սացեալ ի սակա տուգանին. ընդ նմին կա-
շառօ յոլովս և տառանորդս, և զկարգեալ
վարձս զինուորացն սուաւել քան զչափն
առնուին, և ապա զգրեալն կրկնէին: Այսա-
յետ այսորիկ գրեցին և զվանորայս զանա-
պատս և զգիւղօրէից եկեղեցիսն. ընդ նո-
մին և զեպիսկոստոսունս և զաբեղայս, և զե-
րիցունս առհասարակ ի թիւ արկին. և ա-
ւարտելով զնոսա սկսան գրել և զվաճառա-
կանսն, զճանապարհորդսն, և զորս սուղ-
ինչ առեւտրոյ տեսարքն էին. և զամենեւեան
ի համարաթիւն գրելով տարեալ ցուցին
ատենի արքային: Իսկ անդ եդին հարկս ի
վերայ գրելոց գլխոյն՝ երեքսուտիկ յաւել-
մամբ ի վերայ առաջնոյ սահմանին. և ի վե-
րայ եկեղեցական պաշտօնէից որ յառաջ-
նումն ոչ երեւէր բնաւ, տասնասուտիկ ա-
ռաւել քան աշխարհականաց ծանր բեռինս
եդին. և զսոյն աշխարհագրութիւն հազիւ

մինչեւ յերիս ամս աւարտեցին . զի ի ռճիւր
 թուին սկսան և ի ռճծա թուին հրաման
 արարին զերեք տարւոյ զգլխահարկ ժողովը
 դեանն՝ զոր նոր եդին (հաւաքել) . նաեւ վա-
 սըն եկեղեցականաց և կրօնաւորաց կարգես-
 լըն ընդ նմին միահաղոյն առնուլ Վսպ ել մեծ
 վէպին Վարդատականի որ նստէր ի Վա-
 րէժ քաղաքի , որոյ անուան էր Միրզաթա-
 հիր , հալար հարիւր արամբք , և եկն յերկիրս
 Վարաբաղու և ի Վանջայ քաղաք . և ըս-
 կաւ առնուլ յոյժ աւելորդօք քան զգրեալն :

Եւ ցրուեցան զօրքն ընդ երկիրս և ընդ
 գիւղօրայս ի թիւ արկեալ գրովն . և քանզի
 յոյժ ծանր էր լուծն և ոչ կարէին տանել ,
 վասն որոյ չարչարէին և կեղեքէին , և ջար-
 դելով առնուին ըստ չափու իւրեանց ի յու-
 լովիցն՝ յոլով , և ի փոքունցն՝ փոքր . զի (մեծ)
 գեղն հարիւր յիսուն , հարիւր , կամ յի-
 սուն թուման . և յոյժ փոքրն յերեսուն
 և կամ ի քսան թումանէ չէր պակաս : Նոյն-
 պէս ի վաճառականաց , և յամենայն ար-
 ուեւոտաւորացն առին : Եւ այսպէս ամի ամի
 զգլուխսն համարէին , և հարկահանքն ե-
 կեալ ճշդիւ առնուին : Յետ այսորիկ միւս
 եւս կերպիւ հարկս եդին , և անուանեցին
 զայն Վոյիտարն . դարձեալ միւս եւս ե-

դին , և զայն ասացին Հեղափոխութեամբ միւս եւս յաւելին , և անուանեցին Հեղափոխութիւն , և զայս երեքպատկեցին : Եւ դարձեալ կրկին եւս եղեւ հրաման ելանել և գրել զամենայն տահմանս երկրի , գիւղօրէից և ագարակաց , զհող , զջուր , զայգի , զանդաստան , զծառ , զտունկ , և զամենայն ինչ որ սխալ է մարդկան՝ առհասարակ զամենայն դրեցին , թէ Հայոց , և թէ այլազգեաց , այլ և վրանաբնակաց , և խաչնարածաց . աղբ մի որ Թարագամայ ասեն , զնոցին եւս զանդեացս և զհօտս , և զջուր , և զջուլիրս , և զերամս ամենայն անասնոց չորքոտանեաց ի թիւ արկին , և յառաջնոցն վերայ կրկին յաւելին զհարկս :

Սպաս ամենայն զոր գրեցաք՝ նորահնար չարիք էր , զոր եդին ի վերայ առաջնոյ սահմանեալ հարկացն , որ և առաջինն եւս քանրագոյն էր բեռն ի վերայ ժողովուրդեան . այժմս փոխանակ թեթեացուցանելոյ , զայսքան ևս յաւելին ի վերայ : Եւ դարձեալ որպէս սովորութիւն է Պարսից իշխանու , թեան՝ յամենայն քաղաքս տէրութեան իւրեանց , և ի վերայ ամենայն երկրի , պեաս և գլխաւորս զօրաց կացուց սնել , որպէս խան , Սուլթան , Ղուլեկի , Վեզիր , Վաշ

րո՞ւղայ, և թուիլոսար: Յառաջնումն որոյ
միանգամ այսպիսեացս իշխանութիւն ինչ
տային, ոչ դիւրեալ փոփոխէին և առնուին ի
նմանէ. բայց թէ մեծ յանցանք ինչ և կատ
միաս առնն յայտնիւր, և կամ վասն զրկո
ղութեան և աղահուծեան դանդատողք
և դատախազք երթային ի դուռն արքայի,
և գլանցանս առնն յաշոնի կացուցանէին,
և տալա հաղիւ ուրեմն առնուին յառնէն
յայնմանէ զիշխանութիւնն զայն: Իսկ այժ
միւս և այսու թագաւորաւս ոչ այսպէս, այլ
թագաւորն և նախարարք իւր կաշառա
կուր լեալ փոյթ ընդ փոյթ փոփոխեալ հա
նէին. և ի միում ամի երկուս և երկու
տեարս և իշխանս՝ ի միում քաղաքի և
գաւառի զկնի միմեանց առաքէին: Եւ նո
քա եկեալ որպէս և ինքեանք կաշառօք ըս
տացեալ էին զիշխանութիւնս իւրեանց,
նոյնպէս և նոքա այնպէս ամենայն զբառ և
զիրաւունս ժողովրդեան ի բոց եղեալ կե
ղեքէին, կողոպտէին զհնազանդեալս իւ
րեանց. սոյնպէս առնէին և օրինապահք
դպիրք նոցա, այսինքն դատաւորք Շխալըս
լամք, շէխք, և որոց՝ Վազին ասեն:

Իարձեալ յաւելին միւս ևս չարիս, զի որ
միանգամ տեարք էին գիւղից և աղաքաւիադ.

նաեւ վտրձաւորք՝ ասինքն Դժնդհ հասեալ,
զօրապետք և զօրք որքան դրամոյ չափ ար
օք և աւելի, զնորին տասանորդն եւս հա
տին, և թագաւորական արարին. իսկ նա
քա ոչ յիւրեանց դրամոցն տային, այլ զայն
եւս յաւելին և եդին ի վերայ իւրաքանչիւր
հնազանդեւոյն, և այնպէս առնէին Վանա
պէս և այլ բազմապիսի չարիս յորդեցին.
ուստերս և դստերս ուժգին քարշելով, զա
րրս և վկանայս բռնի ուրացուցանելով, և
զյետամնացելոց զինչսն և զստացուածսն և
զգանձս յափշտակելով՝ և ուրացողացն տա
լով. սրպէս և որքան տօվլաթաւորս և մե
ծատունս աչօք մերովք տեսաք ի Ծուղայ
և Ղարեւան՝ որ ի վերջին աղքատութիւնն
և ի թշուառութիւնն հասեալ էին, և հար
ցեալ զպատճառն տեղեկացաք, որ վասն
ուրացողացն և յափշտակութեան ընչից իւ
րեանց էին եղեալք այնպէս. Վայնպէս զա
մենայն բարեկարգութիւնս բարձին յերկրէ,
զորս մանրամասնաբար ոչ գրեցաք. միան
գամայն և օրէնս եդին իւրեանց. իսկ գտան
հակառակ՝ փոփոխելով զեդեալ սահմանս
նորա, զոր վասն գլխահարկաց և դատաս
տանաց եղեալ էր ի վերայ նոցա. Վասն
այնորիկ եհաս և ի վերայ նոցա իրաւունք

արդարագաւին Մատուց, այլ և ի վերայ
ազգիս Հայոց. եւս զոր յապագայն դժա-
բերելոց եմ, սակս նոցին տնողորմ և անաս-
տուած գոյն կեդեքելոյն և կողպտելոյն
զկեանս տառնալելոյն, զարս փոքր ի շատե-
ծանուցաք: Իսկ յազագս անօրէնութեան
օրինազանցութեան, սուղութեան և ան-
մտութեան և անմարանութեան սոցա,
միանգամայն և ընդդէմ դառնալոյ Մատու-
ց և աստուածային գրոց և պատուիրա-
նացն՝ զոր և ծանուցի ձեզ Մատուցով, որ
եղեւ պատճառ կործանման ինքեանց, յոր-
մէ Տէր (Յիսուս ազատեացէ. և նմա փառք
յաւիտեանս. ամէն:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Ստան կախաւոյ և ընդդիմաւոյ՝ որ ի գեղե-
պէս յարեան ընդդէմ խափառորութեանն Պարսից:

Քանցի ըստ նախագուշակութեան սրբ-
բոյ մարգարէին Քանիէլի և ըստ լրման ժա-
մանակի տեղեան նորին, որպէս և կարծի ի
բազմոց իմաստնադունից վասն տառն եղե-
լոց խոցին նշանակ յառնելոյ տառն Թագա-

և որոնց յազգէն Պարսից, որպէս թիւ համարոյ
 սոցին է . և կամ թէ ըստ կամայն ախախնա,
 մոռին Մսուրոյ, որ զիրաւունս հատուցման
 իւրոյ, իբրեւ գաւաթն ի ձեռնն ունի և
 ում կամի արբուցանէ զնա . և տէր է թաւ
 գաւորութեան մաքդկան և երկրի, որում
 և կամի նմա շնորհէ : Մտ որում և ոյժմա է
 տեսանել . և զի եղեւ ի ժամանակս սոյն
 սաւրան չիւտէին թագաւորիս, ազգ մի ի
 կողմանս Խորասանայ և Ղանուհարու, զո-
 բոս Ղլուանք անուանեն . և ասեն վասն
 ազգիս այսորիկ՝ եթէ են բնիկ ի լեռնաբը-
 նակացն Կաւկասու և յերկրէն Ղլանայ, որ
 են ազգաւ Ղլուանք, որ այժմ եւս նախկին
 անուամբն վերակոչին . և լեալ են հաւատով
 քրիստոնեայք, և ստրա զկնի ժամանակաց
 Լանկթամուրն կոչեցեալ բռնակալ, որ
 տիրեաց յսլով մասին աշխարհիս յաղթու-
 թեամբն իւրով, զոր պատմութիւնքն վի-
 յեն զամանէ, և ասեն վասն անդեալ զազգս
 զայս ի տեղւոջէ իւրեանց, և տարեալ զբը-
 ասն և հինգ տունն բնակեցոյց, յերկրին
 յայնմիկ : Եւ զկնի ժամանակաց դարձու-
 ձեալ են ի կրօնս Սահմէտի . և ապա ուռ-
 ճացիւր և բազմացեալ են, և լեալ ի շխանք
 և պետք յիւրաքանչիւր մասին, և տիրապը-

լուսիք մինչեւ ի ժամանակս Շահաբաս կոչեցեալ արքային . որոյ յառնուլն զՎանտահար և տիրելն կողմանցն այնոցիկ՝ նուաճին և սորա ընդ իշխանութեամբ նորին . և զկնի որդւոց և թոռանց նոցին մինչեւ ի ժամանակս այս ի աճծ թիւս մեր . և ապա սկըսան աղմկել և լոգովել կողմանքն այնորիկ :

Եւ և միւս ևս ազդ որ Պրուճ անուանին , այլ և երկիրն Սիվուխ Պաւաղու դործու բաժանն կոչեն , և գլխաւոր մի սոյա որ Սուլէյման պապա ասէին , որ ասէր զանձնէ գոլ յազգէ առաջնոց թագաւորացն սրբ նստէին ի Վաւրէժ շահաստանի թահանշահ և Էրազուս անուանեալք , նա և երկիրն Եւտարապատու չքեցաւ . Եւ զգլխաւոր նոցին Լոինաղուրտ կոչին . այլ և լեռնականքն Կաւկասու , ձիւնաբնակ ազգքն Եկաջ , որ և Եզկիք՝ և ըստ դրոց Հոնք կոչեցեալք . և բնական թշնամիք ի սկզբանէ երկրիս Եւտարապատականի , ազլիս Հայոց և օրինաց մերոց : Սորա միահալլչն և գլերոյ գրեալն ամենեքեան հետեւալք թիկունս դարձուցին . և ընդգէմ դարձան հրամանաց թագաւորին Պարսից . Եւ սկսան յիարութան քիւր երկրէ զչրշակայս և զմերձակայս իւրեանց կողոպտեալ , գերի առնել և սրոյ

Ճարտի տալ . և այս ոչ թէ ի միում ամի ,
այլ յերկար ժամանակս : Եւ տալտամբիլ
սոցա սակաւ ամօք , զկնի և կից միմեանց
եզեն . և թէպէտ թագաւորն զօրս գումա-
րեալ ի ձեռն զօրագլխաց և սպարապետաց
տուաքէր ի վերայ նոցա՝ բաշխելով : և յալով
գանձս , սակայն ոչ ինչ օգտիւր , այլ յաղ-
թահարեալ լինէին . թէպէտ ոմանց բազ-
մաւ ջանիւ և հաղիւ ուրեմն դադարեցու-
ցին զխուովութիւնն ոչ այնքան . յաղթու-
թեամբ՝ քան թէ հաճելով զմիտս նոցա ըստ
կամաց իւրեանց : Բայց կագ կողմանցն
Ղանտահարու և Կովկասայնոց յերկարեաց
բազում ժամանակս , զոր յիւրում տեղ-
ւօնն ասասցուք՝ եթէ Տէր կամեսցի : Եւ
նմա փառք յաւիտեանս . ամէն :

ԳԼՈՒԽ Ե .

Ի ինչ Գործիչն ազնւոց շնոր մեծայն երկր-
Լիւանից :

Օ, ի յայտնի իսկ է ամենեցուն այս ,
թէ տուն և կամ այլ ինչ շինուած թէ մեծ
թէ փոքր՝ յարժամ հնացեալ փրաներոց իցէ ,

նախ որմուկնք և հիմունք խախտեալ բաժա-
 նին, և ասյա ձեզուն տանեացն իջանէ. և
 զկնի այնորիկ ամենայն տանիքն ի վայր ի
 ջեալ կործանի: Այսպէս եղև և Թագա-
 ւորութեան Պարսից. քանզի բնակիչք լե-
 րինն Կովկասու, որք Ազկիք կոչին, յայսմ
 կողմանէ լերինն ի տեղի որ Ղախ, Ղար, և
 Թալա, և այլ գիւղորայից անուանք յոր-
 ջորջին, որոց գլխաւոր էր Ալի սուլդան ան-
 ուամբ, որ նախ հրամանաւ Հահին նստէր:
 Սա և այլ յորովք ինքնագլուխք միաբա-
 նեալք ընդ նմա՝ դարձան և ապստամբեցին
 ի Թագաւորէն ի ռճկա Թուին, որ և յա-
 ռաջ քան զայս Խնիսելու երկիրն, այլ և
 Հաքուա, Պասնջաղ, Սումպարաք, Չար-
 զաթալու, և այլ յորով գիւղորայք ասպա-
 տակեալ և գերեվարեալ էին և աւարի ա-
 ռեալ: Այժմս եկեալ ի Քանտաք անուն
 գիւղորայս՝ իսպառ տարան: Այլ այսպէս
 զրգռեալ ամ յամէ ասպատակ սխռեալ
 յայս կողմ և յայն կողմ Կուր գետոյն յեր-
 կրին Հաքուայ և Ղաղալու և Ղասանու
 նահանգին մինչեւ մերձ ի Համախի քաղաք:
 Իսկ յայսմ կողմանէ յորովք ի նահանգէն
 Ղազախու, որ է Ղաստեուռ և ի յերկրէն
 Ամիրզամ Հատիւլուէն որ են Օսկամներն:

Կա և չորս գետն Վանճապատանու՝ այսինքն
 Եւփօռ, Վանճապատան, Սիկանա-
 պատու ձորն, և Քուրաքապատան. ոյլ և
 յոլովք ի գիւղօրէիցն Պարտապու, և զգաշ-
 աալայր գիւղօրացսն միահաղոյն կոտորեալ,
 գերի և աւարի տռեալ ամայի արարին, և
 զմնացեալսն իսկոստեսց լիւրերինս և ի ցա-
 րանձաւս Լըցախու, և իւրաքանչիւր հան-
 դէպ ամուր տեղին գերծեալք զապրուսա
 իւրեանց հոգային: ԼՅԼ և ի ռՃՀ Թուին
 նոյն ինքն ԼՂի սուղանն գումարեալ ի վե-
 րայ ինքեան զօրս ի նոյն ազգէն Լազկացն
 Թուով ոչ սակաւ քան զուծ հաղար, եկն
 ի վերայ քաղաքին Վանճապու մինչեւ եմուտ
 ի պողոտայն (այսինքն Վուջան,) որ ի կողմն
 Սուլժօբուլան անուն գեղն, թոյլ տալով
 քաղաքացւոցն: Եւ յորժամ մտին ի ներսն,
 ասրս յարեան քաղաքացիքն և կալան ատօի
 և անտի զանցս քնացից նոցա, և կոտորե-
 յին ի նոցանէ մինչեւ ի հաղար քսան և մի
 ոգիս աւելի կամ պակաս, և ոչ ինչ կարու-
 ցին առնել. ոյլ յետս դարձեալ ամօթով
 քնացին ի տեղիս իւրեանց:

Եւ այդքան իրս զոր աստ գրեցաք ի
 մէնջ, յուծ և յինն տարի գործեցաւ, ըս-
 կեալ ի ռՃի Թուէն: Եւ սրբան հրաման

եղեւ ի Թագաւորէն գնալ զօրացն Պարսից ի վերայ նոցա, այսինքն բնակելոցն ի քաղաքն Շամախու և Գանջայու և ի չոր ջակայս նոցա, և իսանքն որք նստէին սնդ, որքան ջանացին՝ բնաւ ոչինչ կարացին դիմակայիլ, մանաւանդ թէ յաղթահարեալ կուրացան առաջի նոցա, որպէս և Հասան ուրի խանն Շամախու հնգետառան հաւար զօրօք գնաց մինչեւ ի սահմանս նոցա, և նոքա յառաւօտու պահուն յանկարծօրէն հսպին ի վերայ նոցա և զյոլով մանն զօրացն Վոտորեայ՝ գլխանն եւս ոտքանին, և մնացեալքն փախուտեայ դարձան: Այլ և ասպատակեալն Շամքօռու, ( )ղուրլու խանն Գանջայու ել ընդ առաջ նոցա և ընդ կրունկն փախուտեայ դարձաւ, և ետնու ի Գանջայ: Այլ և Քիչի խան անուն յոմն իշխող Շաքուայ՝ սուղ ինչ ժամանակ ընդդիմացու նոցա, զնա եւս սպանին: Իսկ ի վերայ այսր ամենայնի աղգս այս ժպիրհ առաւել ևս համարձակեցան, և ապա ձեռն ամբարձին ի վերայ երկիին Կախեթու և ազգին Վրաց, որ և նախ քան զայս քանկցս սնդամ ուժգնութեամբ բախեալ էին ընդ միմեանս, և հեղումն արեան ոչ սակաւք արարեալ երկուցունց կողմանց, որպէս և Իմամղուլի խանն

կախեթու մի անգամ և երկոց փախուցին
 ի պատերազմէ , և աւարի առին զամենայն
 կահ և կարասի նորա : Եւ այսպէս յառաջ
 խաղալով ամ յոսմէ աւերեցին զամենայն
 երկիրս նորա , մինչեւ ի հայրենի թագաւո-
 րանիստ տեղիսն իւրեանց , և զեպիսկոպոսաւ
 րանն ի բաց թողեալ ի յամուրս Թուշոց
 լերանցն ելին : Եւ սոցին այսպէս և այլքան
 ժպրհեւցն միւս եւս դոյ պատճառ , զոր
 պատճառ գրեցից :

Քանզի յերկրին Շիրուանու ի նահան-
 ցին Վապարու գոյ իշխանութիւն ազգի մի-
 ոյ Սահմեփազունի զսր Սէլիք անուանեն , ի
 գիւղն Ղուրթղաշին կոչեցեալ՝ Վարսու-
 անուանեալ տեղին : Եւ երեւի թէ սոցին
 եղեւ ոմն Սէլիք՝ զոր Սէլիք Սհամմուտ ա-
 սէին , այք հանձարեղ և բախտիւն յաջ-
 զակ , և յոյժ ազաս քան զԷրուդա , և ան-
 յազ քան զողորուկ . սա զգոյր երկիրն Վա-
 սրալայու ի բուռն էառ Սախթայիւ ի խա-
 նէն Շամախու : Եւ երկիրն էր բարեւի և
 շէն և մարդաշատ , թէ Հայ ազգօք , որ ի
 Վարաբաղու երկրէն ժողովուրդք յովիւք
 անցեալ էին յերկիրն այն աւելի քան զտե-
 ղականսն . և եթէ այլ ազգօք՝ որ բնիկ յեր-
 կրէն են , յորոց պէտքէս հնարիւք Սէլիքս

այս ժողովեալ մթերեաց գանձս յորովս և
սաստիկս ոսկւոյ և արծաթոյ, և բռնացաւ ի
վերայ ամենեցուն. յորմէ վշտացեալ ամե-
նայն ոք տրտուենք եղեն զնմանէ, որպէս և
Հայ ազգն Պողերուն ժողովեալ ի գուռն
խանին, և ազդեալ արարին արքային: Եւ
ոմն Խարսեղ անուն քահանայ, որ էր բնիկ
Վարապետազուն՝ յերկրէն Խաչենու, և ի յազ-
գէ Սելիքաց, էր անգ, որ ընդ գնալոյ ժողո-
վողեանն սորա եւս ազգաւ գնացեալ էին՝ և
զՍօկուծութու գեղն նորոգ շինեալ և բնակեալ.
որ և քան զայն՝ այլ առաւել ոչ գոյր ի մէջ
գիւղորէիցն: Օսա առեալ յգեցին Ղապա-
հան ի գուռն արքայի, զի ի վերայ ինքեանց
սորացէ զիշխանութիւն Սելիքութեան ազ-
գին Հայոց՝ որ անգ, իբր գոլով յազգէ
Սելիքաց: Որ և գնացեալ ըստ կամաց իւ-
րոց առեալ հրաման յարքայէն՝ եկն. բայց ոտ-
խըն իւր բուռն էր, ոչ կարաց ընդ գիմադրու-
ւել, այլ կաշառօք կուրայոյց զսլա բռնաւորին
Համախու, և ոչինչ արարին զքանն երիցունո
Լպա ոխո կալան ընդ նմա մեծամեծքն Հա-
մախու. այլ և ի իրանէն ապստամբեցան,
և գնացին առ Թադաւորն զխանն ձգեցին
յիշխանութենէ, և զՍելիքէն տրտնչեցին
առ Թադաւորն, եթէ յուրմ գանձս ժողո-

վեալէ, և կամի ապստամբիլ ի քէն : Եւ
արար հրաման զամենայն ինչն զգայուն
և շարժուն՝ որ ինչ և իցէ՝ ի գիր ձգել,
և առնուլ (ի գանձն) թագաւորական . և
զինքն իւրացնովք ի բանտ արկանել . որ և
արարին իսկ : Եւ եկեալ դահիձք արքայա-
կան ի գիր և ի զաւթ ձգեցին զտուն և զինչս
Սեբեքին . և զինքն ընդ եղբօրն, որոց անունն
Լհմառ կոչիւր, կապանօք տարան ի քաղաքն
Շամախի, և արկին ի բանտ ամիսս ինչ . և
գարձեալ ուրձակեալք անտի՝ կրկին կարգե-
ցան յիշխանութեան իւրեանց : Բայց ինչ
սոցին զոր առին յորքունիս, ասեկն զԹիւ-
ոսկւոյն և արծաթոյն լինիլ իբրեւ եօթա-
նասուն հազար թուման, զսու ի յայլ կա-
հից և կարասեաց, և չորքուսնեաց և մլքե-
րաց, որոց ոչ գոյր թիւ : Բանդի ստէին լինիլ
ամա ջրազաց հինգ հարիւր . Կինի որով զը-
րինձն զտէն՝ հինգ հարիւր . Կոմ և Տաջնայ որ
զապիրշումն քարչեն՝ հինգ հարիւր . գետք
և առուք զոր աթի ասեն՝ ի վերայ արարից
և արմտեաց երկրագործութեանց՝ յովովք,
և զայն մտօք նկատեսցես փարթամութեան
առնու :

Իարձեալ զինի սակաւ ամաց անցելոց
ի վերայ այսք ամենայնի, Լիւսէին անուն ու

մին խան Շամսիու՝ կրկին ըմբռնեաց զառ-
սա երկուսին եղբարն հրամանաւ Շահին, և
գլխատեաց. և ապա ի ձեռն առեալ զերե-
սին որդիս նորա զոր Փէյքար, Իպրահիմ, և
Վասուժասէին, յոյժ չարչարանօք և խռ-
տանքանօք ետ հանել և զմնացորդս ընչիցն,
զոր առէին քսան և հինգ հազար թուման.
այսքան եւս այժմս առին և թողին զնոսա.
Ապա Փէյքար անուանեալն գնաց առ Շա-
հին, և առեալ զՎելիբուժիւն՝ եկն ի տեղի
իւր, և վարէր ըստ հայրենի սովորութեան.
Ար և զկնի չորից ամաց միւս եւս շիւսէինն
ամուսն խան Շամսիու, ետ գլխատել զՓէյ-
քարն ի տան իւրում, և ապա գոռնն, ըզ-
կանայս և զորդիս և զամենայն ինչն իբրեւ
ի գերութիւն վարեալ ածին ի Շամսիի.
Զկնի որոյ զննեալ և որոնեալ զամենայն զոր
ինչ և ունէր, զայն եւս առին և պարսին ար-
քունիս. որ և զհամար ընչից սորին եւս տա-
ցին քոլ աւելի քան զքսան հազար թուման.
Իայց եղբարք սորին Իպրահիմն և Վասուժն
փախտեաց գնացին առ Վլի սուլդանն վերայ
յիշեալ. և անտի անցին յայն կողմն լերինն
առ մեծամեծս ազգայն այնոցիկ Վաղիւտայ.
Ո ի որպէս ասեն՝ երկուս կրօնս ունիլ Սահ-
մետականաց, ոմանք Շիայք կոչին՝ որ են

Պարսիկք և Ղրղւպաշք, և ոմանք Սուրիք՝ որ
են ( ) ամանցիք, և այս լեռնականք և Ղղուան
ազգն Ղանտահարու, և ( ) զպէկք, և Պու-
խարադիք, և Ղրաբադիք, և այլ յողովք որ
ընդ տիեզերս կան կրօնիւքս այս. և վասն
այն գնացին սորա առ լազկիսն, վասն զի
ընդ նոսա միակրօնք էին, և ասեն թէ բո-
կոտն և բաղադլուխ շրջեցան ի դրււնս նո-
ցա վասն նախաստանաց իւրեանց՝ զոր կրե-
ցին ի ձեռաց Շիայիցն. քանզի այսպէս է
ոովորութիւն տեղւոյն : Եւ այսպէս շրջին
նոցա ի նախանձ դրդեաց զնոսա, և չարա-
ցան քան զգալան կատաղի. և յոյժ ամօթ
համարեցան ինքեանց այնպէս լինիլն նոցա.
և ձայն տուեալ միմեանց՝ միաբանեցան և
խրախուսեալ ժողովեցան ի մի վայր բիւրք
բիւրուց և հազարք հազարաց. քանզի միշտ
լսէին աստատակ յայսմ կողման եղիլոյ
լազկեացն՝ զոր նախ յիշեցաք, և նորա եւս
խորհեալ էին գալ և խառնիլ ի սոսա : Որ-
պէս և յանցեալ ամին Սուրխայ անուն գրւ-
խաւոր նոցա եկն մինչեւ ի Սրաց տուն.
անցեալ ի ներքոյ Կախեթու և Տփլիսու աս-
պատակեաց զգաւառսն զոր Սովետեթ և
Ղումնախ առնն : Իսկ այժմ ապա վերոյ ա-
սացեալ պատճառին ի ռճհա թուին օգոս-

ոտսի տաան, գրոհ տուեալ առհասարակ միահաղոյն ազգս այս լազկիք, ամենայն դըլխաւորօք իւրեանց սրբ էին այսոքիկ, նոյն վերոյ ասացեալ Սուրխոյն, Համախն, Իսմին, հաճի Իսփուլթն և Ալի սուլթանն, ամենայն զօրութեամբ իւրեանց եկին ի վերայ քաղաքին Համախու, և յաւուրս ութաստ տիկ կռուեցան, և ոչ կարացին առնուլ: Այլ և համբաւ եւս եհաս առ նոսա ի հետուտ, իբր թէ յոմանց յետագայից իւրեանց աղմկեալ իցէ զերկիր նոցա. վասն որոյ յանկարծակի ի գիշերի միում դարձեալ դարձան ի տեղիս իւրեանց: Եւ ապա քաղաքացիքն Համախու սկսան ամրացուցաւն զկողմանս քաղաքին ցանկովք խորագունիւք, և շրջապատ որմովք: Այլ և զօրք եւս հասին աստի և անտի, (այսինքն Իանջայու և Իարաքաղու և Սըանու.) այլ հրամանաւ Հահին եկն նոր խան քաղաքին, որոյ անունն էր Հիւսէին խան Ալուլեցի: Եւ զայն ամն սլահեցին գքաղաքն մինչեւ ի վալ միւս ամին ի նոյն ժամանակն և ի նոյն ամին:

Իարձեալ եկին վերոյ յիշեալ լեռնաւ կանքն քան զառաջինն յոյժ ամբոխիւք, և դռտերազմեցան ուժգնութեամբ զաւուրս

Երկրորտասան , և սպա տուն զքաղաքն Հա-
 ճախի ի Խճճ թուին Հայոց , օգոստոս ամ-
 տոյ , ի սուրբ Լստուածածնի պահպնն , յաւուր
 չորեքշաբաթի : Եւ եղև այսպէս սունուլն
 քանզի որպէս յաւաջն աւայտաք՝ երկու կիւ-
 ճրս ունիլ Սահմեսականաց , այսինքն՝ Հի-
 այք , և Սունիք , և բնակիչք յայսմ քաղա-
 քի ընդ կիսոյ էին , այլ և յալովքն էին
 Սունիք , վասն որոյ ի Սարու-թօբրաղ ան-
 տանեալ կողման բնակիչքն ի գիշերի բացին
 զկողմն իւրեանց , և ի ներքս առին ի զօրացն
 թշնամեաց . և ընդ լուսանալ առաւօտուն
 ինքեանք եւս խառնեցան ընդ նսա և ե-
 տուն ի ձեռս զքաղաքն : Եւ մտեալ ի ներ-
 քս Վաղկացն՝ սուր ի գործ արկին ի վերայ
 Վաղկաշ Սահմեսականացն . և զինչ ասացից
 տակա աղեւտիցն և արեան հեղմանցն , որ իւ-
 րեւ զգետ հասէին ի մէջ շուկայիցն . և ութ
 հարիւր այդ ի գլխաւորաց քաղաքին և ի
 մեծամեծացն փախուցեալ և մտեալ էին ի
 մամն իւրեանց , որ ի մէջ քաղաքին : Եւ
 զնսա անդ իբրեւ զանստունա զէնուին , մի-
 անգամայն հատին և ուրաւեցին զձայն վա-
 յոցն : Եւ յալովք ի զօրացն Պարսից և ի գլու-
 խաւորաց նոցա փախստեայ գնացին յն և
 կամեցան . առ հնչք , առնք և ընտանիք

և զաւակք նոցա գերեվարեցան և աւար
 գնացին : Եւ զհասնն Հիւսէին ըմբռնեալ
 պահեցին քանի մի աւուրս , և արդարեւ
 ի ձեռն Իպրահիմ աղին եղբոր յառաջ ա-
 տացեալ Սէլիք Վէյքարին , զոր սպան փոխա-
 ծակ հօր և եղբոր խորոյ : Իսկ Հայ ազգ քրիս-
 տոնեայքն թէ բնակիչք քաղաքին , և թէ
 այլ գիւղերէից՝ ոչ այնքան քնասեցան կո-
 տորմամբ , այլ տակաւ սմանք . զի ինայեցին
 ի նոսա ոչորմութեամբն Վրիստոսի . այլ ա-
 ւարումն ընկցն ոչ սակաւ եղեւ , նա և գե-
 րեվարութիւն զաւակաց և որդւոց նոցա
 ոչ եւս եղեւ : Վանքի գիտել եւս արժան
 է յազապ փարթառնութեան քաղաքիս աշ-
 տրիկ Դամախու , զի ի մեծէ Դահաբասէն
 որ էառ զսա ի ձեռաց ( ) Դամանցոց ի ռճե-
 թուին , մինչեւ ի ռճէ թիւն շուղ մի ոչ էր
 ստերիւրեալ յայսմանէ . և զի էր պանդար
 կասպիական ծովուն և յամենայն կողմանց
 վաճառականացն տեղիք բնակութեան , և
 վաճառի , և շահաւետութեան ի Հնդկաց
 և ի Հռոմոց , ի Պուղայու , ի Սուսաց , և
 յամենայն երկրէ . և այսպէս լի էր ամենայն
 ստացուածովք և գանձիւք : Իսկան որոյ ա-
 դահ և անսպորոյն ազգն այն , մանաւանդ
 թէ իշաբարոյքն կողոպտեալ առ հաաքակ

մերկացուցին, որպէս այր մի անկեալ ի ձեռքս անաստուած աւազակաց. և ժողովեալ զամենայն կերպուկերս ինչս, ոսկիս և արծաթս, բերեալ արտաքոյ քաղաքին կոտորեցին ուրոյն ուրոյն, և բաժանեալ յինքեանս բարձեալ տարան ի տեղիս իւրեանց: Եւ այնքան տգէտք էին պիղծքն այնորիկ, զի տակի մի տոյին հացի միոյ և սեխի միոյ: Եւ ոչպէս եղեւ առումն ամենափարթամ մարգարազսքին Համախու:

Եւ զկնի առման քաղաքիս գլխաւորքն Վանջայու և Լըբւանու ազդարարին և բողբ բարձին թաւաքայ, և ինքեանք գրոհ տուեալ ամենայն զօրօք իւրեանց եկեալ հասին ի Պարտաւ քաղաք Լըբւանից առաջին Լուր գետոյն: Խանն Լըբւանու ամենայն կողմնակալօք իւրովք, նոյնպէս և խանն Վանջայու ամենայն մեծամեծօք իւրովք, և այլք աստի բազմութիւն զօրաց յոյժ իբրեւ երեսնից հազարաց: Բայց յարքայէ ոչ եղեւ և ոչ եհաս օգնութիւն սոցա, քանզի յոյժ ի տարակուսի կայր և զբաղեալ էր ի պատերազմաց կողմանցն Վանտահառու: միայն թէ բանիւ և թղթով հրամայեաց սոցա առնել զոր ինչ և կարացեն: Իսկ մարգարայանն գաղանքն այնորիկ իբրու

Թէ ընդելք որսորդք, քաջք և կիրթք ի չարիս իւրեանց, և ահարկադէմք, որ զա նուն և զձայն նոցա միայն լսելով սարսէին և դողային մերձակայք նոցին, ըստ որում և այժմս նոքա եւս հանդարտ և անվրդով աւանց աղաղակի ժողովեալ էին յայն կողմն գետոյն մեծի, և ի դիշերի միում լռութեամբ անցեալ էին յայս կոյս: Իսկ թուլամորթ և կանաչի ազգն Պարսից ըստ սովորութեան իւրեանց՝ որ ի գիշերի մինչեւ ցառաւօտ խնճոյիւք տրբենան, և յառաւօտուն ընդ խոր քնովք անկանին: Եւ ապա ընդ լուսանայն և ընդ ծագել տրեւուն յաբեան ի պատերազմ. և մինչ սոքա դանդաղանօք պատրաստեցին զինքեանս, նոքա յաղթա հարեալ արկին առաջի իւրեանց, և կոտորմամբ հասուցին մինչեւ ցլեռնոտայքն Լըցախու՝ առ Իրգուտիան գետովն և խաչի նաձորով: Եւ այսպէս կորագլուխ եղեալ Պարսիցն նանքացան ի խորհուրդս իւրեանց և խաչիրքն ժողովեալ զկապուտս նոցա, դարձան ի տեղիս իւրեանց խնդութեամբ: Եւս գործեցաւ ի ռճճ թուին, յաւուրս աշնան:

Եւ յանցանել ձմեռնային ուստկասաւսոյց գետոյն, և մերձենալ գարնանային քաղ-

ցրահոտ շնչմանն որ մեզ դառն երեւեցաւ ,
յաւուրս մարտի ամսոյն , մերձ առ մեծի
պատեքի Տեառն , դարձեալ վառեցան ի
չար խորհուրդս իւրեանց , կրկին և եռա-
պատիկ ժողովիցան գնդեցան և միացան
իբրեւ զմարտիս բիւրք բիւրուց և հաղարք
հազարաց . ելին ի Դուռն Լըրկաթի և հասին ի
Շամախի . և անտի եկեալ բանակեցան ի տե-
ղին ուր Լըրասիս և Եւր գետք խառնին ընդ
միմեանս հանդէպ բերրի դաշտին Սուղա-
նու : Եւ զօրագլուխ մի Պարսից զոր Չար-
խաճի ասէին , և նա բանակեալ էր յովով դո-
ւոք ի յերկիրն Բարկուշատայ՝ ի վերայ նոյն
Լըրասիայ . նա ի լոյ համբաւոյ սոցա ինքնա-
հալած եղեւ իբրեւ այր ամբարիշտ , և ի չիք
դարձաւ ի տեղւոյն իւրմէ : Իսկ Հոնքն քա-
ջամարտիկք և արեանարբուք եկին զառ ի
վեր գետոյն մինչեւ ի սահմանս Բարկուշա-
տայ ի յերկիրն Տիղակայ , և սրատեցին զնա
զլերամբք և զդաշտօք . և կարգ առին զօրէն
ոճոյ և ինքեանք որպէս բազմահմուտ հըն-
ձօղք անկան ի վերայ նոցա : Եւ զի լի էր
երկիրն քրիստոնէիւք՝ այլ և Սահմետակա-
նօք յովովիւք , և բաղխեցան ի վերայ նոցա
յաւուր մեծի շաքաթուն , և զաւուրս ե-
րիս ունայն և Թափուր կացուցին զամենալի

Երկիրն այն ի մարդկանէ և յանասնոց, կո-
տորմամբ և գերութեամբ: Եւ անտի ան-
ցին յերկիրն Վարանդու, զնոյն և անդ
գործեցին. բայց Սէլիքն նոցա Պաղիր ա-
նուն փութով ընդ առաջ յղեաց նոցա
որս ոմանս յիւրմէ անտի ընծայիւք, և զկէ-
օրն թափեաց զգերւոյն և զերկիր իւր: Եւ
անտի եկեալ հասին յերկիրս Խաչինու՝ ա-
նահ և համարձակ դիմօք, զի բնաւ ոչ ոք
ընդդէմ եկաց նոցա ոչ սիրով և ոչ բռնու-
թեամբ. այլ առհասարակ զթիկունս իւ-
րեանց փոխանակ դիմաց դարձուցին ի նոսա-
վասն սրոյ և դիւրամուտ եղեն աստ, և զոր
ինչ կամեցան՝ զայն գործեցին, զոր ոչ բա-
ւեմ ասել:

Քանզի ի միում աւուր ի Կարկառ գե-
տոյն մինչեւ ի Վրդդուական գեան և յեր-
կիրն Չարաբերդու, միահաղոյն ասպատակ
սփռեցան ընդ լերինս և ընդ դաշտս: Եւ իսկ
զփայտաչէն տունս և զյարկս գիւղօրեկց
հրձիգ արարին, և ասքս յարձակեցան ի վե-
րայ գերեաց, իջուցին ի գլխոց լերանց և
հանին ի ծակաց վիմաց, և ի ներքոյ անտա-
ռախիտ և մացառուտ մայրից: Եւ ժողո-
վեալ ընդ նոսա զկահ և զկարասիս նոցա,
ընդ որոց խառնեցին և զհօտս, զնկս, և ըզ-

Ջողիւս խաշանց և արձառոց և ամենայն չոր-
քոտանի անասնոց, և միահաղոյն խառնեալ
վարեցին զառ ի վայր ընդ գետն խաչինու .
զգերին և զանասունսն ընդ միմեանս խառ-
նեալ էին իբրեւ զհեղեղ յորդ, և որովք
զբանակ մեծ ի գնայն իւրեանց . զոր և մեք
աչօք իսկ նկատէսք . քանզի փախստեայ հա-
սեալ էսք ի կատար լերինն որ ի վերոյ է
օրբոյ Աթուոյն Գանձասարայ . և ոտք նսցա-
ոջ հասին առ մեզ : Աւ մեք անտի հայե-
ցեալ տեսանէսք զեղեղոցն իրագործութիւ-
նն . և այս եղեւ ի ռճհա թուին, ապրիլ
ամսոյ քսան, յաւուր աշխարհամատորան կիւ-
րակէին : Աստանօր տեսանելի է զաղէտ յե-
տամնացելոց, զսուգ կոտորելոցն, և զաշ-
խարս գերելոցն, զկսկիծ մարցն, և զաղէտ
գերեալ զաւակացն, զողջումն որք մնացե-
լոցն, և զաւարառութիւնն ընչիցն, զձայն
լալականացն խառնեալ ընդ վայումն մի
ջակտուր արանցն, որդարեւ զնութիւնս
լերանց և կարծր վիմաց փոխեալ ընդ ին-
քեանս սգակից ինքեանց առնէին :

Իսկ զօրք թշնամեացն տարեալ զաւարն
և զգերին խառնեցին ի բանակն իւրեանց .
և չուեալ ի Ականակերտու բանակեցան ի
վերայ գետոյն Իւրդու, զոր այժմ թար-

Թառ կոչեմք ըստ պարսկականին, ի վերայ
կամրջին որ Վառի—քօրիի ասեն : Եւ ոչ
տեւեցին անդ. այլ և ոչ կարացին այնքան
վնասել երկրին Չարաբերդու և Պարտա-
յաւ՝ որպէս մերոյս : Բանգի նոքա յառա-
ջագգած լեալ ի յամուր տեղիս լեւանց իւ-
րեանց ամրացեալք էին, մանաւանդ թէ
երիտասարդք ոմանք ընդդիմանային եւս, որ
և զբազումս հարին ի թշնամեացն. վասն որոյ
զաւարն և զգերին ճեպով անցուցին ընդ
գետն մեծ Կուր ի կողմանս իւրեանց, և ին-
քեանք փութացան հասանել ի վերայ քա-
ղաքին Բանձակու :

Յայսմ վայրի ի սոցանե վո՛նգեալ և
նեղեալ մեծ պարոնն Վալարալի—պեկ, տէրն
Չարաբերդու և Վայնաղին, որ էր Թոռն
Բարկահղուլի տաւրանին : Բանգի փախըս-
տեայ իյերկիրն Օարոյ էր, և անճարակ
լեալ եկն առ սոսա : Եւ զկնի քանի ինչ
աւուր զորդին իւր պատանդ տուեալ, և
ինքն գաղտ դարձեալ եկն ի տեղի իւր : Իսկ
նոքա գնացեալ նստան ի վերայ քաղաքին
Բանջայու յաւուրս երկոտասան, աւելի կամ
պակաս. և ոչինչ կարացին առնել, քանզի
իննրքուստ ընդդիմանային քաղաքացիքն,
և մանաւանդ թէ յառաջագոյն իրազեկ ե-

զիսկ վասն սոցին գալստեան մեծատուներ և
ճոխք քաղաքին, գնացին ի քաղաքն Տփլսեաց
առ թագաւորն Վրաց Վախտանկ, դաւ
յօգնութիւն իւրեանց. և նա խոստացեալ
էր գալ: Եւ յորժամ մօտ եղեն սուրհանդաւ
կըք, և սրտագամաւ ուրք սոցա մի զմիոյ կնի
լնթանային զկնի նորա, որ և եկին իսկ քառաւ
սուն հազարաւ ի վերայ լազկացն: Եւ յոր
ժամ եհաս նա յերկիրն Շամքօռու, սոքա
աստի սկսան սորիլ դէպ ի կուր գետն. և
այսպէս մի ըստ միջէ գնալով ի մէջ երից
աւուրց չիք եղեալ կորեան ի տեղիս իւ
րեանց, և բարձան ի միջոյ, իսկ թագաւորն
Վրաց Վախտանկ եկն յօլով ամբոխիւ ա
ւելի եւս քան զքառասուն հազար, և
բանակեցաւ ի հարաւոյ կողմանէ քաղաքին
Վանձակու օգնութեամբն Քրիստոսի Լու
սուծոյ. որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Վասն երկրորդ գալստեան Ռաֆայի Վրաց Վախ
տանկին ի Վանջայ:

Եւ որպէս սրատմեցաք զառաջին գա
լստո Վախտանկին յօգնութիւն քաղա
քին Վանձակու ի կողմանէ աւարառու

Թեան ազգի | ազկաց , որ և զնոսա փախը-
տական արար առանց պատերազմի . և ինքն
ամսօրեայ առուրբ նստաւ մերձ ի քաղաքն :
Իսկ քաղաքացիքն բանաւոր եղեն առ նա ,
և ասեն . ոչ լինէր գալուստ | ազկացն առ
մեզ և յերկիրս մեր , եթէ ոչ ի մերձակայից
և ի շրջակ այ ազգացս որ զմեօք են համակամ
և միաբան չէին լեալ ընդ նոսա : Քանզի ի
ստորարեւոյ սոցա եկին նոքա , վասն զի միա-
կրօնք և համագէնք և Սուրբ են : Եւրդ՝ ե-
թէ դու մեծի Շահին բարեկամ և սիրելի
ես , և մեզ կամեցող , պարսիս և դու զնոսա
գերել աւարել և կողոստել : | և պատճառ
մի սոցին այսպէս ասելոյն . զի վասն դալըս-
տեան նորին յօգնու թիւն ինքեանց , բազում
և յորով դրամս խոստացեալ էին նմա , և ի չը-
տալն իւրեանց զնոսա , մասնեցին զնա ի ձեռս
նորա : Իւր զի էր յառուրս գարնան ի յամսեա-
նըն մայիսի , ի ռՃհա թուին , և առ հասարակ
փանաբնակ ազգքն՝ որ և թարաքամայ կոչին ,
որ խաշնարածք ելեալ էին ի լերինս և ի հո-
վանոցս և ի խոտաւէտ տեղիս ըստ նախնի
սովորութեան իւրեանց , մանաւանդ թէ փա-
խստեայ իսկ էին և նոքա ի յահէ | ազկուն ,
և այժմ ի թելադրութենէ Վանջեցւոց , ո-
րոց գլխաւորն էր Ծաւատ անուն խանն , հը-

բաման արար Վախտանկն զօրաց իւրոց եւա-
նել ասուպատակ ի վերայ այնոցիկ յօրոց նոքա
ասացին : Եւ իսկոյն գունդագունդ ելեալ
Սիւրենկան ազգն Վրաց առաւել անողորմ
քան զԼուկասայինսն . սիւրենկան ի լերինս և
ի ծոբակս և յարձակ վայրս երկրի Օակա-
մու , Շամքորոյ , Գանջապասանու , Սկա-
նապատու , Քուրուքչայու , և Պարտայու ,
մինչեւ ի Վալարտան գեղն և ի գետն Ղրը-
գու : Եւ թէպէտ սուսանու թիւն և գերե-
վարու թիւն ոչ այնքան արարին , սակայն
զոր ինչ տեսին աչք նոցա , չորքոտանի անու-
սուն , մինչեւ ի հաւ և յկատու և ցուն .
իսկ զանչնչից ոչ է ասելի , զի մինչեւ զիսյ-
տեղէն և զպրտեղէն և զխեցեղէն տաքան :
Եւ եթէ այս այսպէս , և զինչ գրեցից սա-
կըս պիտոյ և պատուական ընչից և գոյիցն ,
սկեղինաց և արծաթեղինաց , և այլ ազգի
ազ ի կահուց և կարասեաց . և զի ասելի
թէ ի բազմութենէ աւարին , այսինքն պղնձ
ծոյն , երկաթին , և շորեղինին ոչ բաւէին
բեռնակիրք . այլ ոայլիւքն որ ընդ ինքեանս
այնու կրէին ի բանակս իւրեանց , որ էր մերձ
Գանջապասանու , ի Չօքսի անուանեալ վայրն :
Եւ զայս ոչ թէ միայն յառաջ ասացեալ
Խաչմետականացն արարին . ոչ . այլ ընդ նո-

այն խառնեալ և զամենայն գաւառս Հայոց
 ի վերոյ գրեալ յերկրէն միահաղոյն աւարի
 առին զջարժուն և զանշարժուն: Եւ զի լինէր
 երբեմն գունդ ինչ զօրացն Վրաց, գիմէին
 ի գեօղ ինչ քրիստոնէի, և նոքա քահանայ-
 իւք և ժողովրդօք ընդ առաջ լինէին նոցա
 խաչիւք, շուրջառօք, զանգակօք, և մօմեղինօք
 իբրեւ զքրիստոնէի: Իսկ Վրացիքն ի վե-
 րայ անկեալ կողոպտէին զգգեստսն, և զեկե-
 ղեցին, զգիրք, և զամենայն անօթս. զարս և
 զկանայս, և զամենայն ինչս գեղջն մերկ ի
 մօրէ կողոպտեալ և աւարի առեալ գնային և
 այսպէս զամենայն գաւառս և զեկեղեցիս
 կողմանցն Վանձակու աւեր և թափուր ա-
 րարին յամենայն ընչից, և լին զքանակս իւ-
 րեանց: Եւ զթիւ հօտից և անդէոց և առ-
 ջառոց ո՞կարէ տսել. քանզի կարգ և սովորու-
 թիւն է նոցա յամենայն աւարէ զուսասնոր-
 դն տալ գլխաւորին իւրեանց. այժմասէին
 զքաժին նորա ի յոչխարաց քսան և հինգ
 հազար, և յարջառոց ինն հազար, և զայ-
 լոն մօօք զննեցես: Եւ զի այս եղեւ օ-
 գուտ մեզ գալուստ նորին, որ զմիացեալն
 ի ժպիրհ աղգէն Եզկիաց ճռաքաղ արարին
 ագահ և անյագ և անողորմ ազգն Վրաց:
 Եւ գիտելի է, զի թագաւորն Վախտանկ,

ինքն այր բարեսէր , երկիւղած յաստուծոյ ,
 և քրիստոնէասէր և անյիշաչար էր , որ և
 յորով անգամ պատուիրէր և սպառնայր
 զօրայն ոչ առնել այնպէս գ.քրիստոնէայսն՝
 որպէս վասն սպանութեան և գերութեան ,
 իսկ նոքա ըստ բիրտ և սուպա բարուցն Վլ-
 րաց ոչ անապին , և ոչ լսէին հրամանի գր-
 խաւորին իւրեանց : Եւ սոքա զոյս արարեալ
 և ապա դարձան ի տեղիս իւրեանց , և մնաց
 երկիրս մեր անտերունջ և անգլխաւոր , և
 սկսան մարդիկ իւրաքանչիւր զհաճոյս կամաց
 և մտաց իւրեանց առնել : Սւաթի և իմ
 տեսեալ զայս և նկատեալ զի յաւարտ իրին
 աչ գոյ նշան խաղաղութեան , որ և էի ի
 մէջ բանակին Վախտանկայ , ընդ նոսին և
 ես ուղղեցայ գնալ յերկիրն Վրաց , որ և
 գնացաք խակ . և յուղի անկեալ ի Վանջայու
 ի ռՃհա թուին , մայիսի ամսոյ իր , մտաք ի
 Տիխիս քաղաքն , մնալով անդ ամիսո՞ չորս :
 Եւ ի մտանել աշնան , յամսեանն սեպտեմ-
 բերի սկսաւ կրկին դառնալ ի Վանջայ Վախ-
 տանկ այսու պատճառաւ :

Վանգի ի նուազիւ միանգամայն և ի ըս-
 տորանկանիլ թագաւորութեանն Պարսից .
 զոր յապայն ասասցուք զորպիսութիւն իրին ,
 առաւել եւս բարձրացան թշնամիք նորին

մանաւանդ կայսերքն մեծամեծք և ինքնա-
կալք Ռուսացն ասեմ՝ որ Սոսկովու, Պետ-
քոս Թագաւորն և Հոռոմոց Կոստանդնու-
պօլեաց տիրող իմայէչային . աքոս յիւրա-
քանչիւր դիմաց սկսան զօրս յարուցանել ի
վերայ երկրին Պարսից . զի Ռուսն օգնել
կամէր Թագաւորին Պարսից , իսկ Հոռոմա-
յեցին (թամանցին) առնուլ ջանայր յինքն ,
ասելով . Արովհետեւ այլք կամին տիրել կող-
մանցն այնոցիկ , ինձ անկ է առնուլ . վասն
զի յառաջնմէ մեր էր երկիրն Կորպատակա-
նի : Սակս սցար պատճառի սկսան յերկուց
կողմանց պատգամս յղել առ Թագաւորն
Վրաց Վախտանկ . մին ասելով յիմ կողմն
լնր , և ինձ հնազանդեա . և միւսն թէ՛ հա-
ւատակից իմ ես , պարտիս ինձ անսալ և առ-
խա գալ . քանզի պայման ուխտի և ժամա,
դիր եղեալ էր . Թագաւորն Պետրոս առ
Վախտանկ , զի յայսմ աշնան ի մուսն հոկ-
տեմբերին ինքնին ի բաղարն Համախի հա-
մեալ և զնա անդ ի պատրաստի գտանել
պարտ է : Հայսմ նուագում Թագաւորն
Պարսից , որ հանդերձեալ էր անկանիլ ի
գահոյից և ի բարձրութենէ իւրմէ , փու-
թանակի հրովարտակ մի հասոյց առ Վախ-
տանկ , եթէ « Բեզ ետու զամենայն իշխու-

նութիւն կողմանցդ Վանջայու , և ամենայն
Լորպատականի , և զքեզ կարգեցի գլուխ և
սպարապետ ամենայն իշխեցողաց կողմանցդ
այդոցիկ , վասն որոյ շեշտակի զօրս գումարեալ
գայցես ի Վանջայ , և պահ կալեալ զգուշաս-
ցիս կողմանցդ այդոցիկ ի թշնամեաց մերոցո :
Օչայս հրաման և ի նմանէ ընկալեալ Վախ-
տանկին , մտախոհ եղեալ ի սենեակ սրտի իւ-
րոյ այսպէս , եթէ ահա ստիպիմ ի յերկուց
ինքնակալացս , որ և հարկ է զհրաման միոյն
կատարել : Լորդ՝ հռոմայեցին այլահաւատ
և օտար գոլով ի մէնջ , կամի բռնութեամբ
տիրել երկրի մերում : Իսկ կողմն այս , զի մին
բուն տէրն մեր է , ասինքն Պարսից թագա-
ւորն , և միւսն հաւատակից մեր և քրիստո-
նեայ կայսր է , մանաւանդ թէ՝ հզօր զօրու-
թեամբ : Լորդ՝ դիմեալ գնացից ի հրամա-
նըս նոցա , և յորեց ի նոցանէ յաջողեսցի ըզ-
հրամայեալն՝ զայն կատարեցից :

Եւ իսկոյն հրաման եհան զօրս գումա-
րել , և վաղվաղոսկի ժողովեալ զբազմութիւն
զօրաց ազգացն Վրաց և Հայոց , և ոչ ոք
եթող զոր ոչ եբարձ ընդ իւր , ընդ որոց և
զիս էառ բերել . զի գնալն մեր անդ մին-
չեւ ի դարձս այս սիրով ընդունէր զմեզ , և
զռոճիկն մեր ի յինքենէ էր հրամայեալ : Եւ

Ելեալ ի Տփխիսու անբաւ ամբօխիւ, զորոյ
որբանուծիւնն անբաւ գոլով՝ ոչ կարացաք
գրել, և եկեալ հասաք ի կամուրջն կոտու-
րած՝ զոր Անդբօրիքի ասեն, յաւուր տօնի
սրբոյ Խաչին : Եւ ապա աստ յայտմ աւուր
յառաջ կոչեցեալ զիս՝ հրամայեաց նախ
բան զինքն յառաջ ընթանալ յերկիրն մեր
Ղարաբաղ, և զհայադուն զօրոն՝ որ գումա-
րեալ կային անդ ի ձեռն Սելիքներաց, և
չորս գլխաւորք եղեալ երիտասարդացն, որոց
անուանքն են Աւան, Շրուան, Շահնի, և
Սարուխան, որ և սոքա հարիւրապետք և
խաչապիտ կոչէին : Սոքա ընդ Սելիքներացն
Ղարաբաղու, զկնի առաջին դառնալոյն
Վախտանկին և Խախտելոյ իշխանութեան
Պարսից, միաբանեալ ընդ ինքեանս զամե-
նայն քաջասիրտ և արիական և զօրեղ ման-
կունս և երիտասարդս տանս Աղուանից,
ըստ ինքեանց կազմեալ էին զօրս բազումս
աւելի քան զերկոտասան հազար, և ամ-
րացեալք յամուր վայրսն Արցախու : Եւ
այսպէս բազում արիութիւնս ցուցեալ
յերկրիս մերում. որոց պատմութիւնքն յա-
ռաջակայսք յաճախագոյնս գտցես :

Այժմս լուեալ սմա զսոցանէ՝ շեշտակի
ճեպով յղեաց զմեզ վասն առ ինքն ածելոյ

զնոսա կազմ զօրօք : Եւ ըստ հրամանին եկեալ մեր յարդարեցաք զնոսա ըստ օրինի զօրաց իշխանաց , վասն զի անվարժք էին զինսւորական սպասաւորութեանց . և այսպէս բովանդակեալ զամենայն , և իբրեւ ռասն հազար արս ընտիրս և սպառազէնս . ընդ որոց և գլխաւ քահանայից և պաշտօնէից մերոց առեալ մեծաւ ճոխութեամբ և խնձոյիւք , համարելով նոր նորոգեալ զիշխանութիւն Հայոց . և գնացեալ իջաք մերձ ի քաղաքն Կանջայ , Չօլակ տնուն վայրն՝ յաւուրս երիւ : Բանդի և թագաւորն Վախտանկ բնակեալ էր յայն կողմ քաղաքին՝ ի վերայ ջրոյն որ Վօջղարի գետ և Վարաւորի տակն . և զկնի երկոց աւսւրց ապա հրաման արար գնալ առ ինքն : Որ և ելեալ գնացաք : Եւ ի մերձենալ բանակի նորին , ինքն իսկ հրաման արար զօրաց իւրոց ընդ առաջ լինիլ մերայնոցն՝ իբրեւ ողջամբ ընդունելով զնոսա :

Եւ այսպէս մեծաւ շքով ի հանդիպիլ միմեանց երկուց կողմանց զօրացն , և իբրեւ զօրէն պատերազմի ռազմ կարգեալ ճակատ առ ճակատ . և քաջամարտիկ մանկունք մերոցս դիմաց յառաջ խաղալեալ ճախր առեալ քաջընթաց երիվարօք , և զինակազմ

զրահիւք պարէին յանդիման ճակատուն . և
ի ձայնէ հրացանացն որոտայր և թնդայր
վայրն այն . և փոշեխառն ծուխ նորին , իբ-
րեւ զկայծակնափայլ սուղ արգել զճառա-
դայթս արեգական , մինչ զի զմիմեանս հա-
զիւ տետոնէսք : Եւ այսպիսի խրախու-
թեամբ հասեալ իջաք մերձ առ բանակի
նոցին : Օգոր տեսեալ Վախտանկին այսպի-
սի յառաջադիմութիւն մերայնոցս , ցնծացաւ
ի հոգի և ի մարմին իւր : Եւ նայնժամայն
յղեալ կոչեաց առ ինքն զմեզ , և զգլուխ
կարգեալ տղայն և զՎէլիքսն . և յորդորա-
կան բռնիւ յուսադրեայ , և զօրացայց ասե-
լով . « Վախտանկեմեւ զօրացիք և քաջ լերուք
իբրեւ յորդիս զօրութեան . և յաւսաբէ և
յուսմբէ մի երկնչիցիք , զի ահա հասեալ է
ժամանակ փրկութեան քրիստոնէից » : Եւ
դարձուցէալ զբանն առ մեզ , և յոյժ շնոր-
հակալ եղէւ զմէնջ . և ի վազիւն զամենե-
ցուն զգլխաւորսն խիլայեաց . և այսպէս
մնացաք առ նմա իբրեւ աւուրս քսան և
հինգ :

Եւ պատճառ սորին արպէս սէր առնե-
լոյն ընդ մեզ՝ այս է . առաջինն՝ զի բնական
սէր ունէր ընդ ազգիս Հայոց . և ոչ այնքան
հաւատարմ արգիւն իւրոյ Վրաց որք միշտ

Նենգաւորք և խորամանկք են, վասն այն
կամէր զայս զօրս՝ մանաւանդ ազգս Հայոց
իւրն սեփհականեցուցանել որպէս Տփսիս
սեցիք: Եւ երկրորդ՝ զի յատկացեալ և ըս-
տուգեալ էր գալուստ մեծի կայսերն Ռու-
սաց Պետրոսի, և կամէր Հայ և Վրացի զօ-
րօք ճոխ և շքեղ ընդ առաջ ելանել նմա:
Իսկ զկնի յորով ականկալութեան և սպա-
ռաւորելոյ համբաւոյ գալստեան նորին,
մեղք մեր յառաջընթաց եղեւ քան զնա.
զի եկն եհաս ի Ռուսն Նրկաթի, այսինքն՝ ի
Իարբանտ, և բնակիչք տեղւոյն ինքնակամ
յօժարութեամբ ետուն զամուրն ի ձեռս
նորա: Իսկ ոչ գիտեմ զինչ պատահումն
եղեւ. ոմոնք ասացին զի ի հիւանդութենէ
և յայլ պատահարաց վնասք յորով եղեւ զօ-
րուն, և կոտորումն ձիոց վասն անընդելու-
թեան նոցա օդոյ եղանակի երկրին. այլ և
նաւաբեկութիւն եւս լեալ զինուց, այսինքն
Զապիսանի, (Ճէպհանէ) և ռոճկաց զօրուն.
և ասլք այլ իմն պատճառս ասացին: Օրինչ
և իցէ, անտի եղեւ դարձ նորին, թողեալ
զօրս յորովս անդ՝ պայմանեալ ի գալ միւսոյ
ամին դարձեալ գառնալ. և ինքն չորաւ
յերկիր իւր:

Եւ զայս լուեալ Վախտանկ, սա եւս

սկսուա դառնալ ի տեղի իւր . զի ի սոյն նը-
ւագում համբաւ եւս եհաս ի գրանէ թա-
գաւորին Պարսից . թէ դքաղաքն Լսպահան՝
Շահն և զօրք իւր ի ներքս փակեցին . և մերձ
են ի յառնուլ : Եւ եւս զկնի իւր սուր-
հանգակքս եւս հասին , եթէ ահա ի հին
թշնամեաց քոց կամին յառնել ի վերայ
տան քաղաքիս քո , փութանակի պարտիս հա-
տանել այսր : (Զաղագոս որոյ վաղվաղակի յա-
րուցեալ դարձաւ ընդ կրունկն , և սուղ
ինչ պատերազմեալ ընդ Ղազարու երկրին
սակս առաջնոյ ինչ քինու իւրեանց , գնաց
ի տեղի իւր ի քաղաքն Տփլիս : Իսկ մեք ան-
յոյս մնացեալ առաջնոյ ասացեալ յուսոյն ,
դարձաք իւրաքանչիւր ի տեղիս մեր , և ամ-
բացաք ի լերինս ուր և դժուարին էր :

Իայց սակս որպիսութեանց Ղախտան-
կին դարձեալ կայ մեզ ասել սակաւ ինչ
պատմութիւն . զի զկնի դառնալոյ նորա՝
տակաւին բռնաւորն Կանջայու և Կախե-
թու և Լրեւանու և Պօրչալուին , և
Ղազարու ի տեղիս իւրեանց էին : Որքա
ամենեքին թշնամիք եղեալ ընդ նմա , մա-
նաւանդ ուրացեալն Սհամմաողուլի խանն
Կախեթու , որոյ յառաջն Կրտսանդ ասէին , ի
թողանց թամբազին , և ( )ղուրլու անուն

խոնն Վանջայու, որ աղբաւ և ի բնուտո-
 թշնամիք էին ընդ ազգին Վախտանկայ,
 այժմս միաբանեալ առ հասարակ յապտում
 բուծիւն, գրեցին զՎախտանկայ առ նոր
 անուանեալ շահն թահմազ. քանզի մի ի
 յորդուոյն շահ սուլտան Հիւսէինին՝ թոհ-
 մազ անուն, փախուցին յԱպահանու և բե-
 րեալ ի Վաղուին արարին շահ: Առ սա գը-
 րեցին վասն Վախտանկին, եթէ խորհեալ է
 զապտումբուծիւն ի քէն, միաբանէ ընդ
 ինքեան զազդն Հայոց և Վրաց, և դեսպա-
 նըս արձակեալ առ թագաւորն Ռուսաց՝ զե-
 եկեալ տիրեսցէ աշխարհիս քո: Արդ՝ զոր-
 ինչ հաճոյ է յաչս քո՝ հրամայեսցես առնել
 իսկ նորաբուսիկ անխահմն այն գրեաց հը-
 րովարտակ, եթէ զերկիրն կախեթու, և
 Քարթալոյ սր է Տիլիսիս, բարբ թումանօք
 Վրաց՝ ետու Սհամատղուլի խանին, և
 զամենայն դիւաւորս և զզօրս Վանջայու,
 Լըրեանու, և զայլս և զվերոյ գրեալսն ե-
 տու օգնական նմա, ահա պահանջեմ ի ձէնջ
 զՎախտանկն, և կամ զգլուխ նորին վաղ-
 փաղակի յզեռնիք առ իս: Առ ապա յամ-
 նայն կ'մանց ժողովեալ զօրաց ի վերայ նո-
 րս, և նոյն ինքն Սհամատղուլի խանն, ի գե-
 շերի գաղտ եմուտ ի բերդն՝ ոչ գիտելով

Վախտանկին . և ընդ սուսուօտն յանկար-
ծակի ձգեաց թօք ի վերայ տանն Վախտան-
կին և տաէ . « Հրաման է շահին , եւ աստի և
դնա » : Իսկ նա հաղիւ թէ դերձեալ էր ի
Պարսից . զոր յառաջեմէ երգամբ կոչեցին
առ ինքեանս , և զամս . ս ի խորին Պարս-
կաստան յաքսորս պահեցին . և դարձեալ ե-
տուն զսպարապետութիւն զօրացն Պարսից
զամս երկուս . և ապա զիւր հայրենի իշ-
խանութիւնն տուեալ հրամայեցին դառ-
նալ ի տեղի իւր : Յետ այսորիկ եկեալ
Վախտանկին , և թէպէտ առ երեսս այլ իմն
կերպիւ կեայր , այլ ըստ մտայն խորհրդոյ՝
զղջումն սրտին յայտնի էր յաչո ամենեցուն .
վասն այնորիկ յոյժ առելք էին նմա Պար-
սիկք , և նոքա նմա թշնամիք . այժմս ի յօրի-
նիլ ի վերայ նորա պատերազմն , և նա ժո-
ղովեաց զօրս իւր , մանաւանդ զքաղաքա-
ցիսն , զհայազուն քաջամարտիկ զօրականսն ,
սրբ զհոգիս և զորդիս , զինչս և զանձինս
եղեալ է ի ի վերայ նորա յօժար սրտիւ . և
ակիլքն ար ի : զպատերազմն յառաջներսր
դէն դեկ ունիւր ամայ՝ մինչեւ ի տօն սրբոյ
Օլաոկին . Վախտանկին վրացի և հայ զօ-
րօք , իսկ Վհամամադուն լին պարսիկք :

Օլինչ այլ գրեցից սակս աւերութեան

և դերութեան և սպանութեան երկրին
այնմիկ , այլ զի առաջինն այն եղև աւարտ
իրին որ զգորան Պարսից յաղթահարեցին կու
տարմամբ և փախստական առնելով . և ըս
նայն ինքն զ( ) համմատողուն զատ ի գորացն
միայն գտեալ հալածեալ էին մերձ ի հասա
նել . և նա զերասանակ երիվարին ուղղեալ էր
առ գետն լուր ի ներքոյ քաղաքին Տփլիսու
Լա այնպէս երիվարն արկեալ զինքն ի գե
տըն , և ի լող անցեալ յայնկոյս՝ գնաց յեր
կիր իւր ի Լախէթ . բայց ոչ կատեցաւ և ոչ
գաղարեաց ի չարութենէ , զի որպէս զհուր
վառեալ էր ի չար նախանձուն , և երկրորդ
Յուդայ զգեցեալ էր զհայր իւր զսատանայ .
Բանդի գնացեալ իսկոյն ընդ իւր միաբա
նեցոյց զազգն Լազկեսց և զամենայն կովկա
սային լեռնաբնակիչսն , զի անյուսացաւ ի
կողմանցն Պարսից . և ընդ նոսա ուխտեաց
այսպէս . « Լիթէ սատարիցէք ինձ և օգնիցէք
և ձերով օգնականութեամբ և զօրութի
առից զքաղաքն Տփլիս , ձեզ տաց որ ինչ
գտանիցի ի նմա , ոսկի և տրծաթ , կերպա
սեղէնն , կտաւն , և բրդեղէնն , պղինձն ,
երկաթն , և անադն , միանգամայն և գե
րին զոր ի նմա գտանիցէք : Լա ի վերայ այ
սոր ամենայնի ըստ մարդաթաւի ձերոյ ա

մինայն մարդոյ երիս թուման եւս յինէն
ուաց, միայն թէ մեծ նախանձու իմոյ զվը-
րէմն առից ։

Օայս լուեալ ի նմանէ կիրթքն ի չարիս,
և աշխարհակործան մոլեգին լեգէոնն սա-
ղայէլի, զի այսպիսի աւետիս ետ զօրապե-
տն իւրեանց, և յոյժ զուարճացան ի սիր-
տլս իւրեանց, և խոստացան կատարել զկա-
միս նորա ։ Եւ վաղվաղակի ի մի վայր ժո-
ղովեալ բազմութիւն յոյժ վայրենաբարոյ
ագդացն լեռնական բարբարոսաց, հանդերձ
գլխաւորօքն իւրեանց զոր Լի սուլթան և
Խալի ասէին, և ալք ոմանք ։ Եւ յերկա բա-
ժանեալ զզօրս վիճակաւ ելին ի վերայ ամե-
նափարթամ քաղաքին Տփլիսու, որում ի բա-
րում ժամանակաց ցանկային. և յանկարծ
իմն եկեալ պաշարեցին գ. քաղաքն ։ Քանզի
զօրք Վախտանկին ցրուեալք էին, և ինքն
անհոգ կայր. և աւուրս ինչ դիմակայեալ
և ետես զի յուստեքէ ոչ եհաս օգնութիւն,
այլ և ոմանք ի գլխաւորացն Վրաց և մեծա-
մեծաց յիսու չոգան ի նմանէ, որ էր Վարա-
ղալսանու Վէօրդի յերիս թաւն և Վոփլանե-
ցիք, և ի քաղաքէն ոմանք ևս ։ Օայս տեսեալ
Վախտանկին՝ զի յամառեմն ոչ օգուտ բերե-
ինքեան և ոչ քաղաքին, իւրովն եւ ար-

ապքս ի քաղաքէն յեզր ինչ : Այլ հրաման
եւո դիտաւորաց քաղաքին երանել ընդ ա
ռաջ նորա և յօժարութեամբ առնուլ ի
ներքս զլօրն : զի թերեւս մի խարու աւե
րեսցեն զնոսա , և զի զերծցին ի գերութենէ
և ի սատակմանէ , վասն զի խնայեաց ի քա
ղաքն , քանզի սեփական հայրենիք իւր էր :
Այլ ինքն գնացեալ ի վեր ամրացաւ ի խո
րին Վրաստան , և անտի ստէպ ստէպ հը
րեշտակս և դեսպանս առաքէր առ թա
գաւորն Ռուսաց , զի զօրս հասուացէ ին
քեան ի թիկսնս , և ոչ ժամանեաց :

Իսկ Սհամմատղուլին յոքոմս եմուտ
ի քաղաքն հանդերձ բազմութեամբ Վազ
կեսայն , և խոյն սկսան որոնել զքաղաքն
տանէ ի տուն , և դրանէ ի դռն . այլ և
զեկեղեցիսն ամենայն և զվերնատուն և
զներքնատունն նոցա : Այլ զի ի յոլով ժամա
նակաց և այսր անդրդուելի էր ի թշնա
մեաց , և ի աղաղացեալ ի սլառերազմի ա
մենափարթամ և վայելուչ քաղաքն Տիֆլիս
և որպէս ամինեցուն է յայտնի , բազմաշ
խատ վաճառականք են արք տեղւոյն , և
փափկասունք և դեղեցկատիպ կանայք ,
ուստերք և դատերք նոցա , և ըստ կենցա
ղոյ քաղաքավարութեան աննմանք ի բազ

մաց . ապարանիւք գեղապաճուճօք զարդա-
րեալ , կահիւք և կարասեօք ուռճուցեսուք . և
լատ ժամանակի իշխանութեան . Զայոց զա-
մենայն տպառու և անօթա տանց և սեղա-
նոց . նոցա գյուղվս փոխանակ պղնձայ՝ արծա-
թեղէնս և ոսկեղէնս էին կաղմեալ . իսկ
զհանդերձից և զգեստուց զարդուց ակա-
նակուռ դիպակաց մարգարտաշարաց պայ-
ծառութիւն՝ դիպեա որչափ որ միտք քո բա-
ւեն : Եւ վասն եկեղեցեացն շքեղութեան
և պայծառութեան զինչ ասացից . զի յոյժ
շքեղացուցեալ էին ոսկեղինօք և արծա-
թեղինօք և դիպակօք . և ամենայն կահիւք
և կարասեօք և անօթեղէնս տպառիւք : Օչս
ամենայն գրեալքս ի ձեռն առին վայրենի և
անագորոյն և ագահութեան մասամբ ան-
յագ գազանաբարոյ և տգրկանման ազգքն-
այնորիկ . և կողոպտեալ թափեցին յինքեա-
նրս զըազմութիւն աւարին և զմանկանց և
զտղայոց , կանանց և աղջկանց՝ զոչաց զհա-
ճոյսն առին ի գերութիւն . իսկ զխայտա-
ռակութեանց զչափ ո՞ կարէ պատմել , և զա-
ւարին զթիւն ո՞ կարէ ընդ գրով արկանել :
Եւ այց սպանութիւն և այլ աւելի գերեվա-
րութիւն ոչ այնքան արարին , վասն զի ոչ ե-
թող խանն . այլ նորա և ոչ նմա լսէին , քան

զի զխոստացեալ դքսմն խնդրէին . վասն որ
այ ծանր հարկս էարկ ի վերայ քաղաքացւոցն
անչափ համարօք , իբրեւ քառասուն հազար
թուման , և առեալ զայն՝ ետնոցա , և արձակեաց
գնալ ի տեղի իւրեանց :

Վ Ե Ր Զ

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 04146 5744

